

TURYSTYKA
PRZYJAZNA ŚRODOWISKU
NA POGRANICZU
POLSKO-SŁOWACKIM

EKOLOGICKÝ
CESTOVNÝ RUCH
V POĽSKO-SLOVENSKEJ
POHRANIČNEJ OBLASTI

PORADNIK DOBRYCH PRAKTYK

SPRIEVODCA OSVEDČENÝMI POSTUPMI

PL-SK

Interreg
Polska-Słowacja

Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego

UNIA EUROPEJSKA

Jak udostępnić dziedzictwo naturalne, by pozostało nienaruszone dla przyszłych pokoleń? Jak łączyć dbałość o faunę i florę z korzyścią ekonomiczną i społeczną?

Jak skutecznie chronić przyrodę, działając w branży turystycznej?

Publikacja prezentuje wybrane przykłady działań i inicjatyw, które zostały zrealizowane na obszarze pogranicza polsko-słowackiego, a które można uznać za modelowe przedsięwzięcia z zakresu turystyki zrównoważanej. Ukazują one korzyści z takiego podejścia zarówno dla środowiska naturalnego, mieszkańców, rozwoju produktu turystycznego, jak i całego obszaru transgranicznego.

Mamy nadzieję, że podręcznik ten stanie się inspiracją dla samorządów, organizatorów turystyki, przedsiębiorców, instytucji i organizacji zajmujących się zarówno ochroną dziedzictwa przyrodniczego, jak i promocją oferty turystycznej – w planowaniu i wdrażaniu przedsięwzięć z zakresu turystyki przyjaznej środowisku. Liczymy, że przedstawione projekty będą też zachętą do poszukiwania nowych rozwiązań.

TURYSTYKA
PRZYJAZNA ŚRODOWISKU
NA POGRANICZU
POLSKO-SŁOWACKIM

PORADNIK DOBRYCH PRAKTYK

ĚKOLOGICKÝ
CESTOVNÝ RUCH
V POLSKO-SLOVENSKEJ
POHRANIČNEJ OBLASTI

SPRIEVODCA OSVEDČENÝMI POSTUPMI

Interreg
Polska-Słowacja

Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego

UNIA EUROPEJSKA

Publikacja w ramach projektu *Różne oblicza wody – rabczańska solanka i jarabiński przełom jako elementy dziedzictwa przyrodniczego polsko-słowackiego* współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Interreg V-A Polska – Słowacja 2014–2020.

Publikácia vydaná v rámci projektu *Rôzne podoby vody – Rabčianska soľanka a Jarabinský prielom ako prvky prírodného dedičstva Poľsko- slovenského pohraničia* spolufinancovaného z prostriedkov Európskej únie v rámci Programu cezhraničnej spolupráce Interreg V-A Poľsko – Slovensko 2014–2020.

wydawca / vydavateľ: **Gmina Rabka-Zdrój**
ul. Parkowa 2, 34-700 Rabka-Zdrój

redakcja merytoryczna / odborná úprava: Barbara Łączna, Grzegorz Godziek
korekta / jazyková korektúra: Ewa Ślusarczyk
tłumaczenie / preklad: Joanna Grzeszek, Jakub Zapotoka
opracowanie graficzne i skład / grafická úprava a sadzba: Bogumił Kucza
druk / tlač: DjaF
produkcja / výroba: Komodo

ISBN 978-83-942248-3-7

Wyłączną odpowiedzialność za zawartość niniejszej publikacji ponoszą jej autorzy i nie może być ona utożsamiana z oficjalnym stanowiskiem Unii Europejskiej.

Výhradnú zodpovednosť za obsah tejto publikácie nesú jej autori a nedá sa stotožniť s oficiálnym stanoviskom Európskej Únie.

Interreg
Polska-Słowacja

Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego

SPIS TREŚCI

Wstęp.....	7
Różne oblicza wody – rabczańska solanka i jarabiński przełom jako elementy dziedzictwa przyrodniczego polsko-słowackiego pogranicza.....	13
Nie znikaj – rewitalizacja Czarnej Młaki – unikatowego w skali kraju pomnika przyrody – wraz z udostępnieniem stawu dla ruchu turystycznego	25
Trasa źródeł wód mineralnych	35
Utrzymanie różnorodności biologicznej łąk i pastwisk górskich poprzez prowadzenie gospodarki pasterskiej.....	45
Festiwal Doliny Sanu	55
Wzmocnienie populacji niepyłaka apollo (<i>Parnassius apollo</i>) na stanowiskach w Pienińskim Parku Narodowym (Słowacja).....	67
Torfowiska wysokie – europejski unikat polsko-słowackiego pogranicza.....	77
Program ochrony podkowca małego w Polsce	89
Karpackie przygody – nowe transgraniczne produkty turystyczne	101
Wykorzystanie walorów przyrodniczo-krajobrazowych dla rozwoju produktów turystycznych w Uzdrowisku Czerweny Kláštor – Smerdžonka.....	109

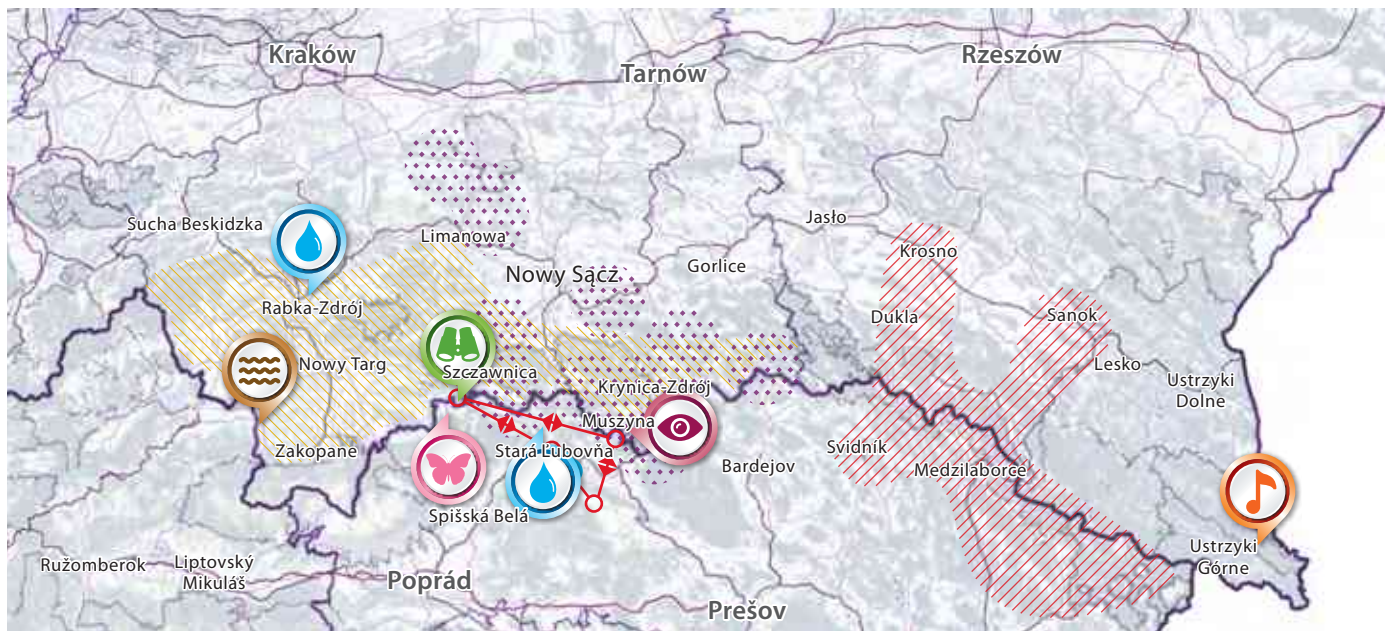
OBSAH

Úvod.....	7
Rôzne podoby vody – rabčianska soľanka a Jarabinský prielom ako prvky prírodného dedičstva polsko-slovenského pohraničia.....	13
Nemizni – evitalizácia jazierka Czarna Młaka – jedinečnej národnej prírodnej pamiatky – vrátane sprístupnenia jazierka pre cestovný ruch.....	25
Cesta minerálnych prameňov	35
Udržanie biodiverzity lúk a horských pasienkov zavedením pastierskeho hospodárenia.....	45
Festival Doliny Sanu	55
Posilnenie populácie jasoňa červenookého (<i>Parnassius apollo</i>) na lokalitách Pieninského národného parku (Slovensko).....	67
Rašeliniská vrchoviskové – európsky unikat polsko-slovenského pohraničia.....	77
Program ochrany podkovára malého v Poľsku	89
Karpatské dobrodružstvá – nové cezhraničné produkty cestovného ruchu.....	101
Využitie prírodných a krajinných hodnôt pre rozvoj produktov cestovného ruchu v kúpeľoch Czerweny Kláštor – Smerdžonka.....	109

MAPA LOKALIZACJI PROJEKTÓW

UMIESTNENIE PROJEKTÓW

 Różne oblicza wody
Różne podoby wody **13**

 Torfowiska wysokie
Rašeliničná vrchovisková **77**

 Wzmocnienie populacji niepylaka apollo
Posilnenie populácie jasoňa červenookého **67**

 Festiwal Doliny Sanu
Festival Doliny Sanu **55**

 Trasa źródeł wód mineralnych
Cesta minerálnych prameňov **35**

 Utrzymanie różnorodności biologicznej
Udržanie biodiverzity **45**

 Nie znikaj
Nemizni **25**

 Karpackie przygody
Karpatské dobrodružstvá **101**

 Program ochrony podkowca małego
Program ochrany podkovára malého **89**

 Wykorzystanie walorów przyrodniczo-krajobrazowych
Využitie prírodných a krajinných hodnôt **109**

Voda je živel, voda je život, voda je bohatstvo prírody, voda je vzácny poklad, ktorý treba chrániť pre budúce generácie.

Rabčianska solánka čerpaná z hĺbín zeme a úžasný prielom potoka Malý Lipník v Jarabine, to sú dve podoby vody, ktorá spojila poľských a slovenských partnerov pri realizácii spoločného projektu. V oboch prípadoch chceme rozvíjať náš produkt cestovného ruchu – v Rabke-Zdrój spojený s jej kúpeľnou funkciou a v Jarabine – s cestovným ruchom naplno využívajúcim prírodné zdroje a krásu prírody.

Nezabúdajme, že o spoločnom cezhraničnom projekte zameranom na cestovný ruch hovorila už v roku 2014 mládež z Rabky-Zdroj a Starej Ľubovne počas workshopov sumarizujúcich iný poľsko-slovenský projekt. Práve touto ideou mladých ľudí začali rozhovory o našom projekte. A je príznačné, že to boli práve mladí ľudia, pretože voda, ktorá spojila naše obce, je pre budúce generácie veľmi dôležitá. Také využívanie zdrojov, aby sme ich vedeli odovzdať budúcim generáciám v nezhoršenom stave, je z ich pohľadu kľúčové.

Woda to żywioł, woda to życie, woda to bogactwo natury, woda to skarb, który warto i trzeba chronić, by jako zasób pozostał dla kolejnych pokoleń.

Rabczańska solanka wydobywana z głębi ziemi i urokliwy przełom potoku Mały Lipnik w Jarabinie – to dwa oblicza wody, która połączyła polskich i słowackich partnerów przy realizacji wspólnego projektu. W obu przypadkach chcemy rozwijać nasz produkt turystyczny – w Rabce-Zdroju związany z jej funkcją uzdrowiskową, w Jarabinie – z turystyką wykorzystującą zasoby naturalne i piękno przyrody.

Warto pamiętać, że o wspólnym transgranicznym projekcie turystycznym rozmawiała już w roku 2014 młodzież z Rabki-Zdroju i Starej Ľubovni w trakcie warsztatów podsumowujących inny polsko-słowacki projekt. I to od pomysłu młodych ludzi zaczęły się rozmowy o naszym projekcie. To znamienne, że tę rozmowę zaczęli młodzi ludzie, bo przecież woda, która połączyła nasze gminy, jest tak ważna dla przyszłych pokoleń. Gospodarowanie zasobami w taki sposób, żeby przekazać je kolejnym pokoleniom w stanie nie gorszym niż obecnie, jest szczególnie ważne z ich perspektywy.

Sme pyšní, že sme ukazovaním dedičstva nášho regiónu a rozvíjaním produktov cestovného ruchu založených na miestnych zdrojoch dokázali realizovať spoločný projekt, ktorý prispieva k popularizácii poznatkov o tom, aká dôležitá je starostlivosť o životné prostredie a ohľaduplnosť k nemu. Práve tomu je venovaná publikácia, ktorú držíte v rukách.

Lívia Kovalčíková
Starostka obce Jarabina

Jesteśmy dumni, że pokazując dziedzictwo naszej ziemi i rozwijając produkty turystyczne bazujące na lokalnych zasobach, udało nam się zrealizować wspólny projekt, który przyczynia się do upowszechnienia wiedzy o tym, jak ważna jest dbałość o środowisko naturalne i jego poszanowanie. I właśnie o tym jest publikacja, którą trzymacie Państwo w ręku.

Leszek Świder
Burmistrz Rabki-Zdroju

WSTĘP

Szanowni Państwo,

oddajemy w Wasze ręce publikację *Turystyka przyjazna środowisku na pograniczu polsko-słowackim – poradnik dobrych praktyk*, która jest jednym z rezultatów zakończonego w roku 2020 projektu *Różne oblicza wody – rabczańska solanka i jarabiński przełom jako elementy dziedzictwa przyrodniczego polsko-słowackiego* realizowanego wspólnie przez Gminy Rabka-Zdrój i Jarabina. Projektu, którego celem było rozwijanie produktów turystycznych na bazie posiadanych zasobów przyrodniczych i krajobrazowych obu miejscowości. W przypadku Rabki-Zdroju projekt – poprzez wykorzystanie leczniczych wód mineralnych wydobywanych z głębokości ponad 1 200 metrów – będzie wspierał roz-

ÚVOD

Vážení čitatelia,

odovzdávame do vašich rúk príručku *Ekologický cestovný ruch v polsko-slovenskej pohraničnej oblasti – sprievodca osvedčenými postupmi*, ktorá je jedným z výsledkov projektu RÔZNE PODOBY VODY - Rabčianska solanka a Jarabinský prielom ako prvky prírodného dedičstva polsko-slovenského pohraničia realizovaného spoločne mestom Rabka-Zdrój a obcou Jarabina a ukončeného v roku 2020. Projektu, ktorého cieľom bolo rozvíjanie produktov cestovného ruchu na základe prírodných zdrojov a krajinných hodnôt oboch obcí. V Rabke-Zdrój bude projekt prostredníctvom využitia liečivých minerálnych vôd, čerpaných z hĺbky viac ako 1 200 metrov, podporovať rozvoj kúpeľnej a turistickej funkcie. V Ja-

wój funkcji uzdrowiskowej i turystycznej. Z kolei w Jarabinie – dzięki udostępnieniu unikatowego przetomu na potoku Mały Lipnik – jeszcze pełniej rozwijając się będzie turystyka górską bazująca na pięknie przyrody i krajobrazie wapiennych skał tworzących liczne kaskady i kotły eworsyjne.

Projekt polegał na stworzeniu produktu turystycznego wykorzystującego zasoby endogeniczne z dbałością o dziedzictwo przyrodnicze i wypracowaniu takich sposobów udostępniania dziedzictwa naturalnego, by nie szkodzić przyrodzie. Jak, kreując nowy produkt turystyczny, mądrze uczyć o zasobach przyrodniczych – zarówno tych odnawialnych, jak i nieodnawialnych? Jak zaszczerpić – szczególnie w młodym pokoleniu – świadomość konieczności ochrony zasobów, które powinny zostać dla ich dzieci, wnuków i wnuków ich wnuków?

To dlatego powstała niniejsza publikacja. Pokazujemy w niej kilka z wielu zrealizowanych w ostatnich latach na polsko-słowackim pograniczu projektów i działań, których celem było rozwijanie produktów turystycznych i ich pro-

rabine sa vďaka sprístupneniu jedinečného prielomu potoka Malý Lipník bude ešte komplexnejšie rozvíjať horský cestovný ruch založený na krásach prírody a krajine vápencových brál, ktoré tvoria početné kaskády a krútnavy.

Cieľom projektu bolo vytvoriť produkt cestovného ruchu využívajúci endogénne zdroje, s ohľadom na starostlivosť o prírodné dedičstvo a vypracovať také postupy sprístupňovania prírodného dedičstva, ktoré nepoškodzujú prírodu. Ako pri tvorení nového produktu cestovného ruchu múdro učiť o prírodných zdrojoch – obnoviteľných aj neobnoviteľných? Ako vštepiť – predovšetkým mladej generácii – povedomie o potrebe chrániť zdroje, ktoré treba zachovať pre ich deti, vnúčatá a vnúčatá ich vnúčat? Preto vznikla táto publikácia. Prezentujeme v nej niekoľko z mnohých, v posledných rokoch realizovaných projektov a aktivít v poľsko-slovenskom pohraničí, ktorých cieľom bolo rozvíjanie produktov cestovného ruchu a ich propagácia, a súčasne zvyšovanie citlivosti pre starostlivosť o životné prostredie, krajinné hodnoty, unikátne rastlinné a živočíš-

mowanie, przy równoczesnym uwrażliwianiu na dbałość o środowisko naturalne, zasoby krajobrazowe, unikatowe gatunki roślin i zwierząt, a także ich siedliska. Chcemy, aby publikacja ta stanowiła wsparcie w planowaniu i wdrażaniu przedsięwzięć z zakresu turystyki przyjaznej środowisku, zgodnej z zasadami zrównoważonego rozwoju.

Turystyka zrównoważona to rodzaj turystyki, który polega na poszanowaniu wartości przyrodniczych, kulturowych i społecznych obszarów turystycznych, respektowaniu i ochronie zasobów naturalnych, szacunku dla tradycji społeczności lokalnych przy równoczesnym wykorzystaniu możliwości, jakie stwarza dla rozwoju gospodarczego regionu. Co istotne, ten rodzaj turystyki bardzo mocno dąży do poprawy jakości życia mieszkańców, poziomu ich życia i satysfakcji z tego, co robią. Turystyka zrównoważona dostarcza zatem w równej mierze korzyści gospodarczych, jak i społecznych i środowiskowych. Tworzy szanse na zatrudnienie, ogranicza negatywny wpływ człowieka na dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe, promuje lokalne produkty

ne drухy a ich biotopy. Chcemy, aby była tato publikácia podporou pri plánovaní a implementácii projektov v rámci environmentálne citlivého cestovného ruchu dodržiavajúceho pravidlá udržateľného rozvoja.

Udržateľný cestovný ruch je taký druh cestovného ruchu, ktorý je ohľaduplný k prírodným, kultúrnym a sociálnym hodnotám destinácií cestovného ruchu, ktorý rešpektuje a chráni prírodné zdroje, je ohľaduplný k tradíciám miestnych komunit pri súčasnom využívaní možností, aké tvorí pre hospodársky rozvoj regiónu. Je dôležité, že tento druh cestovného ruchu veľmi silne usiluje o zlepšenie kvality života obyvateľov, úrovne ich života a spokojnosti tým, čo robia. Udržateľný cestovný ruch teda v rovnakej miere poskytuje hospodársky, sociálny aj environmentálny prínos. Tvorí príležitosti pre zamestnanie, obmedzuje negatívny vplyv človeka na prírodné a kultúrne dedičstvo, propaguje lokálne produkty a ich využívanie. Uspokojuje potreby turistov a domácich, chráni a vytvára perspektívy pre budúcnosť. Rieši zdroje takým spôsobom, aby uspokoi

i korzystanie z nich. Zaspokaja potreby turistůw i gospodarzy, chroni oraz otwiera perspektywy na przyszłość. Tak zarządza zasobami, aby zaspokoić potrzeby ekonomiczne, społeczne i estetyczne użytkowników, a równocześnie troszczy się o systemy ochrony życia i procesy ekologiczne.

Cechy turystyki zrównoważonej to przede wszystkim:

- branie pod uwagę specyfiki kulturowej i przyrodniczej terenu;
- zaangażowanie miejscowej ludności;
- podejmowanie starań dotyczących zachowania przyrody dla przyszłych pokoleń;
- kontrola wpływu turystyki na środowisko zarówno przyrodnicze, jak i kulturowe;
- integracja turystyki z innymi sektorami gospodarki.

Zgodnie z koncepcją zrównoważonego rozwoju także turystyka powinna stawiać sobie cele w trzech podstawowych wymiarach:

- cel ekologiczny zmniejszenie zanieczyszczeń powodowanych przez tury-

stów, jil ekonomicke, sociálne a estetické potreby použivateľov, a zároveň sa stará o systémy ochrany života a ekologicke procesy.

Udržitelný cestovný ruch sa vyznačuje predovšetkým:

- zohľadňovaním kultúrnej a prírodnej špecifickosti daného územia;
- zapájaním miestneho obyvateľstva;
- vyvíjaním aktivít zameraných na zachovanie prírody pre budúce generácie;
- kontrolou vplyvu cestovného ruchu na prírodné a kultúrne prostredie;
- jeho integráciou s inými sektormi hospodárstva.

V súlade s koncepciou udržateľného rozvoja by si mal cestovný ruch určiť ciele v troch základných aspektoch:

- ekologicke cieľ – zníženie znečistenia spôsobeného cestovným ruchom, zachovanie prírodných zdrojov pre budúce generácie;
- ekonomicke cieľ – udržanie a rozvoj základne cestovného ruchu, zabezpečenie finančných prostriedkov pre obyvateľov poskytujúcich služby turistom;

stykę oraz zachowanie zasobów naturalnych dla przyszłych pokoleń;

- cel ekonomiczny – utrzymanie i rozwój bazy turystycznej, zapewnienie środków finansowych ludności goszczącej turystów;
- cel społeczny – zwiększenie uczestnictwa ludności miejscowej w polityce turystycznej, zagwarantowanie wypoczynku gościom, zapewnienie zatrudnienia w turystyce w zadowalającej skali.

Chcemy także, aby publikacja ta stanowiła podpowiedź i inspirację dla szerokiego grona odbiorców: jak planować przedsięwzięcia turystyczne, które spełnią następujące walory:

- będą atrakcyjne dla odwiedzających okolicę, w której są realizowane;
- przyniosą korzyści mieszkańcom: przyciągną nowe rzesze gości, będą promowały walory obszaru, na których zostaną wdrożone, zapewnią dochód i poprawią jakość życia na tym obszarze;
- udostępniając atrakcje turystyczne, będą się przyczyniały do zachowania cennych zasobów przyrodniczych, krajobrazowych, a także związanych

- socjalny cel – zwiększenie udziału miejscowego obywatelstwa w polityce cestownego ruchu, gwarancja oddychu prehosti, zabezpieczenie zamestnania v cestovnom ruchu v uspokojujúcej miere. Chceme tiež, aby táto publikácia reflektovala a inšpirovala široký okruh príjemcov: ako plánovať projekty v cestovnom ruchu, ktoré naplňajú nasledujúce hodnoty:

- budú atraktívne pre návštevníkov toho územia, na ktorom sú realizované;
- budú prínosné pre obyvateľov: prilákajú nových návštevníkov, budú propagovať hodnoty destinácií, v ktorých budú implementované, zabezpečia príjem a zlepšia kvalitu života v tejto destinácii;
- sprístupňovaním atraktivít cestovného ruchu prispesú k zachovaniu vzácnych prírodných, krajinných a s kultúrnym dedičstvom spojených zdrojov v nenarušenom stave a zachovávajú ich pre budúce generácie.

Všetky prezentované projekty boli realizované v priebehu posledných 10 rokov. Spája ich aj územie, poľsko-sloven-

z dziedzictwem kulturowym w sposób nienaruszony i dostępny dla przyszłych pokoleń.

Wszystkie przedstawione tu projekty zostały zrealizowane w ciągu ostatnich 10 lat. Łączy je także obszar – pogranicze polsko-słowackie – na którym były realizowane. Przeważają projekty samorządowe i instytucji odpowiedzialnych za ochronę przyrody, ale znalazło się także miejsce dla projektów organizacji pozarządowych, a nawet przedsiębiorców – pokazując tym samym, że dbałość o zachowanie środowiska w stanie nienaruszonym dla przyszłych pokoleń jest wspólną odpowiedzialnością. Znalazły się tu wreszcie zarówno działania inwestycyjne, jak i miękkie. Wybrane przykłady dobrych praktyk dotyczą – w wielu przypadkach – istotnej kwestii, jaką jest budowanie partnerstwa (także transgranicznego) dla realizacji ważnych celów i przedsięwzięć.

Dziękujemy autorom projektów, które dowodzą, że można łączyć dbałość o zasoby naturalne i rozwijanie produktów turystycznych. Dziękujemy także za chęć dzielenia się swoimi praktykami i doświadczeniem – bez rozmów z Wami ten podręcznik by nie powstał. Jednocześnie wierzymy, że publikacja ta będzie inspiracją dla kolejnych projektów, które rozwijając nasze regiony turystycznie, zachowują i chronią dziedzictwo, które my otrzymaliśmy od naszych przodków, także dla naszych dzieci i wnuków.

Autorzy

ské pohraničie, na ktorom boli realizované. Prevládajú projekty samospráv a inštitúcií zodpovedných za ochranu prírody, no naši sme priestor aj pre projekty mimovládnych organizácií a podnikateľov. Svedčí to o tom, že snaha o zachovanie životného prostredia pre budúce generácie v neporušenom stave je naša spoločná zodpovednosť. Do tejto publikácie boli zahrnuté investičné aj mäkké aktivity. Vybrané príklady dobrej praxe sa v mnohých prípadoch vzťahujú na problematiku budovania partnerstva (aj cezhraničného) v prospech realizácie dôležitých cieľov a zámerov.

Ďakujeme autorom projektov, ktoré dokazujú, že je možné spájať starostlivosť o prírodné zdroje s rozvíjaním produktov cestovného ruchu. Ďakujeme aj za ochotu podeliť sa o svoju prax a skúsenosti – bez rozhovorov s Vami by táto príručka nevznikla. Zároveň veríme, že táto publikácia inšpiruje ďalšie projekty, ktoré budú v rámci rozvíjania našich regiónov v oblasti cestovného ruchu zachovávať a chrániť dedičstvo, ktoré nám zanechali naši predkovia, a ktoré chceme my zachovať pre naše deti a vnúčatá.

Autori

RÓŻNE OBLICZA WODY

RABCZAŃSKA SOLANKA I JARABIŃSKI PRZEŁOM
JAKO ELEMENTY DZIEDZICTWA PRZYRODNICZEGO
POLSKO-SŁOWACKIEGO POGRANICZA

RÔZNE PODOBY VODY

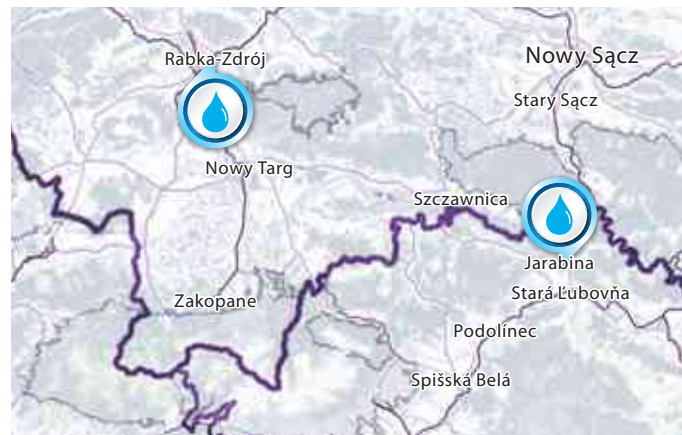
RABČIANSKA SOĽANKA A JARABINSKÝ PRIEĽOM
AKO PRVKY PRÍRODNÉHO DEDIČTVA
POLSKO-SLOVENSKÉHO POHRANIČIA

Celem projektu było stworzenie nowej transgranicznej oferty turystycznej bazującej na racjonalnym wykorzystaniu bogatych zasobów naturalnych związanych z wodą w miejscowościach Rabka-Zdrój i Jarabina leżących na ważnych transgranicznych trasach rowerowych.

Cieľom projektu bolo vytvoriť novú cezhraničnú ponuku cestovného ruchu založenú na racionálnom využívaní bohatých prírodných vodných zdrojov v meste Rabka-Zdrój a obci Jarabina, nachádzajúcich sa na dôležitých cezhraničných cyklotrasách.

Projekt *Różne oblicza wody* jest rezultatem kilkuletniej współpracy Rabki-Zdroju i Starej Lubovni oraz miejscowości położonych w jej sąsiedztwie. Zatem najpierw były dobre relacje gmin i ludzi w nich pracujących, a także dobre doświadczenia współpracy, a dopiero potem myślenie, co nowego można wspólnie zrobić. Rabka-Zdrój od lat rozwija swoje produkty uzdrowiskowe i turystyczne – rewitalizowała Park Zdrojowy oraz bulwary nad urokliwym potokiem Poniczanka, zbudowała tężnię solankową i pijalnię wody mineralnej. Z kolei Jarabina konsekwentnie wspierała na swoim terenie rozbudowę infrastruktury turystycznej: znakowała szlaki, tworzyła trasy rowerowe, dbała także o dziedzictwo przyrodnicze. Mimo zrealizowania wielu przedsięwzięć w obu miejscowościach sporo jeszcze pozostało do zrobienia. W odnowionym Parku Zdrojowym w Rabce straszył zaniedbany i niewykorzystywany drewniany budynek zwany przez miejscowych Lubogoszczą. Trochę magazyn, trochę toaleta, trochę zaplecze dla ludzi prowadzących w pobliżu działalność gospodarczą. Z kolei w Jarabinie od dawna zastanawiano się, jak lepiej udostępnić i pokazać większej liczbie osób urokliwy przełom potoku Mały Lipnik, o którym wielu słyszało, lecz niewielu widziało, bo trudno było do niego dotrzeć.

Projekt *Różne podoby wody* je výsledkom niekoľkoročnej spolupráce Rabky- Zdrój so Starou Lubovňou a okolitými obcami. Na začiatku to boli dobré vzťahy miestnych samospráv a ľudí, ktorí v nich pracovali a dobré skúsenosti so spoluprácou a následne uvažovanie o tom, čo môžeme spoločne urobiť.

Rabka-Zdrój už roky rozvíja svoje produkty cestovného ruchu, vrátane tých kúpeľných. Revitalizovala Kúpeľný park a prechádzkové trasy nad očarujúcim potokom Poniczanka, postavila solné inhalatórium a pijáreň minerálnych vôd. Obec Jarabina zase konzekventne podporovala na svojom území rozširovanie infraštruktúry cestovného ruchu: značila chodníky, tvorila cyklotrasy a starala sa o prírodné dedičstvo. Napriek tomu, že sa podarilo zrealizovať mnoho zámerov v Rabke aj v Jarabine, je v čom pokračovať. Pred revitalizáciou strašila okoloidúcich v Kúpeľnom parku v Rabke zanedbaná a nevyužívaná drevená stavba, ktorú domáci nazývali Lubogoszcz. Bol to z časti sklad, z časti toalety a z časti zázemie pre osoby, ktoré v jej blízkosti podnikali. V Jarabine sa dlhodobo uvažovalo o tom, ako lepšie sprístupniť a ukázať väčšiemu počtu ľudí očarujúci prielom potoka Mały Lipnik, o ktorom mnoho ľudí počulo, ale málokto ho vidiel, pretože bol neprístupný.

O wspólnych projektach turystycznych Rabki-Zdrój i okolic Starej Łubovni rozmawiała już polska i słowacka młodzież na warsztatach kończących inny projekt transgraniczny. Kiedy pojawiły się nowe możliwości realizacji tego typu projektów, władze obu miejscowości i grono przyjaciół Rabki i Jarabiny zaczęły szukać możliwości prowadzenia wspólnych działań. Nietrudno było wpaść na to, że tym, co łączy obie miejscowości i co jest dziś tak ważne dla przyszłości człowieka i całej planety, jest... WODA. Kolejny krok to już rozmowy, plany i wspólne opracowywanie założeń projektu.

Woda stała się tym elementem, który połączył w realizacji projektu partnerów – gminę Rabka-Zdrój i miejscowość Jarabina. Rabka-Zdrój postanowiła, że przebuduje niszczący budynek Lubogoszcy, tworząc w nim swego rodzaju centrum wody z ciężnią solankową, pijalnią wód mineralnych i arcyciekawą pre-

O wspólnych projektach Rabki-Zdrój a obcí z okolia Starej Ľubovne zameraných na cestovný ruchu už rozprávala poľská a slovenská mládež počas workshopov sumarizujúcich iný cezhraničný projekt. Keď vznikli nové možnosti realizácie tohto typu projektov, začali obe miestne samosprávy a kruh priateľov Rabky a Jarabiny hľadať možnosti realizácie spoločných projektov. Nebolo ťažké zistiť, že tým, čo spája oboch partnerov a čo je dnes dôležité pre budúcnosť človeka a celej planéty je... VODA. Ďalším krokom už boli rozhovory, plány a spoločné vypracovanie projektových podkladov.

Woda sa stala tým prvkom, ktorý spojil realizáciu projektu partnerov – gminy Rabka-Zdrój a obce Jarabina. Rabka-Zdrój sa rozhodla prestavať chátrajúcu stavbu Lubogoszcz a vytvoriť v nej centrum vody so soľným inhalatóriom, pijárnou minerálnych vôd a mimoriadne

zentacją edukacyjną dotyczącą obiegu wody w przyrodzie.

Z kolei Jarabina zaplanowała, że w ramach projektu wybuduje platformę widokową, która umożliwi podziwianie całego przełomu ze szczytu wzniesienia, a także zamontuje metalowe schody prowadzące w dół wąwozu, umożliwiające dostanie się aż do samego jego dna. W planie była jeszcze budowa ścieżki-kładki na ponad półkilometrowym odcinku przełomu, ale po wielu rozmowach uznano, że byłaby to zbyt duża i niepotrzebna ingerencja w przyrodę. Postanowiono za to, że kilkaset metrów przed urokliwym przełomem, na skrzyżowaniu dwóch nowo wybudowanych tras rowerowych – Aquavelo łączącej uzdrowiska doliny Popradu: Krynicę, Muszynę, Piwniczną, Szczawnicę, Wyšné Ružbachy, Starą Ľubovňu, Ľubovnianske kúpele, Bardejov, Bardejovské Kúpele oraz Historyczno-Kulturowo-Przyrodniczego Szlaku Wokół Tatr (zob. projekt *Trasa źródeł wód mineralnych*) – powstanie centralny punkt łączący oba szlaki, będący jednocześnie centrum informacyjnym i parkingiem dla tych, którzy chcieliby odwie-

zajímavou náučnou prezentáciou o koľobehu vody v prírode.

Jarabina v rámci projektu naplánovala výstavbu vyhlídkovej plošiny, z ktorej sa ľudia budú kochať celým prielomom z vrcholu hory. Okrem toho osadila kovové schody vedúce až k samotnému dnu tiesňavy. Napláňovaná bola ešte výstavba chodníka-lávky na viac ako pol kilometra dlhom úseku prielomu, ale po mnohých konzultáciách bolo rozhodnuté, že by to bol príliš veľký a nepotrebný zásah do prírody. Namiesto toho padlo rozhodnutie, že niekoľko sto metrov pred očarujúcim prielomom, na križovatke dvoch novovytvorených cyklotrás – Aquavelo spájajúcej kúpele doliny Popradu: Krynicu, Muszynu, Piwniczną, Szczawnicę, Vyšné Ružbachy, Starú Ľubovňu, Ľubovnianske kúpele, Bardejov, Bardejovské Kúpele a Historicko-kultúrnoprírodnej Cesty okolo Tatier (pozri tiež informácie o projekte č. 7) – vznikne centrálny bod spájajúci obe cesty, ktorý bude súčasne informačným centrom a parkoviskom pre návštevníkov Jarabinského prielomu alebo pre tých, kto-

dzić Jarabiński Przełom lub zostawić samochód i udać się dalej jednym ze szlaków rowerowych.

Partnerzy nie ograniczyli się w tym projekcie do działań infrastrukturalnych, wszak to, co zawsze uważali za najlepszy element projektów transgranicznych, to możliwość rozmowy, wymiany poglądów, wzajemnego uczenia się, poznawania kultur i przełamywania stereotypów, których po latach prowadzenia wspólnych projektów na szczęście jest już coraz mniej.

Dlatego też zorganizowano obóz przyrodniczy dla dzieci polskich i słowackich – w jego trakcie nie tylko mogły się one zapoznać ze skarbami przyrody, poznać życie wielu zwierząt i roślin, lecz także poznać swoich rówieśników z sąsiedniego kraju. Te przyjaźnie z pewnością owocują w przyszłości.

Także dorośli mieli możliwość spotkania się i wymienienia poglądami. W trakcie XXXII Konferencji naukowo-szkoleniowej *Polsko-Słowackie Dni Pneumonologii i Alergologii Dziecięcej im. V. Vojteka i J. Rudnika* zorganizowano specjalną sesję naukową, podczas

ri chcú odstaviť auto a vyraziť ďalej na jednu z cyklotrás.

Partneri sa v tomto projekte neobmedzili na infraštruktúrne aktivity, pretože tým, čo vždy považovali za najlepší prvok cezhraničných projektov, je možnosť rozhovorov, výmeny skúseností, možnosť učiť sa navzájom, spoznávať kultúru a búrať stereotypy, ktorých je po rokoch realizácie spoločných projektov našťastie už čoraz menej.

S týmto cieľom bol usporiadaný prirodovedný náučný tábor pre poľské a slovenské deti, v priebehu ktorého sa mohli nielen zoznámiť s pokladmi prírody, spoznať život mnohých živočíchov a rastlín, ale aj stretnúť svojich rovesníkov zo susednej krajiny. Takto vytvorené priateľstva budú určite prínosom v budúcnosti. Aj dospelí mali možnosť stretnúť sa a vymeniť si skúsenosti. V rámci 32. Vedecko-školiacej konferencie *Poľsko-slovenské dni detskej pneumológie a alergológie V. Vojteka a J. Rudnika* bola usporiadaná špeciálny vedecký panel, v priebehu ktorého sa uskutočnila diskusia o kúpeľoch v poľsko-slovenskom pohraničí v kontexte zdravotných a ekologic-

której dyskutowano o uzdrowiskach pogranicza polsko-słowackiego w świetle współczesnych wyzwań zdrowotnych i ekologicznych. Z kolei w ramach innego działania projektowego specjaliści z zakresu produktu turystycznego dyskutowali i wypracowywali zręby kolejnych projektów w takich obszarach tematycznych: *Jak rozwijać turystykę przyjazną przyrodzie na pograniczu polsko-słowackim*, a także *Ekologiczny produkt lokalny szansą na uatrakcyjnienie turystyki pogranicza polsko-słowackiego i źródło dochodu dla mieszkańców*.

Stworzenie Domu Solanki z niewielką tężnią i zagospodarowanie Jarabińskiego Przetomu pozwoliło na powstanie unikalnego produktu turystycznego ukazującego różne oblicza wody obszaru pogranicza polsko-słowackiego. Dom Solanki stał się kolejnym znakiem rozpoznawczym Parku Zdrojowego w Rabce-Zdroju i miejscem, w którym można poznać remedium na wiele problemów zdrowotnych i skórnych – rab-

kich wýziev. V rámci inej projektovej aktivity odborníci na cestovný ruch diskutovali a vypracovali základy ďalších projektov zameraných na nasledujúce tematické oblasti: *Ako rozvíjať v poľsko-slovenskom pohraničí cestovný ruch ohľaduplný k prírode a Ekologický lokálny produkt šancou pre zatriaktívnenie cestovného ruchu v poľsko-slovenskom pohraničí a pre príjmy obyvateľov*.

Zriadenie Domu soľanky s malým inhalatóriom a úprava Jarabinského prielomu umožnili vznik jedinečného produktu cestovného ruchu ukazujúceho rôzne podoby vody na území poľsko-slovenského pohraničia.

Dom soľanky sa stal ďalším poznávacím znamením Kúpeľného parku v Rabke-Zdrój a miestom, v ktorom možno spoznávať blahodarné účinky rabčianskej soľanky, ktorá pomáha pri mnohých

czańską solankę. Jarabiński Przełom – дума Jarabiny – przyciąga coraz szersze grono turystów, którzy pokonując malowniczą trasę wzdłuż potoku między skałami i drzewami, mają szansę zetknąć się z bogatą fauną tych okolic, a żyją tu między innymi raki, wydry oraz bobry.

Istotnym elementem projektu było podniesienie świadomości ekologicznej mieszkańców obu miejscowości oraz promowanie koncepcji turystyki zrównoważonej poprzez rozpowszechnianie informacji o roli wody w środowisku oraz konieczności przeciwdziałania degradacji bogactw naturalnych. Zastosowanie zróżnicowanych metod dotarcia do odbiorców – od infokiosków, prezentacji multimedialnych, poprzez warsztaty, obóz przyrodniczy dla dzieci, aż po konferencję naukową – sprawiło, że prowadzone działania okazały się bardzo efektywne.

Dużym sukcesem była sesja nadzwyczajna inaugurująca cykliczną polsko-słowacką konferencję naukową „Rudnikowe dni”, której organizatorem jest Instytut Gruźlicy i Chorób Płuc im. Jana

zdravotných a kožných problémoch. Jarabinský prielom – пýча Jarabiny – láka stále viac turistov, ktorí majú možnosť na malebnej trase pozdĺž potoka medzi skalami a stromami príležitosť vidieť bohatú faunu tejto oblasti, pretože tu žijú napríklad raky, vydry a bobry.

Dôležitým prvkom projektu bolo zvyšovanie ekologického povedomia obyvateľov oboch partnerských obcí a propagovanie koncepcie udržateľného cestovného ruchu šírením informácií o úlohe vody v našom prostredí a o nevyhnutnosti predchádzať degradácii prírodných bohatstiev. Použitie diferencovaných metód oslovovania príjemcov – od infokioskov, multimedialných prezentácií, cez prírodovedný náučný detský tábor až po vedeckú konferenciu – prispelo k vysokej efektívite realizovaných aktivít.

Veľkým úspechom bolo mimoriadne stretnutie inaugurujúce cyklickú polsko-slovenskú vedeckú konferenciu „Rudnikowe dni”, ktorej organizátorom je Instytut Gruźlicy i Chorób Płuc im. Jana i Ireny Rudników (Inštitút tuberkulózy a pľúcnych chorôb Jana a Ireny Rudnikovcov).

i Ireny Rudników. Pozwoliło to na dotarcie do grupy lekarzy i osób związanych z rynkiem medycznym i zainicjowanie dyskusji na temat wyzwań zdrowotnych i ekologicznych w uzdrowiskach polsko-słowackiego pogranicza.

Táto aktivita umožnila osloviť prostredie lekárov a poskytovateľov zdravotníckych služieb a iniciovať diskusiu o zdravotných a ekologických výzvach v kúpeľoch poľsko-slovenského pohraničia.

Niezwykle istotne jest planowanie działań z instytucjami i organizacjami, które znamy, z którymi łączą nas nie tylko wspólne potrzeby, lecz także dobre doświadczenia i wartości. Zaufanie i podobne spojrzenie na ochronę zasobów naturalnych pozwala na realizację projektu, z którego rezultatów można być dumnym.

Działania związane z udostępnianiem zasobów naturalnych nie mogą być prowadzone siłami samych samorządów. Mocną stroną realizowanych przedsięwzięć było zaangażowanie przygranicznych organizacji pozarządowych zajmujących się ochroną przyrody, turystyką i produktem lokalnym, instytucji kultury, przedstawiciele samorządu gospodarczego i przedsiębiorców zaintereso-

Wielmi dôležitá je plánovanie aktivít spolu s inštitúciami a organizáciami, ktoré poznáme, s ktorými nás spájajú nielen spoločné potreby, ale aj dobré skúsenosti a spoločné hodnoty. Dôvera a podobný pohľad na ochranu prírodných zdrojov umožňujú realizáciu projektu, ktorého výsledkami sa môžeme pýšiť.

Aktivity spojené so sprístupňovaním prírodných zdrojov nemôžu byť realizované iba silami samotných samospráv. Silnou stránkou realizovaných zámerov bolo zapojenie mimovládnych organizácií pôsobiacich v pohraničí, ktoré sa venujú ochrane prírody, cestovnému ruchu a tvorbe lokálnych produktov; kultúrnych inštitúcií, zástupcov hospodárskej samosprávy a podnikateľov, ktorí majú záujem o rozvoj a propagáciu ces-

wanych rozwijaniem i promowaniem turystyki przygranicznej i dostępnych tu produktów lokalnych. Wspólna praca warsztatowa pozwoliła na nawiązanie współpracy pomiędzy polskimi i słowackimi partnerami, co niewątpliwie zaowocuje kolejnymi działaniami w przyszłości.

Elementem, o który warto zadbać, planując projekty związane z turystyką zrównoważoną, jest komplementarność. W jarabińsko-rabczańskim projekcie już na etapie planowania założono, że działania powinny być powiązane z tymi już zrealizowanymi na obszarze pogranicza bądź będącymi w trakcie realizacji. Parking w Jarabinie został tak zlokalizowany, by obsługiwać szlaki piesze i rowerowe powstające w ramach innych projektów. W Rabce-Zdroju zapewnieniu realnej komplementarności pomiędzy poszczególnymi inwestycjami służyły wspólne działania promocyjne. Myślenie w kategoriach szerszych niż jeden projekt wymaga jednak gotowości do przekraczania granic własnego samorządu czy instytucji i otwartości na dialog.

towného ruchu v pohraničí a lokálnych produktov. Spoločná práca v rámci workshopov umožnila nadviazať spoluprácu medzi poľskými a slovenskými partnermi, čo nepochybne prispeje k ďalším aktivitám.

Aspektom, ktorý je potrebné zohľadniť pri plánovaní projektov spojených s udržateľným cestovným ruchom, je doplnkovosť. V jarabinsko-rabčianskom projekte sa už vo fáze plánovania predpokladalo, že aktivity musia byť prepojené so zrealizovanými alebo v súčasnosti realizovanými projektmi na území pohraničia. Parkovisko v Jarabine je situované tak, aby obsluhovalo pešie a cyklistické chodníky, ktoré vznikajú v rámci iných projektov. V Rabke-Zdrój zabezpečovali reálnu doplnkovosť medzi jednotlivými investíciami spoločné propagačné aktivity. Uvažovanie v širších kategóriách presahujúcich tento projekt však vyžaduje pripravenosť na presah hraníc vlastnej samosprávy alebo inštitúcií a otvorenosť na dialóg.

Leszek Świder

Burmistrz Rabki-Zdroju

Primátor mesta
Rabka-Zdrój

Bogactwem Rabki-Zdroju jest solanka. Jej dobroczynne działanie znano już przed wiekami; dzięki ekspozycji w Domu Solanki dziś będzie mógł ją poznać każdy. Bardzo nas to cieszy, bo to kolejny krok do szerokiego udostępniania naszych bezcennych zasobów naturalnych. Najważniejszym elementem jarabińsko-rabczańskiego projektu są jednak ludzie. Przyroda i troska o jej stan stanowią pretekst, aby zadbać o łączenie ludzi. Dla nas projekty transgraniczne to przede wszystkim budowanie dobrych relacji sąsiedzkich opartych na zrozumieniu, tolerancji i pogłębiającej się wzajemnej chęci bliższego poznania. Wspólne warsztaty, spotkania, konferencje pozwalają nam na coraz lepszą znajomość atrakcji, obyczajów i tradycji polsko-słowackich. Z niecierpliwością czekam na kolejne!

Bohatstvom Rabky- Zdrój je solanka. Jej blahodarné účinky boli známe už pred stáročiami; dnes, vďaka expozícii v Dome solanky, bude mať každý príležitosť spoznať ju. Veľmi nás to teší, pretože je to ďalší krok k širokému sprístupneniu našich neoceniteľných prírodných zdrojov. Najdôležitejším prvkom jarabinsko-rabčianskeho projektu sú však ľudia. Príroda a snaha o jej dobrý stav sú zámienkou, aby sme sa usilovali o spájanie ľudí. Pre nás znamenajú cezhraničné projekty predovšetkým budovanie dobrých susedských vzťahov založených na porozumení, tolerancii a prehlbujúcej sa ochote bližšie sa spoznať. Spoločné workshopy, stretnutia a konferencie nám poskytujú čoraz lepšie informácie o poľsko-slovenských atraktivitách, zvykoch a tradíciách. S netrpezlivosťou čakáme na ďalšie!

Lokalizacja:

Rabka-Zdrój: Dom Solanki w Parku Zdrojowym.
Przełom na potoku Mały Lipnik w miejscowości Jarabina.

Więcej informacji:

Wioletta Miśkowiec, Wydział Inwestycji, Rozwoju
Gospodarczego i Pozyskiwania Funduszy Urzędu
Miasta Rabka-Zdrój ☎ +48 18 268 04 71
Lívia Kovalčíková, Wójt Jarabiny ☎ +421 907 261 112

 rozneobliczawody.rabka.pl

Projekt finansowany ze środków Programu Interreg
V-A Polska – Słowacja 2014–2020.

Lokalizácia:

Rabka-Zdrój: Dom soľanky v Kúpeľnom parku.
Prielom na potoku Malý Lipník v obci Jarabina.

Viac informácií:

Wioletta Miśkowiec, Odbor investícií,
hospodárskeho rozvoja a získavania fondov
Mestského úradu v Rabke ☎ +48 18 268 04 71
Lívia Kovalčíková, Starostka obce Jarabina ☎ +421 907 261 112

 rozneobliczawody.rabka.pl

Projekt financovaný z prostriedkov Programu Interreg
V-A Poľsko – Slovensko 2014–2020.

autorzy zdjęć

autori fotografií

*Piotr Kuczaj,
Jaroslav Kačmar*

NIE ZNIKAJ

REWITALIZACJA CZARNEJ MŁAKI – UNIKATOWEGO W SKALI KRAJU
POMNIKA PRZYRODY – WRAZ Z UDOSTĘPNIENIEM STAWU DLA
RUCHU TURYSTYCZNEGO

NEMIZNI

REVITALIZÁCIA JAZIERKA CZARNA MŁAKA – JEDINEČNEJ
NÁRODNEJ PRÍRODNEJ PAMIATKY – VRÁTANE SPRÍSTUPNENIA
JAZIERKA PRE CESTOVNÝ RUCH

Celem projektu była ochrona bioróżnorodności Muszyny poprzez powstrzymanie zaniku leśnego stawu Czarna Młaka i ochronę siedlisk, gatunków roślin i zwierząt na obszarze Popradzkiego Parku Krajobrazowego, a także podniesienie świadomości ekologicznej, zmiana zachowań turystów oraz kształtowanie postaw mieszkańców bazujących na szacunku do przyrody.

Cieľom projektu bola ochrana biodiverzity Muszyny zastavením procesu zániku lešného jazierka Czarna Młaka a ochranou biotopov, rastlinných a živočišných druhov na území Popradzkiego Parku Krajobrazowego (Popradskej chránenej krajinej oblasti) a zvýšenie ekologickeho povedomia, zmena správania turistov a formovanie postojov obyvateľov založených na úcte k prírode.

Czarna Młaka to zbiornik wodny o powierzchni 0,3 hektara zlokalizowany w lesie, na północnym zboczu Czaranych Garbów (835 m n.p.m.) na pograniczu miejscowości Powroźnik i Muszyna (w Beskidzie Sądeckim). Staw powstał około 900 lat temu w wyniku osunięcia się stołu góry. Nieckę po osunięciu się ziemi wypełniła woda. Staw ma charakter bezodpływowy – jest zasilany tylko wodami opadowymi i wysiękami podboczowymi. Staw – chroniony prawem jako pomnik przyrody – to nie tylko unikat przyrodniczo-geologiczny, to także siedlisko wielu zwierząt i roślin. Czarna Młaka jest miejscem lęgowym dwóch gatunków płazów podlegających ochronie ścisłej: traszki karpackiej i kumaka górskiego, w pobliżu występują zaś stanowiska dwóch chronionych storczyków: podkolana białego i kukutki plamistej, a także grzyba: sopłówki jodłowej. Zbiornik otacza siedlisko żyznej buczyny karpackiej.

Niegdyś zbiornik miał wymiary 90 na 30 metrów, a w ostatnich latach zaledwie 15 na 20 metrów. Także jego głębokość była niewielka – w najgłębszym miejscu wynosiła zaledwie 2 metry.

Proces zanikania stawu na skutek zarówno procesów naturalnych, jak i działalności człowieka w ostatnich

Czarna Młaka je prírodné jazero s rozlohou 0,3 hektára, nachádza sa v lese na severnom svahu vrhu Czarne Garby (835 m n. m.) na pomedzí obcí Powroźnik a Muszyna (v poľskej časti Ľubovnianskej vrchoviny nazývanej v Poľsku Beskid Sądecki). Jazierko vzniklo pred približne 900 rokmi v dôsledku zosuvu svahu. Priehľbinu po zosuve pôdy vyplnila voda. Jazierko je bezodtokové – vodou je zásobované len prostredníctvom atmosférických zrážok a priesakov zo svahov.

Jazierko, právne chránená prírodná pamiatka, je nielen prírodno-geologický unikat, ale aj biotop mnohých živočíchov a rastlín. Czarna Młaka je lokalita, kde sa rozmnožujú dva prísne chránené druhy obojživelníkov: mlok karpatský a kunka žltobruchá. V blízkosti jazierka sa vyskytujú biotopy dvoch chránených vstavačov: vemenníka dvojlistého a vstavačovca škvrnitého, a aj huby: koralovca jedľového. Jazierko je obklopené karpatskými bučínami.

V minulosti malo jazierko plochu 90 na 30 metrov, v posledných rokoch je to sotva 15 na 20 metrov. Nebolo tiež hlboké, v najhlbšom mieste malo sotva 2 metre.

V posledných rokoch začalo jazierko v dôsledku prírodných procesov a ľudskej činnosti miznúť výrazne rých-

latach znacząco przyspieszył. Zbiornik przez lata coraz bardziej się wypłycał i coraz mocniej zarastał.

Władze Miasta i Gminy Uzdrawiskowej Muszyna, właściciele terenu, na którym znajduje się staw, stanęły przed dylematem – pozwolić naturze dokończyć dzieła zamulenia, a w konsekwencji zgodzić się na trwałe zaniknięcie zarówno zbiornika, jak i siedlisk chronionych ptaków, czy zaingerować i odmulić zbiornik.

Decyzja nie była łatwa, ścieraty się stanowiska zwolenników ochrony czynnej i biernej. Ostatecznie zdecydowano o rewitalizacji zbiornika.

Podjęte działania – w stałej konsultacji i pod nadzorem przyrodniczym – objęły:

- rewitalizację Czarnej Młaki poprzez:
 - ↳ usunięcie około 50 m² nadmiaru roślinności zielonej (pas o szerokości około 1 metra na brzegach zbiornika);
 - ↳ pogłębienie zbiornika poprzez usunięcie mułu i resztek gnijącej ro-

lejšie. Po celé roky sa neustále splytčovalo a čoraz intenzívnejšie zarastalo.

Mestské zastupiteľstvo Muszyny, ktorá je vlastníkom územia, na ktorom sa nachádza jazierko, sa ocitlo pred dilemou – umožniť prírode zanášanie bahnom a tým súhlasiť s definitívnym zánikom jazierka a biotopov chránených obojživelníkov alebo zasiahnuť a nános z jazierka odstrániť.

Rozhodnutie nebolo jednoduché, protirečili si dve stanoviská stúpcov aktívnej a pasívnej ochrany prírody. Nakoniec padlo rozhodnutie o revitalizácii jazierka.

Aktivity realizované za neustálej konzultácie a pod prírodovedeckým dohľadom zahŕňali:

- revitalizáciu Czarnej Młaki:
 - ↳ odstránenie cca 50 m² nadbytočného zeleného rastlinstva (pás šírky cca 1 meter na brehoch jazierka);
 - ↳ prehĺbenie jazierka odstránením bahenného nánosu a zvyškov rastlin-

- ślinności na brzegu o długości około 100 metrów i szerokości około 1 metra po obu stronach pomostu);
- ↳ wyprofilowanie linii brzegowej tak, by stwarzała korzystniejsze warunki dla migracji płazów i ułatwiała innym zwierzętom dostęp do wodopoju;
 - budowę „remiz” (dienne ukrycia) dla płazów z wykorzystaniem dwóch stosów butwiejącego drewna (m.in. wydobytego z dna zbiornika), kamieni, płatów kory, karpiny, które stanowią obecnie schronienie, miejsce zimowania i rozrodu dla płazów;
 - budowę pomostu po jednej stronie zbiornika, który udostępnia pomnik przyrody turystom, a równocześnie ogranicza dostęp człowieka do samego lustra wody i kanalizuje ruch tylko w jednym miejscu, zapewniając płazom spokojne bytowanie w pozostałych częściach zbiornika;
 - poprawę warunków siedliskowych storczyka podkolan biały (usunięto roślinność wysoką wokół siedliska, odtworzono właściwy dla tego gatunku stan gleby, okresowo wykaszano stwa hnijúceho na brehu v páse dĺžky cca 100 metrov a šírky približne 1 meter na oboch stranách móla);
 - ↳ profilácia brehov, aby poskytovali priaznivejšie podmienky pre migráciu obojživelníkov a uľahčovali iným živočíchom prístup k napájadlu;
 - vytvorenie „remizok” (denných úkrytov) pre obojživelníky s využitím dvoch hromád hnijúceho dreva (o. i. vybraného z dna jazierka), kameňov, kôry, pňov, ktoré v súčasnosti predstavujú úkryt, miest na prezimovanie a rozmnožovanie obojživelníkov;
 - výstavba móla na jednom brehu jazierka, čím sa na jednej strane sprístupnila prírodná pamiatka turistom, na druhej sa zamedzil prístup človeka k samotnej hladine. Zároveň sa obmedzil pohyb turistov iba na jedno miesto, čo umožňuje obojživelníkom pokojnú existenciu v ostatných častiach jazierka;
 - zlepšenie podmienok pre rozvoj biotopov vemenníka dvojlistého (odstránili sa okolité vysoké porasty, došlo k obnove pôdneho stavu vhodného

siedlisko, wygrodzono teren siedliska i ustawiono tablicę informacyjną o gatunku);

- wyznaczono i opisano liczącą 5,5 kilometra ścieżkę edukacyjną *Flora i fauna rejonu Czarnej Młaki*, na której zainstalowano 15 tablic informacyjnych;
- poprawiono dojście do zbiornika oraz wyposażono rejon zbiornika w elementy małej architektury (wiata, ławki);
- zadbano także o właściwy przekaz i edukację ekologiczną – powstało kilka opracowań popularyzujących lokalną przyrodę, w tym mapy z lokalizacją rezerwatów i pomników przyrody na terenie gminy oraz przewodnik i aplikacja na urządzenia mobilne opisujące muszyńskie rezerваты przyrody.

Dzięki realizacji projektu powstrzymano proces dalszej eutrofizacji Czarnej Młaki, który nieuchronnie – w ciągu kilku najbliższych lat – doprowadziłby najpierw do jej całkowitego zarośnięcia, a następnie trwałego zaniku. W oczywisty spo-

pre tento druh, sezónne sa biotop kosil, areál biotopu bol oplotený a bola v ňom umiestnená informačná tabuľa o tomto druhu);

- vytýčenie a opis 5,5 kilometra dlhého náučného chodníka *Flóra a fauna v okolí Czarnej Młaky* a osadenie 15 informačných tabúľ;
- zlepšenie prístupu k jazierku, v jeho okolí boli osadené prvky drobnej architektúry (prístrešok, lavičky);
- zabezpečená vhodná publicita a ekologická edukácia – vzniklo niekoľko prác popularizujúcich miestnu prírodu, vrátane máp s lokalizáciou prírodných rezervácií a prírodných pamiatok na území gminy, sprievodca a aplikácia pre mobilné zariadenia s opismi prírodných rezervácií v Muszyne.

Realizácia projektu zastavila proces ďalšej eutrofizácie Czarnej Młaki, ktorý by neúprosne, v priebehu niekoľkých najbližších rokov, spôsobil najprv úplné zarastenie a následný jej definitívny zánik. Výrazne sa zlepšili životné podmien-

sób poprawiono warunki życia zanikającej populacji traszki karpackiej, kumaka górskiego i salamandry. Obecnie w rejonie Czarnej Młaki można zaobserwować siedliska wszystkich tych gatunków. Przyczyniono się także do poprawy warunków siedliskowych storczyka podkolan biały.

Realizacja projektu w roku 2017 przyniosła jeszcze jeden nieplanowany wcześniej rezultat. Dwa kolejne lata po zakończeniu prac związanych z odmuleniem zbiornika i usunięciem części roślinności to okresy suszy hydrologicznej w tej części Polski. Z całą pewnością można powiedzieć, że gdyby nie interwencja związana z powiększeniem lustra wody i głębokości zbiornika, populacja występujących w rejonie Czarnej Młaki płazów byłaby bardzo poważnie zagrożona.

Z punktu widzenia Gminy znacząco wzrosła rozpoznawalność tego miejsca zarówno wśród mieszkańców, jak i turystów. Sam staw oraz prowadząca do niego ścieżka edukacyjna stały się ważnymi atrakcjami turystyczno-rekreacyjnymi Muszyny.

ky miznúcej populácie mloka karpatského, kunky žltobruchej a salamandry. V súčasnosti je možné v blízkosti Czarnej Młaky pozorovať biotopy všetkých týchto druhov. Prispeli sme tiež k lepšiemu podmienok pre biotopy vemenníka dvojlistého.

Realizácia projektu priniesla v roku 2017 ešte jeden neplánovaný výsledok. Dva roky po ukončení prác spojených s odstraňovaním bahenného nánosu z jazierka a odstránením rastlinstva boli v tejto časti Poľska obdobiami hydrologického sucha. Jednoznačne môžeme povedať, že bez tohto zásahu spočívajúceho v zväčšení vodnej plochy a hĺbky jazierka, by bola populácia obojživelníkov vyskytujúcich sa v blízkosti Czarnej Młaky vážne ohrozená.

Z pohľadu gminy sa významne zvýšila identifikovateľnosť tohto miesta u obyvateľov a turistov. Samotné jazierko a k nemu vedúci náučný chodník sa stali dôležitými atrakciami cestovného ruchu a rekreácie v Muszynie.

Rewitalizacji Czarnej Młaki jest klasycznym przykładem dylematu wielu przyrodników: czy bardziej wartościowa jest ochrona czynna czy bierna. Wartość zarówno samego reliktu geologicznego, jak i ochrona stanowisk bytowania ważnych dla ekosystemu i objętych ochroną gatunków wskazuje, że interwencja dążąca do powstrzymania degradacji tego pomnika przyrody miała głęboki sens.

Ważne, aby przed podjęciem takiej decyzji wykonać pogłębioną inwentaryzację przyrodniczą i dopiero na podstawie zawartych w niej wniosków podejmować decyzje co do kierunku prowadzenia dalszych działań naprawczych, ich zaniechania lub też wyboru rozwiązania pośredniego.

W tym przypadku podjęte działania sprawiają, że dla kilku kolejnych pokoleń utrzymany zostanie ten ciekawy i wyjątkowy przykład stawu osuwiskowego z jego bogactwem flory i fauny.

Revitalizácia Czarnej Młaky je klasickým príkladom dilemy mnohých prírodovedcov: je cennejšia aktívna alebo pasívna ochrana. Hodnota samotného geologického reliktu a ochrana biotopov chránených druhov a dôležitých ekosystémov ukazujú, že zásahy s cieľom zastaviť degradáciu tejto prírodnej pamiatky mali mimoriadny význam.

Je dôležité, aby takéto rozhodnutie sprevádzala hĺbková prírodovedná inventarizácia a aby sa až na základe jej záverov rozhodovalo o smerovaní ďalších opravných opatrení alebo o výbere kombinácie riešení.

Realizované aktivity umožnia v tomto prípade zachovať pre niekoľko budúcich generácií tento zaujímavý a výnimočný príklad zosuvového jazierka s jeho bohatstvom flóry a fauny.

**Włodzimierz
Tokarczyk**

Zastępca Burmistrza
Miasta i Gminy
Uzdrowskiej
Muszyna

zástupca primátora
Mesta a kúpeľnej obce
Muszyna

Dziś trudno sobie wyobrazić, że Czarnej Młaki mogłoby nie być. Urokliwy zakątek przyciąga nie tylko specjalistów, ale przede wszystkim turystów i miłośników górskich wędrówek. Dzięki odpowiedniemu poprowadzeniu ścieżek oraz wykonaniu pomostów – bez szkody dla przyrody – udostępniono jej niepowtarzalne piękno. Z perspektywy czasu bardzo dobrym rozwiązaniem była decyzja o ingerencji w ekosystem stawu poprzez jego częściowe odmulenie, proces zarastania prowadził bowiem nieuchronnie do przekształcania go w bagno. Z czasem zapewne doprowadziłoby to do zaniku zbiornika, jak to miało miejsce w podobnych zbiornikach w Gorcach. Metodę takiego postępowania wykorzystujemy przy udostępnianiu innych cennych enklaw przyrodniczych na terenie gminy. Czarna Młaka stanowi unikatowy w skali Polskich Karpat bezodpływowy zbiornik wody zasilany wodami opadowymi. Wymagał on podjęcia działań mających na celu jego zachowanie. Pozostawiony sam sobie uległby całkowitemu zamuleniu, a cenne okazy ptaków straciłyby miejsce bytowania. Nasze działania przyczyniły się do zachowania górskiego stawu i zapobiegły bezpowrotnej utracie ciekawej osobliwości przyrodniczej i jej mieszkańców.

Dnes si vieme len ťažko predstaviť, že by nebolo Czarnej Młaky. Očarujúce zákutie láka nielen odborníkov, ale predovšetkým milovníkov horských túr. Vďaka vytýčeniu chodníkov a postaveniu mól bez poškodzovania prírody je jej krása sprístupnená. S odstupom času vidíme, že rozhodnutie o zásahu do ekosystému jazierka a čiastočne odstránenie nánosu bolo veľmi dobrým riešením, pretože jeho zarastanie neúprosne viedlo k premene na bahno. Postupne by preto jazierko úplne zaniklo, tak ako sa stalo v prípade podobných jazierok napríklad v Gorciach. Metódu takéhoto postupu využívame pri sprístupňovaní iných vzácných prírodných enkláv na území gminy. Čierna Młaka je v celých poľských Karpatoch jedinečné bezodtokové jazierko zásobované atmosférickými zrážkami. Jeho zachovanie vyžadovalo ľudský zásah, pretože bez neho by sa úplne zaneslo bahenným nánosom a vzácne obojživelníky by stratili miesto pre život. Naše aktivity prispeli k zachovaniu horského jazierka a zabránili neodvratiteľnej strate vzácnnej prírodnej zaujímavosti a v nej žijúcich „obyvateľov“.

Lokalizacja:

północne zbocze Czarnych Garbów na pograniczu miejscowości Powroźnik i Muszyna na terenie gminy Muszyna.

Więcej informacji:

Włodzimierz Tokarczyk, Zastępca Burmistrza Miasta i Gminy Uzdrawiskowej Muszyna ☎ +48 18 471 40 09

 [muszyna.pl](https://www.muszyna.pl)

Projekt finansowany ze środków Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Małopolskiego na lata 2014–2020.

Lokalizácia:

severný svah vrchu Czarne Garby na pomedzí obcí Powroźnik a Muszyna na území gminy Muszyna.

Viac informácií:

Włodzimierz Tokarczyk, zástupca primátora Mesta a kúpeľnej obce Muszyna ☎ +48 18 471 40 09

 [muszyna.pl](https://www.muszyna.pl)

Projekt financovaný z prostriedkov Regionálneho Operačného Programu Malopoľského vojvodstva pre roky 2014–2020.

autorzy zdjęć***autori fotografií***

*K. Rogoziński,
M. Zwierz,
M. Obidowski,
z archiwum UMIGU
Muszyna*

TRASA ŹRÓDEŁ
WÓD MINERALNYCH

CESTA MINERÁLNYCHT
PRAMEŇOV

Celem projektu było stworzenie koncepcji rozwoju turystyki ekologicznej i zdrowotnej opartej na stabilnym partnerstwie i współpracy, a także – na podstawie wypracowanej koncepcji – budowa turystycznego pieszo-rowerowego szlaku dydaktycznego nazwanego *Trasą źródeł wód mineralnych*.

Cieľom projektu bolo vypracovať koncepciu rozvoja ekologického a zdravotného cestovného ruchu založenú na stabilnom partnerstve a spolupráci, a tiež vytvoriť – na základe vypracovanej koncepcie – turistickú pešiu a cyklistickú trasu s názvom *Cesta minerálnych prameňov*.

Pogranicze polsko-słowackie, w tym region Północnego Spisza i Pienin, słynie z licznych źródeł wód mineralnych o właściwościach leczniczych. Do najbardziej znanych należą:

- źródło Ľubovnianska, mające najwyższą zawartość magnezu spośród słowackich źródeł;
- źródło Sulinka, którego woda wykorzystywana jest w leczeniu problemów żołądkowych;
- źródło w Wyśnych Ružbachach, którego woda sprzyja leczeniu chorób sercowo-naczyniowych.

Jest też wiele źródeł i niewielkich samowypływów, które znane są tylko okolicznym mieszkańcom, a ich skład chemiczny i właściwości nie zostały zbadane. Potrzebne są więc kierunkowskazy, informacje, jak do nich dojechać, tablice opisujące właściwości wody (o ile zostały one rozpoznane) i jej skład fizykochemiczny. Często otoczenie źródeł jest w złym stanie technicznym i wymaga remontu.

Korzystając ze wzorców innych krajów, między innymi Szwajcarii, twórcy projektu doszli do wniosku, że wykorzystanie takiego dziedzictwa naturalnego dla rozwoju produktu turystycznego przy jednoczesnej ochronie tych źródeł i poprawie ich stanu technicznego jest realizacją idei zrównoważonego rozwoju produktu turystycznego.

Polsko-słowacké pohraničie, vrátane regiónu severného Spiša a Pienin, je známe mnohými prameňmi mineralných vôd s liečivými účinkami. K najznámejším patria:

- prameň Ľubovnianska s najvyšším obsahom horčička zo všetkých slovenských prameňov;
- prameň Sulinka, z ktorého voda sa využíva pri liečbe žalúdočných problémov;
- prameň vo Vyšných Ružbachoch, z ktorého voda priaznivo pôsobí na liečbu srdcovo-cievnych ochorení.

Existuje aj mnoho prameňov a malých prirodzených výverov, ktoré poznajú len miestni obyvatelia a ich chemické zloženie a účinky zatiaľ neboli preskúmané. Preto sú potrebné smerovníky, informácie o prístupe, tabule s opisom vlastností vôd (ak boli preskúmané) a ich fyzikálno-chemickým zložením. Okolie prameňov je často v zlom technickom stave a vyžaduje si rekonštrukciu. Prostredníctvom príkladov z iných krajín, okrem iného aj zo Švajčiarska, dospeli autori projektu k záveru, že využitie tohto prírodného dedičstva pre rozvoj produktu cestovného ruchu, a súčasná ochrana týchto prameňov a zlepšenie ich technického stavu je naplnením myšlienky udržateľného rozvoja produktu cestovného ruchu.

Strategickým cieľom tohto projektu bola budova spoločného produktu turistycznego, ktorý przyciągnie turystów, szczególnie miłośników turystyki rowerowej oraz osoby zainteresowane poprawą swojego zdrowia, a także turystów chcących poznać dziedzictwo przyrodnicze i geologiczne polsko-słowackiego pogranicza. Tak narodził się pomysł stworzenia szlaku źródeł wód mineralnych. W trakcie formułowania celów projektu dla jego twórców bardzo istotne było zaangażowanie samorządów i przedsiębiorców w budowę mocnych podstaw rozwoju Spisza i Pienin w oparciu o endogenne zasoby, w tym w szczególności źródła wód mineralnych.

Dla realizatorów ważne było z kolei, by osoby odwiedzające region miały okazję poznać nie tylko bogactwo źródeł mineralnych, lecz także historię regionu, jego kulturę, naturalne piękno, a także życie duchowe. Trasa była zatem tak planowana, aby przynieść jak najwięcej korzyści poszczególnym miejscowościom, poprawić ich rozpoznawalność, wzmacniać ich wizerunek jako miejscowości turystyczno-rekreacyjnej oraz przynieść ko-

Strategickým cieľom tohto projektu bolo vytvorenie jednotného produktu cestovného ruchu, ktorý priláka turistov, predovšetkým milovníkov cykloturistiky, ľudí, ktorí chcú zlepšiť svoj zdravotný stav a aj turistov zaujímajúcich sa o prírodné a geologické dedičstvo poľsko-slovenského pohraničia. Takto sa zrodila myšlienka vytvoriť cestu minerálnych prameňov. Pri stanovovaní cieľov projektu bolo pre jeho autorov veľmi dôležité zapojiť do tvorby pevných základov rozvoja regiónu Spiša a Pienin založeného na endogénnych zdrojoch, najmä prameňov minerálnych vôd, samosprávy a podnikateľov.

Pre realizátorov bolo dôležité, aby mali návštevníci možnosť spoznať nielen bohatstvo minerálnych prameňov, ale aj históriu tohto regiónu, jeho kultúru, prírodné krásy aj duchovný život. Z tohto dôvodu bola cesta naplánovaná takým spôsobom, aby jednotlivým obciam poskytla čo najväčší prínos, zvýšila ich rozpoznateľnosť, posilnila ich imidž ako turisticko-rekreačných obcí a bola prínosom pre obyvateľov a miestnych podnikateľov vytvorením podmienok pre roz-

rzyści mieszkańcom i lokalnym przedsiębiorcom poprzez stwarzanie warunków dla rozwoju agroturystyki, usług gastronomicznych i noclegowych.

voj agroturistiky, stravovacích a ubytovacích služieb.

Pierwszym działaniem – podjętym wspólnie z partnerami szwajcarskimi, przy ogromnym zaangażowaniu lokalnej społeczności, w tym przedsiębiorców – było wypracowanie koncepcji turystyki zrównoważonej i stworzenie dokumentu ją opisującego.

Główne działanie inwestycyjne polegało na wyznaczeniu i opisaniu pętli rowerowej o długości około 100 kilometrów, która prowadziła przez następujące miejscowości i występujące tam źródła:

- Uzdrowisko Červený Kláštor, źródło Smerdžonka;
- Litmanová, źródło św. Jana Chrzciciela;
- Hraničné, źródło Ščava;
- Sulín, źródło Sulínka;
- Legnava, źródło Ščava;
- Bajerovce, źródło Voňáčka;
- Ľubovnianske Kúpele, źródło Andrej;
- Hniezdne, źródło Švabľovka;

Prvou aktivitou – realizovanou spoločne so švajčiarskymi partnermi pri obrovskom zapojení miestnej komunity, vrátane podnikateľov – bolo vypracovanie koncepcie udržateľného cestovného ruchu a vypracovanie dokumentu s jej opisom.

Hlavná investičná aktivita spočívala vo vytýčení a opísaní cyklookruhu s dĺžkou približne 100 kilometrov, vedúcim nasledujúcimi obcami a popri prameňoch v nich:

- Kúpele Červený Kláštor, prameň Smerdžonka;
- Litmanová, prameň sv. Jána Krstiteľa;
- Hraničné, prameň Ščava;
- Sulín, prameň Sulínka;
- Legnava, prameň Ščava;
- Bajerovce, prameň Voňáčka;
- Ľubovnianske Kúpele, prameň Andrej;
- Hniezdne, prameň Švabľovka;
- Forbasy, prameň Ščava;

- Forbasy, zdrojto Ščava;
- Lacková, zdrojto pod Kalváriou;
- Vyšné Ružbachy, zdrojto miľošci i zdrojto zapomnienia;

Część ujęć źródeł i samowypływów, które były w najgorszym stanie technicznym, wyremontowano, uporządkowano otoczenie wszystkich źródeł, przy większości zamontowano elementy małej architektury (altany, ławki), przy wszystkich umieszczono szczegółowe tablice informacyjne.

Przy dwóch źródłach (w miejscowościach Lacková i Vyšné Ružbachy) wybudowano infrastrukturę, która pozwala prowadzić wodoterapię zgodnie z modelem leczniczym zaproponowanym przez doktora Sebastiana Kneippa, opartym na uzdrawiającej sile wody i zdrowym odżywianiu się, w tym wykorzystywaniu ziół w diecie. Metoda ta – coraz popularniejsza – uważana jest za bardzo skuteczną, prostą, pomaga hartować ciało, zmniejsza stres i korzystnie wpływa na organizm, wspomaga w leczeniu wielu chorób.

Istotnym elementem projektu było zaangażowanie społeczności lokalnej nie

- Lacková, prameň pod Kalváriou;
- Vyšné Ružbachy, Prameň lásky a Prameň zabudnutia;

Časť prameňov a prirodzených vývevov, ktoré boli v najhoršom technickom stave, bola opravená, prebehli terénne úpravy okolia všetkých prameňov a pri väčšine z nich boli osadené prvky drobnej architektúry (altánky, lavičky), pri všetkých boli umiestnené informačné tabule s podrobnými údajmi.

Pri dvoch prameňoch (v obciach Lacková a Vyšné Ružbachy) bola vybudovaná infraštruktúra pre poskytovanie vodoliečby podľa liečebného modelu navrhnutého doktorom Sebastianom Kneippom, založenom na liečivých účinkoch vody a zdravej výžive, vrátane využitia bylínok v diéte. Táto čoraz populárnejšia metóda je považovaná za veľmi účinnú, jednoduchú, posilňujúcu telo, znižujúcu stres, s priaznivým vplyvom na organizmus a pomocnú pri liečbe mnohých ochorení.

Podstatným prvkom projektu bolo zapojenie miestnej komunity nielen do tvorby koncepcie rozvoja ekologického cestovného ruchu, ale aj dobrovoľníkov

tylko w tworzenie koncepcji rozwoju turystyki ekologicznej, lecz także udział wolontariuszy z miejscowości znajdujących się na szlaku w prace związane z budową trasy rowerowej i jej oznakowaniem. Ważnym elementem projektu było wydanie wielu publikacji opisujących przebieg szlaku i jego walory przyrodnicze. Przygotowano i opublikowano także mapę trasy oraz dokładny opis składu fizykochemicznego wody we wszystkich źródłach i ich podstawowych właściwości leczniczych. W materiałach podkreślano potrzebę ochrony dziedzictwa przyrodniczego i naturalnego i – pomimo udostępnienia – zachowania ich w nienaruszonym stanie dla przyszłych pokoleń.

Rezultatem projektu jest przede wszystkim nawiązanie ścisłej współpracy 11 miejscowości na szlaku wód mineralnych polegającej na wspólnym myśleniu o rozwoju zrównoważonego produktu turystycznego bazującego na posiadanych zasobach naturalnych. Drugim niezwykle ważnym elementem jest uzupełnienie sieci tras rowerowych biegnących przez polsko-słowackie pogranicze, wykorzystujących i promujących dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe (pętla rowerowa *Aquavelo* łącząca uzdrowiska doliny Popradu: Krynicę, Muszynę, Piwniczną, Szczawnicę, Wyšné Ružbachy, Starą Ľubovňu, Ľubovnianske kúpele, Bardejov,

z obcí nachádzajúcich sa na trase cesty do prác spojených s výstavbou cyklotrasy a jej značením. Dôležitou súčasťou projektu bolo vydanie mnohých publikácií prezentujúcich trasu a jej prírodné hodnoty. Bola vypracovaná a vydaná aj mapa trasy a detailný opis chemického zloženia vody vo všetkých prameňoch a ich dôležitých liečivých účinkov. V týchto materiáloch bola zdôraznená potreba ochrany prírodného dedičstva a jeho zachovania v neporušenom stave pre budúce generácie aj napriek ich sprístupneniu.

Výsledkom projektu je predovšetkým nadviazanie úzkej spolupráce medzi 11 obcami nachádzajúcimi sa na Ceste mineralných prameňov spočívajúcej v spoločnej myšlienke rozvoja udržateľného produktu cestovného ruchu, založeného na existujúcich prírodných zdrojoch. Druhým veľmi dôležitým prvkom je doplnenie siete cyklotrás vedúcich poľsko-slovenským pohraničím, využívajúcich a propagujúcich prírodné a kultúrne dedičstvo (cyklookruh *Aquavelo* spájajúci kúpele doliny Popradu: Krynicu, Muszynu, Piwniczną, Szczawnicę, Wyšné Ružbachy, Starú Ľubovňu, Ľubovnianske kúpe-

Bardejovské Kúpele czy Historyczno-Kulturowo-Przyrodniczy Szlak Wokół Tatr.

Zrealizowane działania przyczyniły się do znaczącego wzrostu liczby turystów odwiedzających region – szacuje się, że ze szlaku wód mineralnych rocznie korzysta kilka tysięcy rowerzystów, a to w oczywisty sposób oznacza poprawę konkurencyjności już istniejących punktów gastronomicznych czy noclegowych, a także powstawanie nowych. Wiąże się to z wyższymi zarobkami, tworzeniem nowych miejsc pracy i wzrostem liczby lokalnych firm – oczywistymi korzyściami dla regionu.

Realizując projekt, opierano się na wykorzystaniu endogenicznych potencjałów regionu i poszczególnych lokalizacji. Bazowano więc na:

- czystym środowisku – zgodnie z pomiarami i analizami region Spisza i Orawy charakteryzuje się najczystszym powietrzem na całej Słowacji;
- położeniu – region leży pomiędzy dwoma parkami narodowymi: Tatrzańskim Parkiem Narodowym i Pienińskim Parkiem Narodowym;
- ziołach leczniczych – region obfituje w wiele roślin, które mają właściwości lecznicze, zaś tradycja i wiedza o ziołolecznictwie jest wciąż mocno obecna wśród miejscowej ludności;

le, Bardejov, Bardejovské Kúpele a Historicko-kultúrno-prírodnú Cestu okolo Tatier).

Zrealizované aktivity prispeli k významnému zvýšeniu počtu turistov navštevujúcich tento región – odhaduje sa, že Cestu minerálnych prameňov každý rok navštívi niekoľko tisíc cyklistov, čo výrazným spôsobom zlepšuje konkurencieschopnosť už existujúcich stravovacích a ubytovacích zariadení, ale aj podnecuje vznik nových. To sa následne odráža vo vyšších príjmoch, vytváraní nových pracovných miest a v náraste počtu miestnych firiem, čo je bezpochyby prínosom pre región.

Východiskom pre realizáciu projektu bolo využitie endogénneho potenciálu regiónu a jednotlivých lokalít. Projekt bol preto založený na:

- čistom životnom prostredí – podľa meraní a analýz sa región Spiša a Oravy charakterizuje najčistejším ovzduším na celom Slovensku;
- polohe – región sa nachádza medzi dvoma národnými parkmi: Tatranským národným parkom a Pieninským národným parkom;
- liečivých bylinkách – región je bohatý na rastliny s liečivými účinkami a tradícia a poznatky v oblasti bylinkárstva sú medzi miestnymi obyvateľmi stále živé;

▪ wodach mineralnych – region dysponuje wyjątkowymi zasobami wód mineralnych o właściwościach leczniczych.

Ważne, by pamiętać o trudnościach, które mogą się pojawić w trakcie realizacji tak złożonego projektu, na przykład odmowa wejścia w teren, przez który ma przebiegać szlak czy też na którym mają być instalowane elementy małej architektury. Dlatego istotne jest, aby planować działania z dużym wyprzedzeniem, zadbać o komunikację z właścicielami terenu i społecznością lokalną, a także przedstawić mieszkańcom korzyści z realizacji inwestycji. Bardzo ważną kwestią jest zaplanowanie, kto i w jaki sposób będzie dbał o powstałą infrastrukturę, tak aby utrzymać ją w należytym stanie technicznym i estetycznym.

▪ minerálnych vodách – región má mimoriadne bohaté zdroje minerálnych vód s liečivými účinkami.

Dôležité je pamätať na problémy, ktoré sa v priebehu realizácie tak zložitého projektu môžu vyskytnúť, napríklad nesúhlas vlastníka so sprístupnením pozemku, cez ktorý má prechádzať trasa, alebo na ktorom majú byť osadené prvky drobnej architektúry. Preto je dôležité plánovať aktivity s veľkým predstihom, komunikovať s majiteľmi pozemkov a miestnou komunitou, a predstaviť obyvateľom prínos z realizácie investície. Veľmi dôležité je naplánovať, kto a akým spôsobom zabezpečí údržbu vytvorenej infraštruktúry, aby bola v náležitom technickom a estetickom stave.

To był ważny projekt dla naszego regionu. Udowodnił, że warto wykorzystywać naturalne walory środowiska, którymi dysponujemy, i wokół nich budować atrakcje zachęcające turystów do odwiedzenia naszych miast i miasteczek. Dzięki realizacji tego projektu uświadomiliśmy sobie, że wszystko, czego potrzebujemy do życia, mamy tuż obok siebie. Woda – nasza idea przewodnia – nauczyła nas, jak ważna jest ochrona zasobów, którymi dysponujemy. Ale także tego, że środowisko jest tą wartością, o którą należy zadbać w sposób szczególny, aby pozostawić je w nienaruszonym stanie dla przyszłych pokoleń.

Lokalizacja:

projekt realizowany w 11 lokalizacjach zgodnie z mapą obrazującą zasięg projektu, łącząc je oznakowaną pętlą rowerową.

Więcej informacji:

Aleš Solár, Sekretarz Urzędu Miasta Stara Ľubovnia

☎ +421 949 693 097 ✉ solar.ales@gmail.com

Projekt współfinansowany ze środków

Szwajcarsko-Słowackiego Programu Współpracy.

Tento projekt bol dôležitý pre náš región. Potvrdil, že treba využívať disponibilné prírodné hodnoty životného prostredia a turisticky zatraktívňovať ich okolie, budovať turisticky prítiahľivé atrakcie, ktoré budú lákadlom pre turistov a pre ktoré navštívia naše mestá a obce. Vďaka realizácii projektu sme si uvedomili, že všetko, čo pre život potrebujeme, máme hneď vedľa seba. Woda – naša sprievodná myšlienka – nás naučila, aká dôležitá je ochrana zdrojov, ale aj to, že životné prostredie je hodnota, ktorá vyžaduje mimoriadnu starostlivosť, aby sme ho zachovali v neporušenom stave pre budúce generácie.

Lokalizácia:

projekt bol realizovaný v 11 lokalitách prepojených značeným cyklookruhom v súlade s mapou znázorňujúcou jeho rozsah.

Viac informácií:

Aleš Solár, prednosta Mestského úradu v Starej Ľubovni

☎ +421 949 693 097 ✉ solar.ales@gmail.com

Projekt spolufinancovaný z prostriedkov

Programu švajčiarsko-slovenskej spolupráce.

Aleš Solár

Sekretarz Urzędu
Miasta Stara Ľubovnia

prednosta Mestského
úradu v Starej Ľubovni

autorzy zdjęć

autori fotografií

*Aleš Solár oraz Severný
Spiš – Pieniny*

UTRZYMANIE RÓŻNORODNOŚCI BIOLOGICZNEJ

ŁĄK I PASTWISK GÓRSKICH
POPRCZEZ PROWADZENIE GOSPODARKI PASTERSKIEJ

UDRŽANIE BIODIVERZITY

LÚK A HORSKÝCH PASIENKOV
ZAVEDENÍM PASTIERSKEHO HOSPODÁRENIA

Celem projektu była ochrona bioróżnorodności górskich i podgórszych łąk oraz przeciwdziałanie wtórnej sukcesji poprzez przywrócenie wypasu owiec na najcenniejszych przyrodniczo obszarach.

Cieľom projektu bola ochrana biodiverzity horských a podhorských lúk a predchádzanie sekundárnej sukcesii obnovou pasenia oviec v najvzácnejších prírodných lokalitách.

Prowadzona od wieków ekstensywna gospodarka rolna w Karpatach wytworzyła charakterystyczną mozaikę terenów otwartych, wraz z typowymi dla nich zbiorowiskami roślinnymi oraz mieszkającymi lub żerującymi na nich zwierzętami. Siedliska łąkowe utrzymywane dzięki wypasowi i koszeniu to ważny element krajobrazu kulturowego, a także ostoja różnorodności biologicznej. Niestety obecnie rolnictwo na terenie Karpat jest w regresie, co wpływa na siedliska terenów otwartych. Zaniechanie gospodarki rolnej, głównie pasterstwa, sprawia, że sukcesja wtórna zachodzi bardzo szybko. Na nieużytkowane polany i wyżej położone łąki wkraczają głównie ziotorośla, borówka czarna, zarośla maliny właściwej oraz młode świerki pospolite. Na niektórych obszarach pojawiają się także brzozy, wierzby, róże oraz jeżyny. Rozprzestrzenianie się tych gatunków odcina światłożądne rośliny łąk od słońca, co powoduje bezpowrotne zanikanie siedlisk.

Aby nie dopuścić do degradacji otwartych ekosystemów Karpat, powraca się do idei ochrony zbiorowisk antropogenicznych dążącej do utrzymania różnorodności gatunków, siedlisk i pul genowych nie poprzez działania bierne, lecz czynne. Jednym z takich działań może być – poza karczowaniem lasów i wykaszaniem

Stáročné extenzívne hospodárenie v Karpatoch vytvorilo charakteristickú mozaiku odlesnených území s typickými rastlinnými spoločenstvami, ktoré sú miestom pre život a potravou pre živočchy. Lúčne biotopy udržiavane vďaka paseniu sú dôležitým prvkom kultúrnej krajiny a aj oporou biodiverzity. V súčasnosti je, bohužiaľ, roľníctvo na území Karpát v regrese, čo ovplyvňuje biotopy na nezalesnenom území. Upúšťanie od poľnohospodárstva, hlavne pastierstva, zapríčiňuje zrýchľovanie sekundárnej sukcesie. Nespášané polany a horské lúky zarastajú hlavne travinno-bylinné porasty, brusnica čučoriedková, porasty ostružiny malinovej a mladé smreký obyčajné. Na niektorých miestach sa vyskytujú aj brezy, vrbý, ruže a černice. Rozširovanie týchto druhov zabraňuje prístupu slnka k heliofilným rastlinám a tak dochádza k definitívnemu zániku týchto biotopov. S cieľom zabrániť degradácii nezalesnených karpatských ekosystémov sa vraciame k myšlienke ochrany antropogénnych spoločenstiev pre zachovanie rozmanitosti druhov a biotopov a aj celého genetického materiálu aktívnou a nie pasívnou ochranou. Jedným z príkladov môže byť okrem odlesňovania a kosenia lúk aj aktívna pastierska činnosť na týchto územiach, kto-

ták – prowadzenie na tych obszarach aktywnej działalności pasterskiej, której rezultatem jest powstrzymanie naturalnej sukcesji, a tym samym zaniku cennych gatunków i siedlisk.

Najłatwiejszym, najskuteczniejszym i najtańszym sposobem ochrony czynnej siedlisk ekosystemów otwartych jest zapobieganie, a więc odpowiednia ekstenzywna gospodarka pasterska. Wypas na niektórych siedliskach może, a czasem musi, być połączony z okresowym koszeniem (np. wykaszanie niedojadów).

Alternatywą wypasu owiec może być kompleksowe koszenie. Wydaje się jednak, że metoda ta jest mniej korzystna, między innymi ze względu na:

- konieczność zapewnienia odpowiednich maszyn (traktory i kosiarki);
- koszty wykonania zabiegów ochrony czynnej – wiążą się one z wielokrotnym wjazdem sprzętu na łąkę (pokos, grabienie i zwiezenie siana);
- utrudnienie w dojeździe na niektóre polany i łąki;
- konieczność zagospodarowania powstałej w wyniku pokosu biomasy (brak zbytu na siano ze względu na porzucenie przez rolników hodowli oraz słabej jakości siana);
- wymogi niektórych siedlisk, na przykład regłowa łąka mieczykowo-mietlicowa powinna być regularnie nawożona, najlepiej nawozem zwierzęcym, co zapewnia właśnie wypas oraz odpowiednie koszarowanie.

rá zabraňuje prírodnej sukcesii a tým zániku vzácných druhov a biotopov.

Najľahším, najúčinnjším a najlacnejším spôsobom aktívnej ochrany biotopov na nezalesnených územiach je profylaxia, teda vhodné extenzívne pastierske hospodárenie. Pasenie na niektorých miestach môže, a niekedy musí byť spojené so sezónnym kosiením (napr. kosenie ostrovčekov nespasenej vegetácie).

Alternatívou pre pasenie oviec môže byť komplexné kosenie. Zdá sa však, že je to menej prínosná metóda, aj pre tieto podmienky:

- potreba zabezpečiť vhodné stroje (traktory a kosačky);
- náklady na zásahy aktívnej ochrany - súvisia s opakovaným vjazdom techniky na lúku (kosenie, hrabanie a zväžanie sena);
- problémy s prístupom na niektoré polany a lúky;
- nutnosť spracovať biomasu z kosenia (nedostatočný dopyt po sene kvôli málopočetným chovom a nízkej kvalite sena);
- náročnosť niektorých biotopov, napríklad horská mečíkovo-pszinčeková lúka by mala byť pravidelne hnojená, najlepšie zvieracím hnojom, čo práve zabezpečuje pasenie a vhodné košarovanie.

Z hľadiska regiónu je veľmi dôležitá aj ochrana krajiny – pre Malopoľsko typickej mozaiky lesných komplexov a polian. Tvoria ju aj prvky pastierskej kultúry (koliby, prítomnosť oviec na pasienkoch). Dôležitá je aj pro-

Z punktu widzenia regionu istotna jest także ochrona krajobrazu – charakterystycznej dla Małopolski mozaiki obszarów leśnych i polan. Składają się na niego również elementy kultury pasterskiej (szałas, obecność owiec na halach). Ważną kwestią jest także ochrona przeciwpożarowa – zarastające łąki pokryte wysoką trawą są łatwo podatne na pożary, które mogą się przenosić w głąb kompleksów leśnych.

Istotą projektu było powstrzymanie zjawiska wtórnej sukcesji na cennych przyrodniczo obszarach małopolskich Karpat (parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe oraz obszary Natura 2000) poprzez prowadzenie kontrolowanego wypasu blisko 15 tysięcy owiec na około 3 tysiącach hektarów łąk.

Do projektu wybrano 10 obszarów górskich i podgórskich w południowej Małopolsce, na których – po przeprowadzeniu kwerend przyrodniczych – wytypowano aż 80 miejsc wypasowych z siedliskami cennych gatunków. I tak w rejonie Babiej Góry wypas prowadzono w 5 lokalizacjach, w rejonie Orawy – 4, w Gorcach – 11, na Spiszu – 7, w Pieninach – 6, na Podhalu – aż 33, w rejonie Popradzkiego Parku Krajobrazowego – 11, w Beskidzie Niskim – 1 lokalizacji, a w Beskidzie Wyspowym – w 2. W projekt zaangażowanych było 80 baców.

tipożiarna ochrona – łąki zarastené vysokou trávou sú náchylné na požiare, ktoré sa môžu preniesť samotných leśných komplexov.

Podstatou projektu bolo zastaviť sekundárnu sukcesiu na vzácných prírodných územiach Karpát v Malopoľsku (chránené krajinné oblasti, prírodné rezervácie, chránené prírodno-krajinné celky a územia Natura 2000) zavedením kontrolovaného pasenia takmer 15 tisíc oviec na približne 3 tisícoch hektároch lúk.

Do projektu bolo vybraných 10 horských a podhorských oblastí v južnom Malopoľsku, na ktorých – po vykonaní prírodovednej inventarizácie – bolo vytypovaných až 80 pasienkov s biotopmi vzácných druhov. V okolí Babej hory sa pasenie realizovalo v 5 lokalitách, v regióne Orava – 4, Gorce – 11, Spiš – 7, Pieniny – 6, Podhalie – až 33, Popradzki Park Krajobrazový (Popradská chránená krajinná oblasť) – 11, Nízke Beskydy – 1 lokalita a v horskom pásme Beskid Wyspowy – vo 2. Do projektu bolo zapojených 80 bacov.

Trzyletni, kontrolowany i sterowany, wypas owiec pozwolił na ochronę gatunkową 5 siedlisk objętych ochroną, 13 gatunków flory, 12 gatunków fauny i jednego gatunku grzybów.

Ważnymi elementami projektu była szeroka popularyzacja wielowiekowej kultury pasterskiej w polskich Karpatach oraz działania promujące ideę bioróżnorodności i właściwe formy zachowań człowieka w środowisku naturalnym. Stąd pomysł budowy 3 baczek edukacyjnych – w Zubrzycy Górnej, Niedzicy i Kokuszce. Ponadto we wszystkich miejscach, w których prowadzony był wypas, zamontowano tablice informacyjne opisujące siedliska i cenne gatunki na nich występujące, tworząc tym samym szlak kultury pasterskiej.

Wydano dwie broszury: *Karpacki szlak pasterski* oraz *Historię pasterstwa i kultury pasterskiej*, album *Katalog architektury pasterskiej*, a także podręcznik dobrych praktyk dotyczących zapobiegania wtórnej sukcesji poprzez rozwijanie pasterstwa w cennych przyrodniczo lokalizacjach. Przeprowadzono także szkolenia dla baczów, aby uświadomić im

Trojroczne monitorowanie a riadené pasenie umožnilo druhovú ochranu 5 chránených biotopov, 13 rastlinných druhov, 12 živočíšnych druhov a jedného druhu húb.

Dôležitou súčasťou projektu bola široko chápaná popularizácia stáročnej pastierskej kultúry v poľských Karpatoch, propagácia myšlienky biodiverzity a vhodných foriem ľudských aktivít v životnom prostredí. V súvislosti s tým vznikol nápad výstavby 3 náučných kolíb v Zubrzyci Górnej, Niedzicy a Kokuszke. Vo všetkých miestach, kde prebiehalo pasenie, boli osadené informačné tabule s opismi biotopov a vzácných druhov. Vďaka tomu vznikla trasa pastierskej kultúry.

Boli vydané dve brožúry: *Karpatská pastierska trasa* a *História pasterstva a pastierskej kultúry*, album *Katalóg pastierskej architektúry* a príručka dobrej praxe o predchádzaní sekundárnej sukcesii rozvíjaním pasterstva vo vzácných prírodných lokalitách. Prebehli tiež školenia pre báčov, na ktorých sa oboznamovali s úlohou pasenia pri ochrane

rolę prowadzonego wypasu w ochronie przyrody oraz wpływ pasterstwa na ochronę roślin i zwierząt.

prírody a vplyvom pastierstva na ochranu rastlín a zvierat.

Za wcześnie jeszcze na bardzo szczegółowe podsumowania, ale już dziś można zwrócić uwagę na kilka elementów, szczególnie takich, które nie do końca były oczywiste na etapie planowania działań projektowych:

- poprzez ustawienie na każdym z obszarów wypasowych wygradzonego poletka o powierzchni 10 na 10 metrów bacowie i właściciele łąk przekonali się, jak szybko postępują procesy sukcesji naturalnej (łąka zamienia się w zakrzaczenie, a potem w las);
- właściciele terenów uświadomili sobie korzyści ekonomiczne z dopuszczenia wypasu na swoich łąkach – bez niego, aby w dalszym ciągu otrzymywać dotacje rolno-środowiskowe, musieliby prowadzić kosztowne zabiegi związane z mechanicznym koszeniem zarządzanych przez siebie terenów;
- sami bacowie zauważyli, że systematyczny wypas na danym terenie powoduje znaczące zróżnicowanie gatunków traw i pojawianie się większej liczby ziół, co zdecydowanie poprawia smak i jakość mleka, a także zwiększa mleczność wypasanych owiec;
- zauważalna jest także – pomimo relatywnie krótkiego okresu obserwacji – poprawa stanu siedlisk niektórych gatunków chronionych. Odrębną kwestią

Na podrobne zhodnotenie je ešte príliš skoro, ale už dnes môžeme vyzdvihnúť niekoľko prvkov, predovšetkým takých, ktoré neboli úplne zrejmé vo fáze plánovania projektových aktivít:

- vďaka vytýčeniu oploteného polička s plochou 10 x 10 m na každom pasienku sa bačovia a majitelia lúk presvedčili, ako rýchlo prebiehajú procesy prirodzenej sukcesie (lúka sa mení na krovité porasty a potom na les);
- majitelia pasienkov si uvedomili ekonomický prínos z pasenia na svojich lúkach – bez toho, aby mohli naďalej dostávať poľnohospodárske dotácie by museli vykonávať finančne náročné mechanické kosenie;
- samotní bačovia si všimli, že pravidelné pasenie na danom území prispieva k druhovej rozmanitosti tráv a väčšiemu výskytu bylín, čo významne zlepšuje chuť a kvalitu mlieka, a tiež zvyšuje dojivosť pasených oviec;
- aj napriek relatívne krátkemu obdobiu pozorovania je vidieť zlepšenie stavu biotopov niektorých chránených druhov. Osobitnou otázkou je skutočnosť, že absencia všetkých aktivít spôsobila zánik biotopov – čo bolo vidieť na vyhradených oplotených poličkách;

- jest fakt, że zaniechanie wszelkich działań – co obserwowano na wygradzonych poletkach – prowadził do zaniku siedlisk;
- projekt był także kolejną okazją do zaznajomienia szerokiego grona turystów i mieszkańców Małopolski z tematyką kultury i tradycji pasterskiej oraz ochrony bioróżnorodności.

Podstawowe rekomendacje dotyczą czasu trwania działań oraz wielkości obszaru, na którym będą one prowadzone. Opisywany projekt trwał 3 lata, warto jednak planując tego typu działania, rozpiąć je na okres od 7 do 10 lat. W praktyce projektowej może się to okazać trudne, ale tylko taka perspektywa daje szansę dobrego ułożenia działań, przejścia całego procesu edukacyjnego oraz obserwowania efektów podejmowanych działań.

Także obszar objęty projektem był zbyt duży, przede wszystkim zbyt duże było jego rozproszenie: od Beskidu Niskiego po Spisz i Orawę. Planując podobne przedsięwzięcia, lepiej skupić je na nieco mniejszych obszarach.

- projekt był też dalszą okazją do szerokiego okruhu turystów i mieszkańców Malopolski oboznacit' sa s tematikou pastierskej kultúry, tradície a ochrany biodiverzity.

Základné odporúčania sa týkajú obdobia realizácie aktivít a rozlohy, na ktorej budú realizované. Predstavený projekt trval 3 roky, ale počas plánovania aktivít tohto typu dobre je rozpiät' ich na obdobie od 7 do 10 rokov. V projektovej praxi môže to byť náročné, ale iba takýto časový horizont umožňuje vhodne vyskladať aktivity, realizovať celý náučný proces a sledovať výsledky realizovaných aktivít.

Aj územie, na ktorom sa realizoval projekt, bolo príliš veľké: od Nizkych Beskýd po Spiš a Oravu. Pri plánovaní podobných zámerov je lepšie sústrediť sa na menšie územia.

Marek Kroczeck

Zastępca Dyrektora
i Kierownik
Starosądeckiego
Oddziału Zespołu
Parków Krajobrazowych
Województwa
Małopolskiego

Zastępca Riaditeľa
a Vedúci Starosądeckiego
Oddziału Zespołu
Parków Krajobrazowych
Województwa
Małopolskiego (Pobočky
v Starom Sączu Komplexu
chránených krajinných
oblastí Malopoľského
vojvodstva)

Dzisiaj mamy pewność, że kontrolowany wypas owiec przyczynia się do poprawy stanu siedlisk fauny i flory i skutecznie przeciwdziała wtórnej sukcesji.

Niezwykle istotnym rezultatem naszych działań jest przygotowanie dużej grupy małopolskich baców do świadomego pasterstwa, z uwzględnieniem i poszanowaniem warunków środowiskowych. Mam nadzieję, że w kolejnych latach nasi bacowie będą świadomymi uczestnikami procesu ochrony cennych siedlisk przyrodniczych i przekażą tę wiedzę innym.

Dzięki trzyletniej pracy w projekcie my, przyrodnicy, spojrzeliśmy na miejsca cenne przyrodniczo z zupełnie innej perspektywy. Uświadomiliśmy sobie, że obszar, na który patrzymy głównie przez pryzmat wartości przyrodniczej, dla innych osób czy środowisk ma także wartości gospodarcze czy społeczne. Projekt ten znakomicie oddaje ideę zrównoważonego rozwoju i udowadnia, że możliwe jest godzenie interesów i potrzeb różnych osób, w taki sposób, aby zarówno środowisko przyrodnicze, jak i ludzie z niego korzystający, odnosili maksimum korzyści z podejmowanych działań.

Dnes máme istotu, že kontrolované pasenie oviec prispieva k zlepšeniu stavu biotopov fauny a flóry a účinne predchádza sekundárnej sukcesii.

Mimoriadne dôležitým výsledkom našich aktivít je príprava veľkej skupiny malopoľských bacov na uvedomelé pastierstvo, so zohľadnením a rešpektovaním environmentálnych podmienok. Dúfam, že naši bacovia budú v ďalších rokoch uvedomelými účastníkmi procesu ochrany vzácnych biotopov a svoje poznatky odovzdajú svojim nástupcom.

Vďaka trojročnej práci v rámci projektu sme sa my, prírodovedci, pozreli na vzácne prírodné miesta z úplne novej perspektívy. Uvedomili sme si, že územie, na ktoré pozeráme hlavne cez prizmu prírodných hodnôt, má pre iných ľudí a iné prostredia aj hospodárske a sociálne hodnoty. Tento projekt výborne prezentuje myšlienku udržateľného rozvoja a dokazuje, že je možné zosúladiť záujmy a potreby rôznych strán takým spôsobom, aby prírodovedci a aj ľudia využívajúci dané územie dosiahli z realizovaných aktivít maximálny prínos.

Lokalizacja:

projekt realizowany w 80 lokalizacjach zgodnie z mapą obrazującą zasięg projektu.

Więcej informacji:

Marek Kroczek, Zastępca Dyrektora Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Małopolskiego oraz Monika Ledniowska, koordynatorka projektu

☎ + 48 18 446 09 00

 zpkwm.pl malopolskanawypasie.pl

Projekt finansowany ze środków Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Małopolskiego na lata 2014–2020.

Lokalizácia:

projekt bol realizovaný v 80 lokalitách v súlade s mapou znázorňujúcou územný rozsah projektu.

Viac informácií:

Marek Kroczek, zástupca riaditeľa Komplexu chránených krajinných oblastí Malopoľského vojvodstva a Monika Ledniowska, koordinátorka projektu

☎ + 48 18 446 09 00

 zpkwm.pl malopolskanawypasie.pl

Projekt bol financovaný z prostriedkov Regionálneho Operačného Programu Malopoľského vojvodstva pre roky 2014–2020.

autorzy zdjęć

autori fotografií

*archiwum
Zespołu Parków
Krajobrazowych
Województwa
Małopolskiego*

*Archív Súboru
krajinných parkov
Malopoľského
vojvodstva*

FESTIWAL DOLINY SANU

FESTIVAL DOLINY SANU

Celem projektu jest ukazanie w nowoczesny i nietuzinkowy sposób ciągle jeszcze nieodkrytych walorów przyrodniczych, kulturowych i turystycznych Doliny Górnego Sanu z poszanowaniem miejsca i lokalnych tradycji.

Cieľom projektu je ukázať moderným a nevšedným spôsobom ešte stále neobjavené prírodné, kultúrne a turistické hodnoty doliny horného toku rieky San s úctou k miestu a miestnym tradíciám.

Dolina Górnego Sanu leży na terenie tak zwanego bieszczadzkiego worka, czyli w południowo-wschodniej części Bieszczad, tuż przy granicy polsko-słowackiej i polsko-ukraińskiej. To niezwykle i magiczne miejsce dla osób lubiących spokój, ciszę i kontemplację na łonie natury. W pobliżu znajdują się tylko dwie zamieszkałe miejscowości: Muczne oraz Tarnawa Niżna. Przed drugą wojną światową było ich aż dziesięć, a zamieszkiwali je głównie Bojkowie. Tereny te w okresie międzywojennym były niezwykle popularne turystycznie. W Siankach (dzisiaj zamieszkane tylko po stronie ukraińskiej) znajdowały się liczne pensjonaty, hotele, restauracje, trasy narciarskie i tor saneczkowy.

Podczas Akcji „Wiśła” tutejszą ludność wysiedlono, a wsie spalono – przyroda znów wkroczyła wówczas na te tereny, a o dawnych czasach przypominają jedynie przydrożne krzyże, ukryte w zaroślach fragmenty zabudowy i poczucie wyjątkowości miejsca. Jest też piękny, dziki San w swoim początkowym biegu i rzadkie gatunki zwierząt – od tych najmniejszych, jak salamandra płamista, po największe, jak żubr czy orzeł przedni. Znajduje się tutaj także pokazowa zagroda żubrów prowadzona przez Nadleśnictwo Stuposiany, która wspomaga żmudny proces przywracania „króla puszczy” na

Dolina horného toku rieky San sa nachádza na území takzvaného bieszczadského vreca, teda v juhovýchodnej časti pohoria Bieszczady, v tesnej blízkosti poľsko-slovenskej a poľsko-ukrajinskej hranice. Je to mimoriadne a magické miesto pre tých, ktorí milujú pokoj, ticho, kontempláciu v prírode. V okolí sa nachádzajú dve stále obývané obce: Muczne a Tarnawa Nižna. Pred druhou svetovou vojnou tu bolo až desať dedín, v ktorých žila hlavne etnografická skupina Bojkov. Táto oblasť bola v medzivojnovom období veľmi vyhľadávaným turistickým miestom. V obci Sianki (v súčasnosti obývanej iba na ukrajinskej strane) sa nachádzali mnohé penzióny, hotely, reštaurácie, lyžiarske trasy a sánkarská trať. Počas Akcie „Wiśła” bolo tunajšie obyvateľstvo vystáhané a dediny boli vypálené – vrátila sa sem divá príroda a dávne časy pripomínajú iba prícestné kríže, zarastené ruiny budov a pocit výnimočnosti tohto miesta. Je tu tiež krásny divoký San, ktorý tu začína svoje putovanie, a zriedkavé druhy živočíchov – od tých najmenších, napríklad salamandra škvrnitá, po najväčšie ako zubor alebo orol skalný. Nachádza sa tu tiež zubria zvernica v správe lesnej správy Nadlešnictvo Stuposiany, ktorá podporuje náročný proces privrátenia „kráľa pralesa” do prírody. Je tu aj plošina pre pozorova-

turze. Tu rovnież odnajdziemy platformę do obserwacji bobrów i punkt widokowy z pozostałościami scenografii z serialu *Wataha*.

Niezwykłość miejsca, jego walory przyrodnicze, turystyczne i edukacyjne dają ogromne możliwości promowania go w sposób nietypowy i atrakcyjny dla rozwoju turystyki, ekologii i samego mikroregionu, a także aktywizacji lokalnej społeczności.

Obecne trendy w turystyce wskazują na zwiększającą się rolę turystyki poznawczej, kulturowej i edukacyjnej, których podstawą jest ciekawe i niestandardowe zaprezentowanie specyfiki lokalnego dziedzictwa, nie tylko poprzez tradycyjne metody zwiedzania, lecz także samodzielne odkrywanie, doświadczenie i smakowanie.

Dlatego też poszukiwano nowej metody prezentacji dziedzictwa przyrodniczego i budowania atrakcyjności turystycznej doliny Sanu z jednoczesną troską o obszar, który jest prawie dziki, a życie płynie tam w rytmie wyznaczanym od wieków przez naturę.

nie bobrov a vyhladkový bod so zvyškami scénografie zo seriálu *Wataha* (Vlčia svorka).

Jedinečnost' miesta, jeho prírodné, turistické a vzdelávacie hodnoty poskytujú obrovské možnosti propagácie tohto mikroregiónu spôsobom atypickým a atraktívnym pre rozvoj cestovného ruchu, ekológiu a samotné územie a pomáhajú aktivizovať miestnu komunitu. Súčasne trendy v cestovnom ruchu svedčia o zvyšujúcom sa význame poznávacieho, kultúrneho a incentívneho (zameraného na vzdelávanie) cestovného ruchu, ktorého základom je zaujímavé a neštandardné prezentovanie unikátnosti miestneho dedičstva. Nielen prostredníctvom tradičných metód navštevovania, ale aj vďaka samostatnému objavovaniu, prežívaniu a ochutnávaniu. Preto sme hľadali novú metódu prezentácie prírodného dedičstva a budovania atraktivity pre cestovný ruch doliny Sanu pri súčasnej starostlivosti o územie, ktoré je takmer nedotknuté, a život na ňom plynie v rytme, ktorý po stáročia určuje príroda.

To właśnie w tym magicznym miejscu stworzono festiwal, który z wykorzystaniem diaporam natury, muzyki bieszczadzkiej i turystycznej, a także z udziałem i autentycznym zaangażowaniem lokalnych mieszkańców, ukazuje piękno i dzikość doliny Sanu.

W 2012 roku w Siedlisku Carpathia w Mucznej odbyła się pierwsza edycja Festiwalu Doliny Sanu – wydarzenia, które łączy pasję, sztukę, multimedia oraz przyrodę. Krzysztof Gądek (właściciel Siedliska Carpathia w Mucznej) oraz Grzegorz Augustyn (sympatyk turystyki górskiej i Bieszczadów, zajmujący się multimedialnymi technologiami kreatywnymi) stworzyli festiwal, który z wykorzystaniem najnowocześniejszych technik projekcyjnych prezentuje unikatowe zdjęcia natury z muzyką na żywo i propaguje walory ekologiczne i turystyczne tego obszaru. To impreza plenerowa, która promuje nie tylko rzemiosło, kulturę, historię lokalną i kulinaria, lecz także przyrodę w sposób do-

Práce na tomto magickom mieste vznikol festival, ktorý s použitím diaporám prírody, bieszczadskej a turistickej hudby a za účasti a ozajstnej angažovanosti miestnych obyvateľov ukazuje krásu a divokosť doliny Sanu.

V roku 2012 sa v areáli penziónu Siedlisko Carpathia v obci Muczne konal prvý ročník Festivalu Doliny Sanu – podujatia, ktoré spája nadšenie, umenie, multimedia a prírodu. Krzysztof Gądek (majiteľ Siedliska Carpathia v Mucznej) a Grzegorz Augustyn (milovník horského cestovného ruchu a Bieszczad, zaoberajúci sa tvorivými multimedialnými technológiami) usporiadali festival, ktorý s použitím najmodernejších premietacích techník prezentuje unikátne fotografie prírody so sprievodom živej hudby a propaguje ekologické a turistické hodnoty tohto miesta. Je to podujatie pod holým nebom propagujúce nielen remeslo, kultúru, miestnu históriu a kuchyňu, ale aj prírodu doteraz nepoužívaným spôsobom – prostredníctvom diaporám pre-

tychczas niespotykany – poprzez diaporamy wyświetlane z wykorzystaniem najnowszych technologii audiowizualnych. Wśród autorów diaporam znaleźli się artyści fotograficy przyrody o uznanej sławie: Grzegorz Leśniewski, Maciej Nędzyński oraz wielu innych. Pokazy wzbogacane są muzyką gór, która podkreśla bieszczadzki charakter imprezy. Rokrocznie rośnie popularność festiwalu i zwiększała się liczba gości, dlatego jego organizację wsparty ważne dla mikroregionu instytucje: Nadleśnictwo Stuposiany, Centrum Promocji Leśnictwa w Mucznej, Leśny Kompleks Promocyjny „Lasy Bieszczadzkie”. Pozwoliło to na zwiększenie skali imprezy, przy zachowaniu niepowtarzalnego klimatu wydarzenia. Począwszy od piątej edycji, impreza odbywa się na terenie Centrum Promocji Leśnictwa w Mucznej w gminie Lutowiska. Co roku program wzbogacany jest o nowe atrakcje związane z bieszczadzką przyrodą i jej ochroną. W ramach festiwalu odbywają się także pokazy nieba organizowane przez Park Gwiazdowego Nieba „Bieszczady”. Nieprzypadkowo – Dolina Górnego Sanu

mietanych s použitím najmodernejších audiovizuálnych technológií. Autormi diaporám sú poprední umeleckí fotografi prírody: Grzegorz Leśniewski, Maciej Nędzyński a mnohí iní. Premietania sú obohatené hudbou hôr, ktorá zvýrazňuje bieszczadský charakter podujatia.

Každý rok sa popularita festivalu a počet účastníkov zvyšovali, pretože jeho organizáciu podporili pre mikroregión dôležité inštitúcie: Lesná správa Stuposiany, Centrum Promocji Leśnictwa (Centrum propagácie leśnictva v obci Mucznej), Leśny Kompleks Promocyjny „Lasy Bieszczadzkie” (Lesný propagačný komplex „Bieszczadské lesy”). Toto umožnilo rozšíriť rozsah festivalu a zároveň zachovať neopakovateľnú atmosféru tohto podujatia. Od piateho ročníka sa podujatie koná v areáli Centra propagácie leśnictva v obci Mucznej v gminie Lutowiska. Každý rok program obohacujú nové atrakcie spojené s bieszczadskou prírodou a jej ochranou.

V rámci festivalu sa konajú aj pozorovania neba organizované Parkom Gwiazdowego Nieba (Parkom hviezdnej oblohy) „Bieszczady”. Nie je to náhoda, preto-

to jedno z najmniej zanieczyszczonych światłem miejsc w tej części Europy. Ofertę festiwalową poszerza portal mikroregionalny Dolina Sanu, promujący wartości, które są ideą przewodnią festiwalu, przyczyniając się tym samym do promocji i rozwoju „worka bieszczadzkiego”, a także turystyki fotograficznej, astroturystyki czy trekkingu. Najważniejszym jego celem jest pokazanie, że region ten ma bogatą ofertę zarówno dla mniej, jak i bardziej wytrawnego turysty, oraz że priorytetem dla „opiekunów” tego miejsca jest szacunek dla przyrody, z której zasobów korzystamy.

Do dziś odbyło się osiem edycji festiwalu. Przez lata przewinęli się przez niego tak fantastyczni wykonawcy, jak Wolna Grupa Bukowina, Orkiestra św. Mikołaja, Cztery Pory Roq, Robert Kasprzycki, Dom o Zielonych Progach oraz wielu wspaniałych lokalnych artystów. W tym czasie powstało mnóstwo niezwykłych diaporam i zdjęć ukazujących niedostępny na co dzień świat przyrody. Każda

że dolina horného toku Sanu je jedným z najmenej svetelne znečistených miest v tejto časti Európy.

Festivalovú ponuku podporuje mikroregionálny portál Dolina Sanu, šíriaci hodnoty, ktoré sú sprievodnou myšlienkou festivalu, čím prispieva k propagácii a rozvoju „bieszczadského vreca”, fototurizmu, astroturizmu alebo trekkingu. Jeho najdôležitejším cieľom je ukázať bohatú ponuku regiónu pre nenáročného aj náročného turistu. Prioritou „ochrancov” tohto miesta je úcta k prírode, ktorej zdroje využívame.

Dodnes sa uskutočnilo osem ročníkov festivalu. Pravidelne na ňom účinkovali takí známi hudobníci ako napríklad Wolna Grupa Bukowina, Orkiestra św. Mikołaja, Cztery Pory Roq, Robert Kasprzycki, Dom o Zielonych Progach a mnohí skvelí miestni umelci. V tom čase vzniklo veľa jedinečných diaporám a fotografií zachytávajúcich nedostupný svet prírody. Každý ročník festivalu má

edycja ma swój motyw przewodni, prezentuje inne oblicze tematyczne natury, przyrody czy kultury.

Festiwal wzbogaca coraz atrakcyjniejszą ofertę doliny Sanu – rozbudowując się szlaki pieszo-rowerowe, ścieżki piesze, historyczne, przyrodnicze, związane z turystyką konną, a także aktywną działalność poświęconą edukacji przyrodniczej i działalność rekreacyjną Centrum Promocji Leśnictwa w Mucznom i Nadleśnictwa Stuposiany. W 2019 roku licznik zamontowany w bramie pokazowej zagrody żubrów w Mucznom wskazał, że przekroczyło ją 204,5 tysiąca osób. W ciągu ponad sześciu lat istnienia było tu już przeszło 862 tysiące turystów.

Festiwal Doliny Sanu na stałe wpisał się w kalendarz bieszczadzskich imprez i ma swoich wiernych fanów. W ciągu wszystkich edycji festiwalu gościł już ponad 5 tysięcy osób. Uczestnicy cenią festiwal za szczerą i otwartą oraz doskonałą repertuar muzyczny i multimedialny, a także brak skażenia komercyjnym i konsumpcyjnym podejściem.

Festiwal Doliny Sanu przyczynił się do stworzenia i promocji nie tylko samej

swoją sprievodnú myšlienku, prezentuje iný tematický aspekt prírody alebo kultúry.

Festival obohacuje čoraz atraktívnejšiu ponuku doliny Sanu – rozširujúce sa pešie a cyklistické trasy, historické, náučné chodníky a jazdecké trasy, aktívne proekologické vzdelávanie a rekreačnú činnosť realizovaných Centrom propagácie leśnictva v Mucznom a Lesnou správou Stuposiany. V roku 2019 zaznamenalo počítadlo inštalované na bráne zubernej zvernice v Mucznom 204,5 tisíc osôb. V priebehu viac ako šiestich rokov existencie tejto zvernice ju navštívilo už viac ako 862 000 turistov.

Festival Doliny Sanu sa natrvalo zapísal do kalendára bieszczadských podujatí a má svojich verných fanúšikov. Na všetkých ročníkoch festivalu sa zúčastnilo už viac ako 5 tisíc ľudí. Účastníci si vážia festival pre jeho úprimnosť, otvorenosť a perfektný hudobný a multimedialný repertoár a aj preto, že nie je zasiahnutý komerčným a konzumným prístupom.

Festival Doliny Sanu prispel k vzniku a propagácii nielen samotnej značky,

marki, jaką jest już dziś festiwal, lecz także znacznego ożywienia ruchu turystycznego, zainteresowania ofertą tego mikroregionu, promocji lokalnej kuchni, oferty pobytowej, ale także ludzi i ich dokonań. Na potrzeby kolejnych edycji przygotowywano szereg interesujących gadżetów, których wspólną cechą było zawsze to, że promowały region.

Zaskakującym i nieoczywistym efektem festiwalu jest propagowanie idei ograniczania zanieczyszczenia środowiska światłem. To szczególnie ważne dla tutejszej przyrody, ale uświadamianie szerszemu gronu społeczeństwa także tej – nie dla wszystkich oczywistej – formy zanieczyszczenia środowiska jest dla twórców festiwalu niezwykle ważne.

akou už dnes je, ale aj k značnému oživeniu cestovného ruchu, k záujmu o ponuku tohto mikroregionu, k propagácii miestnej kuchyne, pobytovej ponuky, ale aj k propagácii ľudí a ich úspechov. Pre potreby ďalších ročníkov festivalu bol vyrobený celý rad zaujímavých reklamných predmetov, ktorých spoločnou črtou bola propagácia regiónu.

Prekvapujúcim a nečakaným výsledkom festivalu je propagácia myšlienky obmedzovania svetelného znečistenia. Pre tú najšiu prírodu je to mimoriadne dôležité, no pre tvorcov festivalu je tiež veľmi dôležité ukazovať širokej verejnosti, že existuje aj takáto – nie všetkým známa – forma znečistenia.

Kluczowi dla przeprowadzenia tego typu inicjatyw są ludzie. Pasjonaci, których łączy idea, którzy mają entuzjazm i chęć działania. Bez takich osób nie udałoby się zorganizować tylu edycji festiwalu, który stał się ważny i dla osób go od-

Pre realizáciu iniciatív tohto druhu sú kľúčoví ľudia. Nadšenci, ktorých spája idea, plní entuziazmu a ochoty pracovať. Bez takýchto ľudí by sa nepodarilo usporiadať toľkokrát festival, ktorý sa stal dôležitý pre návštevníkov a obyvateľov okolitých obcí.

wiedzących, i dla mieszkańców okolicznych miejscowości.

Bardzo istotne jest angażowanie lokalnej społeczności, także biorąc pod uwagę rolę, jaką pełni ona w procesie zrównoważonego rozwoju turystyki. To właśnie tutejsi mieszkańcy są jednocześnie odbiorcami tej inicjatywy i użytkownikami obszarów przyrodniczo cennych, są też wreszcie współtwórcami produktu turystycznego. To postawy mieszkańców i ich codzienne zachowania mają istotny wpływ na jakość i ochronę zasobów przyrodniczych i kulturowych oraz rozwój lokalny bazujący na zasobach endogennych.

Trzeci czynnik, który przesądza o sukcesie wydarzenia, to silny partner instytucjonalny. Należy pamiętać, że każdy projekt dochodzi do takiego etapu swojego cyklu, w którym bez partnera nie jest w stanie się już dalej rozwijać, poszerzać kręgu odbiorców, pozyskiwać nowych uczestników. To ten moment, kiedy konieczne jest znalezienie znaczącego partnera instytucjonalnego, który wniesie swoje zasoby, kontakty, nada większego rozmachu już realizowanym działaniom. Bez takiego podejścia każdy projekt wejdzie prędzej czy później w fazę schyłkową.

Podstatną je też angażovanost' miestnej komunity z pohľadu úlohy, ktorú plní v procese rozvoja udržateľného cestovného ruchu. Práve miestni obyvatelia sú príjemcami tejto iniciatívy, tými, ktorí využívajú vzácne prírodné územia a nakoniec aj spolutvorcami produktu cestovného ruchu. Práve postoje obyvateľov a ich každodenné správanie majú podstatný vplyv na kvalitu a ochranu prírodných a kultúrnych zdrojov a miestny rozvoj založený na endogénnych zdrojoch.

Tretím faktorom rozhodujúcim o úspechu podujatia je silný inštitucionálny partner. Je potrebné pamätať si, že každý projekt dosahuje v svojom vývojovom cykle fázu, v ktorej sa už bez partnera nedokáže rozvíjať, nedokáže rozširovať okruh príjemcov, získavať nových účastníkov. Je to ten moment, keď je potrebné nájsť silného inštitucionálneho partnera, ktorý poskytne svoje kapacity, kontakty a zosilní rozmach už realizovaných aktivít. Bez takéto prístupu sa každý projekt dostane do fázy úpadku rýchlejšie alebo pomalšie.

Grzegorz Augustyn

twórca
i współorganizator
Festiwalu

tworca
a współorganizator
Festiwalu

Bieszczady i Muczne to miejsca szczęśliwości mojego dzieciństwa. Zajmują one szczególne miejsce w moim sercu, a Festiwal Dolina Sanu połączył mnie z tą krainą pewnie na wiek wieków. Wszystko zaczęło się od niesamowitych zdjęć przyrody i nocnej rozmowy przyjaciół – jak rozpropagować bieszczadzką naturę, wciąż jeszcze dziką i w wielu miejscach niedostępną. Jak przybliżyć mieszkańcom i turystom cuda przyrody, których często nie dostrzegają, i jednocześnie jak zadbać o to dziedzictwo?

Dzisiaj za nami już osiem edycji festiwalu. Rokrocznie rośnie liczba odwiedzających nie tylko samą imprezę, ale i Bieszczady. Pojawiają się ciekawe inicjatywy ekologiczne i społeczne, a nawet gospodarcze, przybywają nowi partnerzy. Z przyjaźni, miłości do przyrody, troski o naturę i odwagi zrodził się – i ciągle wzrasta – festiwal, który zaprasza do świata bieszczadzkiej przyrody, muzyki i smaku.

Bieszczady a Muczne sú krajinou môjho šťastného detstva. Majú výnimočné miesto v mojom srdci a Festival Dolina Sanu ma s túto krajinou zrejme spojil navždy. Všetko začalo neuveriteľnými fotografiami prírody a nočným rozhovorom priateľov o tom, ako spropagovať stále ešte divokú a na mnohých miestach neprístupnú bieszczadskú prírodu. Ako približovať obyvateľom a turistom poklady prírody, ktoré si často nevnímajú, a súčasne chrániť toto dedičstvo? Dnes je za nami už osem ročníkov festivalu. Každý rok stúpa počet návštevníkov nielen samotného podujatia ale aj Bieszczad. Vznikajú zaujímavé ekologické, sociálne a dokonca aj hospodárske iniciatívy, pribúdajú noví partneri. Z priateľstva, lásky k prírode a starostlivosti o ňu sa narodil a neustále sa rozvíja festival, ktorý pozýva do sveta bieszczadskej prírody, hudby a viacerých chutí.

Lokalizacja:

Centrum Promocji Leśnictwa w Muczne,
Muczne 2, 38-713 Muczne

Więcej informacji:

Komitet organizacyjny Festiwalu Doliny Sanu,
Muczne 3a, gmina Lutowiska,
dr inż. Grzegorz Augustyn ☎ +48 12 378 97 95

✉ grzegorz.augustyn@signumproject.pl

🌐 dolinasanu.pl

Projekt finansowany ze środków własnych i sponsorów.

Lokalizácia:

Centrum Promocji Leśnictwa w Muczne,
Muczne 2, 38-713 Muczne

Viac informácií:

Organizačný výbor Festiwalu Doliny Sanu,
Muczne 3a, gmina Lutowiska,
dr. inż. Grzegorz Augustyn ☎ +48 12 378 97 95

✉ grzegorz.augustyn@signumproject.pl

🌐 dolinasanu.pl

Projekt financovaný z vlastných prostriedkov a sponzormi.

autorzy zdjęć

autori fotografii

*Archiwum Festiwalu
Doliny Sanu*

WZMOCNIENIE POPULACJI NIEPYŁAKA APOLLO

(*PARNASSIUS APOLLO*) NA STANOWISKACH
W PIENIŃSKIM PARKU NARODOWYM (SŁOWACJA)

POSILNENIE POPULÁCIE JASOŇA ČERVENOOKÉHO

(*PARNASSIUS APOLLO*) NA LOKALITÁCH
PIENINSKÉHO NÁRODNÉHO PARKU (SLOVENSKO)

Celem projektu realizowanego na obszarze dwóch transgranicznych parków narodowych (PIENAP-u i PPN-u) była restytucja i poprawa warunków bytowania do niedawna zagrożonej całkowitem wyginięciem populacji niepylaka apollo – największego przedstawiciela fauny motyli dziennych na polsko-słowackim pograniczu.

Cieľom projektu realizovaného na území dvoch cezhraničných národných parkov (PIENAP-u a PPN-u), bola reštitúcia a zlepšenie životných podmienok ohrozenej populácie jasoňa červenookého - najväčšieho zástupcu fauny denných motýľov v poľsko-slovenskom pohraničí. Jasoň červenooký patril ku kriticky ohrozeným druhom tunajšej fauny.

Niepylak apollo (*Parnassius apollo*), należy do rodziny motylowatych (*Papilionidae*) i jest największym przedstawicielem fauny motyli dziennych na polsko-słowackim pograniczu. Gatunek ten związany jest z sucholubnymi murawami porastającymi wapienne zbocza oraz okolicami piarżysk gęsto pokrytych rozchodnikowcem wielkim, który jest rośliną żywicielską gąsienic.

Z wielu powodów populacja tego motyla była na tyle osłabiona, że osiągała wartości krytyczne liczebności osobników i znalazła się na granicy wyginięcia. Na początku lat 90. ubiegłego wieku populację oszacowano na 20–30 osobników.

Wśród najistotniejszych czynników zagrażających populacji niepylaka apollo należy wskazać:

- czynniki naturalne środowiska, w tym:
 - ↳ ekstremalne zjawiska pogodowe (susze, nawalne opady deszczu itp.),
 - ↳ długotrwałe zmiany klimatu,
 - ↳ naturalną sukcesję roślinności drzewiastej,
 - ↳ zanikanie gatunków żywicielskich,
 - ↳ występowanie pasożytów, patogenów, drapieżników i konkurencję między gatunkami;
- czynniki wewnątrzpopulacyjne, w tym:
 - ↳ erozję genetyczną,

Jasoň červenooký (*Parnassius apollo*) je motýľ z čeľade vidlochvostovité (*Papilionidae*) a je najväčším predstaviteľom fauny denných motýľov v poľsko-slovenskom pohraničí. Tento druh je viazaný na suchomilné trávne porasty pokrývajúce vápencové bralá a okolité skalné sute s bohatým zastúpením rozchodníka väčšieho, ktorý je hostiteľskou rastlinou húseníc tohto motýľa.

Z viacerých dôvodov bola populácia tohto motýľa natoľko oslabená, že dosahovala kritické hodnoty početnosti a stála na pokraji vyhynutia. Začiatkom 90. rokov minulého storočia sa jeho populácia odhadovala na 20 – 30 jedincov.

Za najvýznamnejšie faktory ohrozujúce populáciu jasoňa červenookého možno považovať:

- prirodzené environmentálne faktory:
 - ↳ extrémne atmosférické javy (suchá, privalové dažde a pod.),
 - ↳ dlhodobé zmeny klímy,
 - ↳ prirodzenú sukcesiu krov a drevín,
 - ↳ úbytok hostiteľských druhov,
 - ↳ výskyt parazitov, patogénov, predátorov a konkurenčných vzťahov;
- vnútropopulačné faktory, také ako:

- ↳ naturalne procesy demograficzne,
- ↳ ujemny przyrost populacji i brak ekspansji;
- czynniki antropogenne, w tym:
 - ↳ sztuczne zalesianie,
 - ↳ odławianie osobników w celach kolekcjonerskich,
 - ↳ skażenie przemysłowe,
 - ↳ nieprawidłowe działania ochronne,
 - ↳ antropopresję w formie nadmiernego ruchu turystycznego na obszarach cennych przyrodniczo.

Obecnie na Słowacji, w Polsce oraz w Austrii gatunek ten jest krytycznie zagrożony. W Niemczech jest zagrożony wyginięciem, a w Czechach do czasu udanej reintrodukcji na stanowisku w Štramберку był uważany za wymarły. Na spadek liczebności oraz powstawanie małych liczbnych odizolowanych populacji w Pieninach jako pierwsi zareagowali polscy przyrodnicy z Pienińskiego Parku Narodowego, którzy zaczęli zajmować się ochroną niepylaka w 1991 roku. W 1994 roku opracowano na Słowacji projekt *Wzmocnienie populacji niepylaka apollo na stanowiskach w Pienińskim Parku Narodowym*. Kiedy przy-

- ↳ genická erózia,
- ↳ prirodzené demografické procesy,
- ↳ záporný prírastok populácie a regres expanzie;
- antropogénne faktory:
 - ↳ umelé zalesňovanie,
 - ↳ odchyt na zberateľské účely,
 - ↳ priemyselné znečisťovanie,
 - ↳ nesprávne záchranné opatrenia,
 - ↳ antropopresia v podobe nadmerného cestovného ruchu vo vzácných prírodných lokalitách.

V súčasnosti je tento druh na Slovensku, v Poľsku a v Rakúsku kriticky ohrozený. V Nemecku je ohrozený vyhynutím. V Čechách do úspešnej reintrodukcii na lokalite v Štramберку bol považovaný za vyhynutý. Na pokles početnosti a vznik málopočetných izolovaných populácií v Pieninách ako prví zareagovali poľskí prírodovedci z Pienińskiego národného parku, ktorí sa jeho záchranou začali zaoberať v roku 1991. V roku 1994 bol na Slovensku vypracovaný projekt s názvom *Posilnenie populácie jasoňa červenookého na lokalitách Pienińskiego národného parku*. Na začiatku realizácie projektu sa jasoň červenooký v sloven-

stępowano do jego realizacji, niepylak apollo występował w słowackiej części Pienin już tylko na dwóch odizolowanych stanowiskach w liczbie kilkudziesięciu osobników. Przetrvanie tego gatunku nie byłoby możliwe bez pomocy człowieka.

Zgodnie z założeniami projektu – realizowanego po słowackiej i polskiej stronie Pienin – by zachować żywotność populacji, konieczne było osiągnięcie stanu 500 do 1 000 osobników. W 1994 roku założono ośrodek hodowlany, a już w roku 1995 zostały w nim umieszczone pierwsze osobniki. Co roku, w celu pozyskania materiału hodowlanego, odławiano 5 wolno żyjących zapłodnionych samic, które w sztucznych warunkach składały jaja. Od jednej samicy pozyskiwano od 50 do 100 jajeczek, które zimowały w szalkach Petriego (specjalnych naczyniach laboratoryjnych) na zewnątrz. Gąsienice, wylęgające się od lutego do marca, umieszczano w terrariach, gdzie karmiono je rośliną żywicielską, rozchodnikowcem wielkim (*Hylotelephium maximum*), aż do przeobrażenia się w poczwarki.

Po przeobrażeniu się poczwarek w dorosłe osobniki – imago – wypuszczano je na wolność. W pierwszych latach realizacji projektu wzmacniano populację na istniejących stanowiskach, a potem wprowadzano wyhodowane motyle na nowo stworzone stanowiska w Pieninach.

skej części Pienin występował już tylko na dwóch izolowanych lokalitach w poście niekoľko desiatok kusov. Prežitie tohto druhu by nebolo možné bez pomoci človeka.

V súlade s predpokladmi projektu, realizovaného na slovenskej a na polskej strane Pienin, bolo potrebné kvôli zachovaniu životnosti populácie udržať 500 až 1 000 jedincov. V roku 1994 bolo vybudované chovné zariadenie a už v roku 1995 v ňom boli umiestnené prvé jedince. Každoročne bolo z prírody za účelom získania chovného materiálu odobratých 5 oplodnených samic, ktoré vykládli vajička v umelých podmienkach. Od jednej samice sa získavalo v priemere 50–100 vajičok, ktoré sa v Petriho miskách (špeciálnych laboratórnych nádobách) zazimovali vo vonkajších podmienkach. Húsenice po vyliahnutí vo februári až marci boli umiestnené v teráriách, kde sa prikrmovali živnou rastlinou rozchodníkom väčším (*Hylotelephium maximum*) až do zakuklenia.

Po vykuklení boli dospelé motýle – imága, vypúšťané do voľnej prírody. V prvých rokoch realizácie projektových aktivít sa posilňovali existujúce lokality, neskôr boli vypúšťané aj na novo vytvorené lokality v Pieninách.

W związku z realizacją zaplanowanych celów podjęto w ramach projektu następujące działania:

- co roku na obszarach, gdzie występuje niepylak, przeprowadzano (i nadal się prowadzi) inwentaryzację latających dorosłych osobników, która pozwalała określić strukturę płci, długość życia dorosłych osobników, ich liczbę i ruchy migracyjne;
- stworzono nowe i zrewitalizowano już istniejące siedliska niepylaka, usuwając drzewa i krzewy oraz sadząc roślinę żywicielską larw, a także rośliny nektarodajne dla dorosłych osobników motyla. Nowe siedliska zakładano w taki sposób, by możliwe było ich naturalne powiązanie z istniejącymi siedliskami, co gwarantowało łączenie nowych oraz istniejących populacji, a także wymianę materiału genetycznego. Kolejnym etapem tych działań były próby odtworzenia dawnych szlaków migracyjnych niepylaka;
- kontrolowana hodowla niepylaka apollo w celu wzmocnienia jego populacji na naturalnych stanowiskach

V súvislosti s napĺňaním stanovených cieľov boli v rámci projektu realizované nasledujúce aktivity:

- inventarizácia, každý rok sa v lokalitách výskytu jasoňa robila (aj v súčasnosti stále realizuje) inventarizácia lietajúcich imág, ktorá dovoľovala zisťovať pohlavnú štruktúru, dĺžku života imág, ich početnosť a migračné pohyby;
- vytvorenie nových a obnova už existujúcich pôvodných lokalít jasoňa odstránením krovitej vegetácie a drevin a aj výsadby živnej rastliny húseníc a medonosných rastlín pre dospelé jedince motýľa. Nové lokality vznikali tak, aby bolo možné prirodzene prepojiť nové a existujúce lokality, čo zaručovalo prepojenie nových a existujúcich populácií a výmenu genetického materiálu. Ďalšou súčasťou týchto aktivít bola snaha o obnovenie starých migračných ciest jasoňa;
- kontrolovaný chov jasoňa červenookého pre posilnenie populácie v prirodzených lokalitách poľského Pieninského národného parku;

- w polskim Pienińskim Parku Narodowym;
- stały monitoring siedlisk i ruchów migracyjnych.

- permanentný monitoring lokalít a migračných pohybov.

Podjęte działania znacząco przyczyniły się do zwiększenia populacji niepylaka na terenie całych Pienin. Liczebność pieńińskiej populacji jest co roku starannie szacowana. W najlepszych latach było to prawie 2 000 osobników (ok. 800–1 200 po polskiej stronie i 400–800 po słowackiej). Obecnie łączna wielkość populacji utrzymuje się na poziomie poniżej 1 000 osobników (400–600 po polskiej stronie i 100–200 po stronie słowackiej).

W trakcie prowadzonych działań po słowackiej stronie wypuszczono na wolność ponad 500 osobników.

Program restytucji populacji, prowadzony równocześnie w polskiej i słowackiej części Pienin, umożliwił krzyżowanie się polskich i słowackich populacji, które od co najmniej kilkudziesięciu pokoleń były izolowane genetycznie.

Realizované aktivity významne prispeli k zvýšeniu populácie jasoňa na území celých Pienin. Početnosť pieninskej populácie sa každý rok presne sčítava. V najlepších rokoch to bolo takmer 2 000 jedincov (cca 800 do 1 200 na polskej a 400 do 800 na slovenskej strane). V súčasnosti sa celková populácia udržiava na úrovni menej ako 1 000 jedincov (400 do 600 na polskej strane a 100 do 200 na slovenskej strane).

V priebehu aktivít realizovaných na slovenskej strane bolo vypustených do voľnej prírody viac ako 500 jedincov.

Program reštitúcie populácie realizovaný súčasne v polskej a slovenskej časti Pienin umožnil premiešať poľské a slovenské populácie, ktoré boli minimálne niekoľko desiatok generácií genetiky izolované.

Powodzenie projektu zależało w równej mierze od działań związanych z przygotowaniem siedlisk, jak i od współpracy oraz koordynacji działań z partnerami z polskiej części Pienińskiego Parku Narodowego.

Bezsprzecznie konieczne jest odpowiednie przygotowanie siedlisk, na właściwie wybranych obszarach, czyli wycinka drzew i krzewów. Pozwoli to lepiej rozwijać się roślinom żywicielskim gąsienic niepylaka apollo, przede wszystkim rozchodnikowi wielkiemu oraz gatunkom uzupełniającym ich „jadłospis”, tj. rojnikowi pospolitemu oraz rozchodnikowi białemu. Dodatkowo działania związane z odkrzaczaniem wybranych obszarów zagęszczają sieć już istniejących korytarzy ekologicznych i stworzą nowe siedliska.

Osobniki pochodzące z polskiej części Pienin (a po polskiej stronie te ze słowackiej części) umożliwiają wymianę materiału genetycznego, co znacząco wzbogaca pulę genetyczną niepylaka apollo w całych Pieninach. Bardzo ważne jest, aby w podejmowanych przedsięwzięciach nastawić się na długofalowe działania. Hodowla *ex situ* musi być prowadzona przez wiele lat, aż do momentu przekonania się, że założone cele zostały osiągnięte w terenie, a potem prowadzenie badań stanu zachowania i żywotności poszczególnych populacji, aby mieć pewność, że przedsięwzięte działania dają oczekiwane wyniki.

Úspech projektu závisel v rovnakej miere od aktivít spojených s prípravou stanovišť a od spolupráce a koordinácie aktivít spoločne s partnermi z poľskej časti Pieninského národného parku.

Bez pochyby je potrebná vhodná príprava stanovišť – v správne určených lokalitách – a to výrubom krov a drevín. Posilní sa tým výskyt živných rastlín húseníc jasoňa červenookého, predovšetkým rozchodníka väčšieho a druhov dopĺňujúcich ich „jedálniček” t. j. skalničníka výhonkatého a rozchodníka bieleho. Okrem toho aktivity spojené s odstraňovaním krovitej vegetácie z vybraných lokalít zintenzívnia sieť už existujúcich biokoridorov a vytvoria nové stanovištia.

Jedince pochádzajúce z poľskej časti Pienin (a naopak na poľskej strane) a následná výmena genetického materiálu významne obohacujú celkový genetický materiál jasoňa červenookého v celých Pieninách.

Veľmi dôležitý je dlhý časový horizont projektu. Chov *ex situ* sa musí realizovať dlhodobo, až kým nebude isté, že došlo k naplneniu plánovaných cieľov vo voľnej prírode. Mimoriadne dôležitá je zároveň realizácia výskumov zameraných na zachovanie a životaschopnosť jednotlivých populácií, aby sme mali istotu, že vyvíjané aktivity prinášajú očakávané výsledky.

Vladimír Klč

Dyrektor Pienińskiego
Parku Narodowego

Riaditeľ Pieninského
národného parku

Prowadzone od 1995 roku wspólne skoordynowane działania polskich i słowackich naukowców oraz pracowników obu Pienińskich Parków Narodowych – słowackiego i polskiego – dają doskonałe rezultaty. Monitoring tego gatunku prowadzony jest w oparciu o szczegółowe wytyczne metodologiczne. Możemy bardzo szybko przekazywać sobie wiadomości dotyczące zmian zachodzących w siedliskach, mamy też dokładne informacje o stanie populacji oraz wskaźnikach migracji owadów między PIENAP-em a PPN-em. Uspójnienie informacji i analizowanych danych pozwala nam nieustannie poszerzać wiedzę na temat niektórych aspektów biologii tego gatunku (np. zależności między zagęszczeniem populacji a jej zachowaniem).

Polsko-słowacki program restytucji niepylaka apollo jest zatem dowodem na to, że sieciowy charakter ochrony przyrody może być skuteczny w wymiarze transgranicznym, o ile towarzyszą mu uniwersalne, ponadpaństwowe i skrupulatnie egzekwowane regulacje prawne, ujednoczony monitoring oraz autentyczne zaangażowanie powołanych do tego instytucji.

Od roku 1995 realizované spoločné a koordinované aktivity poľských a slovenských vedcov a zamestnancov oboch Pieninských národných parkov – poľského a slovenského – prinášajú skvelé výsledky. Prebiehajúci monitoring tohto druhu je založený na metodických predpokladoch. Vieme sa veľmi rýchlo navzájom informovať o zmenách prebiehajúcich v lokalitách, máme tiež presné informácie o stave populácie a ukazovateľoch migrácie medzi PIENAP-om a PPN-om. Zjednotenie informácií a analyzovaných údajov nám umožňuje neustále rozširovať poznatky o niektorých aspektoch biológie tohto druhu (napr. o súvislosti medzi zhustením populácie a jej správaním). Poľsko-slovenský program reštitúcie jasoňa červenookého je teda dôkazom, že sieťový charakter ochrany prírody môže byť účinný v cezhraničnom rozmere, ak je podporený univerzálnou, nadnárodnou a prísne exekvovanou legislatívou, jednotným monitoringom a ozajstným záujmom na to zriadených inštitúcií.

Lokalizacja:

projekt jest realizowany na wielu obszarach słowackiego Pienińskiego Parku Narodowego.

Więcej informacji:

Vladimír Klč, Dyrektor Pienińskiego Parku Narodowego

☎ + 421 52 418 10 71 ✉ vladimir.klc@sopsr.sk

Projekt finansowany ze środków własnych Państwowej Ochrony Przyrody Republiki Słowackiej oraz Pienińskiego Parku Narodowego.

Lokalizácia:

projekt je realizovaný vo viacerých lokalitách na území slovenského Pieninského národného parku.

Viac informácií:

Vladimír Klč, riaditeľ Pieninského národného parku

☎ + 421 52 418 10 71 ✉ vladimir.klc@sopsr.sk

Projekt financovaný z vlastných prostriedkov Štátnej ochrany prírody Slovenskej republiky a Pieninského národného parku.

autorzy zdjęć

autori fotografii

Pieninský

Národný Park

TORFOWISKA WYSOKIE

EUROPEJSKI UNIKAT POLSKO-SŁOWACKIEGO POGRANICZA

RAŠELINISKÁ VRCHOVISKOVÉ

EURÓPSKY UNIKÁT POLSKO-SLOVENSKEHO POHRANIČIA

Zwiększenie zrównoważonego wykorzystania torfowisk jako unikatowego dziedzictwa przyrodniczego pogranicza polsko-słowackiego poprzez wspólną ochronę oraz udostępnianie ich turystom i mieszkańcom.

Zvýšenie udržateľného využitia rašelinísk ako unikátneho prírodného dedičstva poľsko-slovenského pohrančia prostredníctvom ich spoločnej ochrany a sprístupnenia turistom a obyvateľom.

Największy w Karpatach transgraniczny kompleks torfowisk znajduje się w południowej części Małopolski i północnej części Kraju Žyliškiego. Jego rozwój rozpoczął się 10 tysięcy lat temu w okolicach dzisiejszej miejscowości Chochołów w gminie Czarny Dunajec i trwa do dziś. To niezwykle cenne siedlisko nie tylko w skali Karpat, ale wszystkich terenów górskich Europy.

W przygranicznej gminie Czarny Dunajec znajduje się aż 57% obszaru Torfowisk Orawsko-Nowotarskich (4 757 hektarów). Graniczą one bezpośrednio z Torfowiskami Kotliny Orawskiej na Słowacji (840 hektarów). Ze względu na niezwykle walory, torfowiska te zostały włączone do obszarów Natura 2000. Zachował się tu świat rzadkich roślin oraz chronionych gatunków zwierząt.

Charakterystyczny dla torfowisk Kotliny Orawsko-Nowotarskiej jest bór bagienny, który wyróżniają występujące tu gatunki roślin: torfowiec magellański, płonnik, żurawina błotna, borówka bagienna, borówka brusznica, borówka czernica, wełnianka pochwowata, bagno zwyczajne, modrzewnica zwyczajna. Wśród drzew dominują niewysokie sosny, rzadsze są świerk lub brzoza, a w miejscach wilgotniejszych wierzb krzewiasta, wierzba uszata i wierzba szara oraz kruszyna.

Najväčší cezhraničný komplex rašeliniškov v Karpatoch sa nachádza v južnej časti Malopoľska a v severnej časti Žilinského kraja. Tvorit' sa začal pred 10 tisíc rokmi v blízkosti dnešnej obce Chochołów v gminie Czarny Dunajec a tento proces trvá dodnes. Je to mimoriadne vzácny biotop nielen z hľadiska Karpát, ale aj všetkých horských oblastí Európy.

V pohraničnej gminie Czarny Dunajec sa nachádza až 57% plochy Oravsko-novotarských rašeliniškov (4 757 hektárov). Tieto rašelinišká priamo hraničia s rašeliniškami Oravskej kotliny na Slovensku (840 hektárov). Vzhľadom na svoje mimoriadne hodnoty boli tieto rašelinišká začlenené do sústavy Natura 2000. Zachoval sa tu svet zriedkavých rastlín a chránených živočíšnych druhov.

Pre rašelinišká Oravsko-novotarskej kotliny je charakteristická borina, ktorá je výnimočná vďaka rastlinným druhom ako rašelinník (*Sphagnum magellanicum*), ploník, brusnica močiarna, brusnica barinná, brusnica obyčajná, brusnica čučoriedková, suchopýr pochvatý, rojovník močiarny, andromédka sivolistá. Zo stromov prevládajú nevysoké borovice, zriedkavejšie sú smrek a breza a na vlhších miestach vrbá košíkarska, vrbá ušatá, vrbá popolavá a krušina. Boriny vznikajú

Z kolei bory bagienne powstają poprzez zarastanie sosnami torfowisk wysokich. Dzięki temu, że są trudno dostępne dla ludzi, torfowiska stanowią miejsca bytowania wielu gatunków zwierząt: od drobnych gryzoni po rośle tosie, od małych mysikrólików po majestatyczne puchacze. Spotkamy tu zarówno wilki, lisy, dziki, jak również orliki krzykliwe, myszołowy, cietrzewie, dudki i niewielkie pokląskwy. Na słońcu wygrzewają się żmije zygzakowate, a w zastoiskach wodnych bytują żaby wodne oraz jeziorkowe, a także niezwykle rzadkie i cenne gatunki płazów (kumak górski, traszka karpacka, salamandra). Na kwiatkach odpoczywają i posilają się liczne gatunki motyli i owadów (szczególnie charakterystyczny szlaczkoń torfowiec).

Nieliczne próby udostępnienia tych cennych przyrodniczo miejsc, na przykład ścieżka przyrodniczo-edukacyjna *Torfowisko Baligówka*, nie dają możliwości poznania bogactwa fauny i flory torfowisk. Przeciętnemu turyście bardzo trudno zauważyć w naturalnym środowisku wiele cennych gatunków roślin, w tym drobną rośliczkę. Trudno też obserwować zwie-

v dôsledku zarastania vrchoviskových rašelinísk borovicami.

Vďaka tomu, že sú rašeliniská ťažko dostupné pre ľudí, žijú na nich mnohé živočíšne druhy: od drobných hlodavcov po veľké losy, od malých králikov zlatohlavých po majestátne výry. Stretávame tu aj vlky, líšky, diviaky, orly krikľavé, myšiaky, tetrovy, dudky a malé príhľaviare. Na slnku sa vyhrievajú vretenice severné a v stojatých vodách žijú skokany zelené a krátkonohé, a tiež veľmi zriedkavé a vzácne druhy obojživelníkov (kunka žltobruchá, mlok karpatský, salamandra). Na kvetoch odpočívajú a krmia sa mnohé druhy motýľov a hmyzu (mimoriadne charakteristický je žltáčik čučoriedkový). Zopár pokusov o sprístupnenie týchto vzácných prírodných lokalít, napríklad prírodovedný chodník *Rašelinisko Baligówka*, neumožňuje spoznať bohatstvo fauny a flóry rašelinísk. Priemerný turista má problém si všimnúť v prirodzenom prostredí mnohé vzácne rastlinné druhy, vrátane drobnej mäsožravej rosičky. Ťažko možno pozorovať zvieratá, ktoré za potravou vychádzajú v noci alebo rozoznať miestne druhy vtákov a hmyzu.

rzęta żerujące nocą lub rozpoznać żyjące tu gatunki ptaków i owadów.

Oczywiście problemem tych terenów jest ekspansja człowieka i to niekonięcznie w wymiarze turystycznym. Na części obszaru prowadzone jest jeszcze wydobycie torfu, zdążają się też próby nielegalnego pozyskiwania tego surowca. Jednocześnie bardzo świadomie podejmuje się działania, które mają odwrócić skutki prowadzonych nawet kilka, kilkanaście lat temu melioracji i konsekwentnego osuszania terenu, co powodowało zamieranie ekosystemów. Dlatego tak ważna jest ich ochrona i pokazywanie bogactwa tych terenów w mądry sposób, na ile to możliwe bez dużej antropopresji na najcenniejsze obszary torfowisk.

Samozrejme, problemom tohto územia je ľudská expanzia, a to nielen z hľadiska cestovného ruchu. V časti územia sa naďalej ťaží rašelina, dochádza aj k nelegálnym pokusom o získanie tejto suroviny. Zároveň sa veľmi ciele realizujú opatrenia majúce odvrátiť následky meliorácií a konzekventného vysušovania územia z minulých rokov, ktoré spôsobili vymieranie ekosystémov. Preto je ochrana rašelinišk a rozumné prezentovanie bohatstva tohto územia také dôležité. Dá sa to bez výraznej antropopresie na najvzácnejšie oblasti rašelinišk.

Wyzwaniem dla twórców projektu było udostępnianie i prezentowanie walorów przyrodniczych polsko-słowackiego kompleksu torfowisk, a jednocze-

Výzvou pre tvorcov projektu bolo sprístupnenie a prezentovanie prírodných hodnôt poľsko-slovenského komplexu rašelinišk, a súčasne ochrana ra-

šie ochrona torfowisk przed niepożądaną presją turystyczną i zniszczeniem. Stąd wziął się pomysł stworzenia w dwóch zabytkowych obiektach – dawnym ośrodku zdrowia w Chochołowie i osiemnastowiecznej plebanii na dziedzińcu Zamku Orawskiego – multimedialnych muzeów przyrodniczych. Przygotowane ekspozycje – interaktywne i audiowizualne – wykorzystują nowoczesne formy komunikowania się z odbiorcą, starając się oddać klimat i specyfikę miejsca. Mamy zatem multimedialną mapę torfowisk, ekspozytor z torfem, stanowisko z mikroskopami do przeprowadzania eksperymentów, symulatory powodzi, stanowisko do przeprowadzania eksperymentu związanego z wchłanianiem się wody, animacje ukazujące proces odkładania się torfu w naturalnym środowisku. Odwiedzający muzeum w Chochołowie mogą także poznać procesy przyrodnicze związane z tworzeniem się torfowisk i ich funkcjonowaniem. Mogą z bliska – dzięki dużym modelom – poznać niektóre chronione gatunki torfowiskowej flory i fauny, w tym na przykład budzącą powszech-

šelinišk pred nežiaducou presiou cestovného ruchu a zničením.

Takto vznikol nápad vytvoriť v dvoch historických objektoch – bývalej zdravotnej ambulancii v Chochołowe a na fare z 18. storočia na nádvorí Oravského hradu – multimedialne prírodovedné múzeá. Pripravené interaktívne a audiovizuálne expozície využívajú moderné formy komunikácie s návštevníkom a snažia sa napodobňovať atmosféru a špecifickosť miesta. Máme preto multimedialnú mapu rašelinísk, expozítor s rašelinou, pracovisko s mikroskopmi na experimenty, simulátory povodne, priestor pre experimenty spojené s absorpciou vody, animácie procesu vzniku rašeliní v prírodnom prostredí. Návštevníci múzea v Chochołowe môžu tiež spoznávať prírodné procesy spojené s tvorbou rašelinísk a ich fungovaním. Vďaka veľkorozmerným modelom môžu z blízka spoznávať niektoré chránené druhy rašeliniskovej flóry a fauny, napríklad veľmi zaujímavú rosičku, ktorá sa živí drobným hmyzom. Zaujímavosťou si môžu pozrieť film o prírodnom bohatstve tunajších rašelinísk.

ne zainteresowanie rosiczkę żywiącą się małymi owadami. Można także zobaczyć film pokazujący bogactwo przyrodnicze tutejszych torfowisk.

Po stronie słowackiej w odrestaurowanym budynku byłej plebanii na dolnym dziedzińcu Orawskiego Zamku także powstała multimedialna ekspozycja, która ukazuje dziedzictwo przyrodnicze tutejszych torfowisk.

Nie zapomniano i o miłośnikach rowerów – wybudowano i oznakowano edukacyjną ścieżkę pieszo-rowerową prowadzącą zarówno do muzeum, jak i w okolice torfowisk (ścieżka jest zresztą elementem większego projektu transgranicznego historyczno-kulturowo-przyrodniczego szlaku wokół Tatr). Przy tej okazji powstały także 2 miejsca odpoczynku dla rowerzystów o charakterze edukacyjnym, w tym jedno na terenie przetwórci torfu. Na potrzeby tego przystanku odrestaurowano ponad stuletni wagon kolejki wąskotorowej, który niegdyś dowoził pracowników wydobywających w pobliżu torf.

Inwestycyjnej części projektu towarzyszyło wiele działań, których głównym

Na słowenskej strane v zrekonštruovanej budove bývalej fary na dolnom nádvorí Oravského hradu tiež vznikla multimedialná expozícia, ktorá prezentuje prírodné dedičstvo miestnych rašeliniškov.

Nezabudlo sa ani na milovníkov bicyklov – bol vybudovaný značený náučný chodník pre peších a cyklistov, ktorý vedie do múzea a okolia rašeliniškov (chodník je aj súčasťou väčšieho cezhraničného projektu Historicko-kultúrno-prírodnej Cesty okolo Tatier). Pri tejto príležitosti vznikli tiež 2 oddychové miesta s náučným charakterom určené pre cyklistov, jedno z nich sa nachádza v areáli závodu na spracovanie rašeliny. Kvôli tejto zastávke bol opravený viac ako storočný vozeň úzkorozchodnej železnice, ktorý v minulosti prepravoval robotníkov ťažiacich v okolí rašelinu.

Investičnú časť projektu sprevádzali mnohé aktivity, ktorých hlavným cieľom bola ekologická výchova a popularizácia vzácneho prírodného dedičstva, napríklad:

- cyklus workshopov pre deti a mládež v múzeu rašeliniškov v Chochołowe vrátane prehliadok rašeliniška;

celem była edukacja ekologiczna oraz popularyzacja cennego dziedzictwa przyrodniczego, w tym na przykład:

- cykl warsztatów dla dzieci i młodzieży w muzeum torfowisk w Chochołowie wraz z wycieczkami na torfowiska;
 - seminaria naukowe poświęcone ochronie zasobów przyrodniczych;
 - internetowe konkursy wiedzy o torfowiskach dla uczniów polskich i słowackich szkół;
 - przygotowanie filmów o torfowiskach: animowanego dla dzieci i dokumentalnego dla starszych odbiorców;
 - wydanie serii publikacji o torfowiskach i muzeach w wersji drukowanej i elektronicznej;
 - wykonanie i prowadzenie strony internetowej projektu i muzeów torfowisk.
- vedecké semináre venované ochrane prírodných zdrojov;
 - internetové vedomostné súťaže o rašeliniskách pre žiakov poľských a slovenských škôl;
 - natočenie filmov o rašeliniskách: animovaného pre deti a dokumentárneho pre starších divákov;
 - vydanie série publikácií o rašeliniskách a múzeách v tlačenej a elektronickej podobe;
 - tvorba a prevádzka internetovej stránky projektu a múzeí rašelinísk.

Oczywistym rezultatem projektu jest przybliżenie tego unikalnego dziedzictwa przyrodniczego turystom i gościom odwiedzającym gminę Czarny Dunajec, także osobom poszukującym wiadomo-

Viditeľným výsledkom projektu je, že sa podarilo priblížiť toto unikátne prírodné dedičstvo turistom a návštevníkom gminy Czarny Dunajec, ale aj záujemcom o túto tému na internete, pretože v rám-

sci na ten temat w internecie, w ramach projektu powstało bowiem wiele publikacji. Niezwykle ważną grupą odbiorców są dzieci i młodzież, zarówno z okolicznych, jak i bardziej oddalonych szkół, które tutaj odbywają lekcje przyrody.

Upowszechnienie wiedzy na temat wartości przyrodniczej tego obszaru, szczególnie wśród młodych osób, daje nadzieję na to, że uda się powstrzymać jego degradację i zachować ten zasób – miejsce bytowania wielu unikatowych gatunków flory i fauny – dla przyszłych pokoleń. Wydaje się, że działania edukacyjne mogą działać więcej niż nakazy czy zakazy, które starają się ochronić torfowiska i ograniczyć ich gospodarcze wykorzystanie.

ci projektu vzniklo mnoho publikácií. Veľmi dôležitou skupinou adresátov sú deti a mládež s okolitých i vzdialenejších škôl, ktoré prichádzajú na hodiny prírodopisu.

Popularizácia poznatkov o prírodnej hodnote tohto územia, najmä medzi mladými osobami, poskytuje nádej, že sa podarí zastaviť jeho degradáciu a zachovať tento zdroj – oblasť s mnohými unikátnymi druhmi flóry a fauny – pre budúce generácie. Vyzerá to tak, že náučné aktivity môžu byť účinnejšie ako príkazy a zákazy, ktoré sa snažia chrániť rašeliniská a obmedzovať ich hospodárske využitie.

By chronić tak cenne obszary, których granice przekraczają nie tylko teren jednej gminy, lecz także kraju, warto budować szerokie partnerstwo dla podejmowania działań wspólnych, uzgodnionych i skoordynowanych. Należy również pamiętać, aby w te działania anga-

Ochrana vzácnych prírodných území, ktorých hranice presahujú nielen kataster jednej obce, ale aj štátne hranice, stojí za budovanie široko chápaného partnerstva umožňujúceho realizovať spoločné, dohodnuté a koordinované aktivity. Je potrebné pamätať aj

żować właściciele gruntów, organizacje społeczne, instytucje odpowiedzialne za ochronę przyrody, tak aby budować kulturę dialogu dla godzenia interesów związanych z rozwojem gospodarczym i rolniczym z poszanowaniem wielowiekowego dziedzictwa naturalnego. Niezmiernie istotne jest także podejmowanie działań edukacyjnych i promocyjnych ukazujących wartość zasobów przyrodniczych i obejmowanie tymi działaniami najmłodszego pokolenia. Jeżeli przy tej okazji można też prowadzić działania transgraniczne – rezultaty te będą nie tylko zwielokrotnione, ale i rozszerzone na inne aspekty, nie tylko ochronę przyrody.

na to, aby boli do týchto aktivít zapojení vlastníci pozemkov, spoločenské organizácie, inštitúcie zodpovedné za ochranu prírody, aby sa takto tvorila kultúra dialógu a zosúladovali záujmy spojené s ekonomickým a poľnohospodárskym rozvojom, a to všetko s úctou k stáročnému prírodnému dedičstvu.

Mimoriadne dôležité je aj vyvíjanie náučných a propagačných aktivít ukazujúcich hodnotu prírodných zdrojov zacielených na najmladšiu generáciu. Ak je pritom možné súčasne realizovať aj cezhraničné aktivity, budú ich výsledky zveľadené a rozšíria sa aj o iné aspekty, nielen o ochranu prírody.

Marcin Ratułowski

Wójt Gminy
Czarny Dunajec

Starosta Gminy
Czarny Dunajec

Na terenie gminy Czarny Dunajec znajduje się niezwykle bogactwo – kompleks Torfowisk Orawsko-Nowotarskich. Do tej pory jednak tylko naukowcy byli świadomi, jak cenne i ważne są te tereny. Nasz projekt to zmienia – dzięki ciekawemu i nowoczesnemu Centrum Promocji i Ochrony Torfowisk w Chochołowie i trasie rowerowej w sąsiedztwie torfowisk wiedza o tym cennym obszarze staje się coraz powszechniejsza. Mieszkańcy zaczynają zwracać uwagę na piękno przyrody torfowisk, dostrzegają rzeczy, które wcześniej mijali obojętnie. Wiedza na temat torfowisk sprawia, że każdy z nas staje się ich obrońcą. Dlatego tak ważna jest edukacja dzieci i młodzieży szkolnej; chcemy, by wszyscy uczniowie z terenu naszej gminy zwiedzili Centrum w ramach zajęć szkolnych. Projekt ma także ogromną wartość z punktu widzenia promocji turystycznej Gminy. Mieć ciekawe miejsca to jedno, trzeba jeszcze umieć je pokazać. To również przykład dla innych – niemal każda gmina ma kawałek niezwykłej przyrody na swoim terenie, czasem trzeba ją tylko odkryć i sprawić, żeby służyła mieszkańcom i turystom.

Na území gminy Czarny Dunajec sa nachádza mimoriadne bohatstvo – komplex Oravsko-nowotarských rašeliniškov. Doteraz si však vzácnosť a dôležitosť tohto územia uvedomovali iba vedci. Náš projekt to mení. Vďaka zaujímavému a modernému Centru propagácie ochrany rašeliniškov v Chochołowe a cyklotrase v blízkosti rašeliniškov neustále rastie povedomie o tomto vzácnom území. Obyvatelia si začínajú všimnúť krásu prírody rašeliniškov, vnímajú veci, okolo ktorých predtým ľahostajne prechádzali. Vedomosti o rašeliniškách robia každého z nás ich ochrancom. Preto je vzdelávanie detí a mládeže také dôležité; chceme, aby všetci žiaci z územia okolitých obcí navštívili centrum v rámci vyučovania. Projekt má tiež obrovskú hodnotu z hľadiska propagácie obcí zameranej na cestovný ruch. Nestačí iba mať zaujímavé miesta, je potrebné vedieť ich ukázať. Aj to je príkladom pre druhých, pretože takmer každá obec má na svojom území kúsok nevšednej prírody, niekedy ju stačí len poodhaliť a umožniť, aby slúžila obyvateľom a turistom.

Lokalizacja:

Muzeum Torfowisk w Chochołowie,
Chochołów II, 34-513 Chochołów.

Więcej informacji:

Michał Jarończyk, Sekretarz Gminy Czarny Dunajec

☎ +48 18 261 35 38 ✉ mjaronczyk@czarny-dunajec.pl

Projekt finansowany ze środków Programu
Interreg V-A Polska – Słowacja 2014–2020.

Lokalizácia:

Múzeum rašelinísk v Chochołowe,
Chochołów II, 34-513 Chochołów.

Viac informácií:

Michał Jarończyk, prednosta Gminy Czarny Dunajec

☎ +48 18 261 35 38 ✉ mjaronczyk@czarny-dunajec.pl

Projekt financovaný z prostriedkov Programu
Interreg V-A Poľsko – Slovensko 2014–2020.

autorzy zdjęć

autori fotografií

*Michał Głowacz,
Jacek Piotrowski,
Justyna Polaczek*

PROGRAM OCHRONY
PODKOWCA MAŁEGO W POLSCE

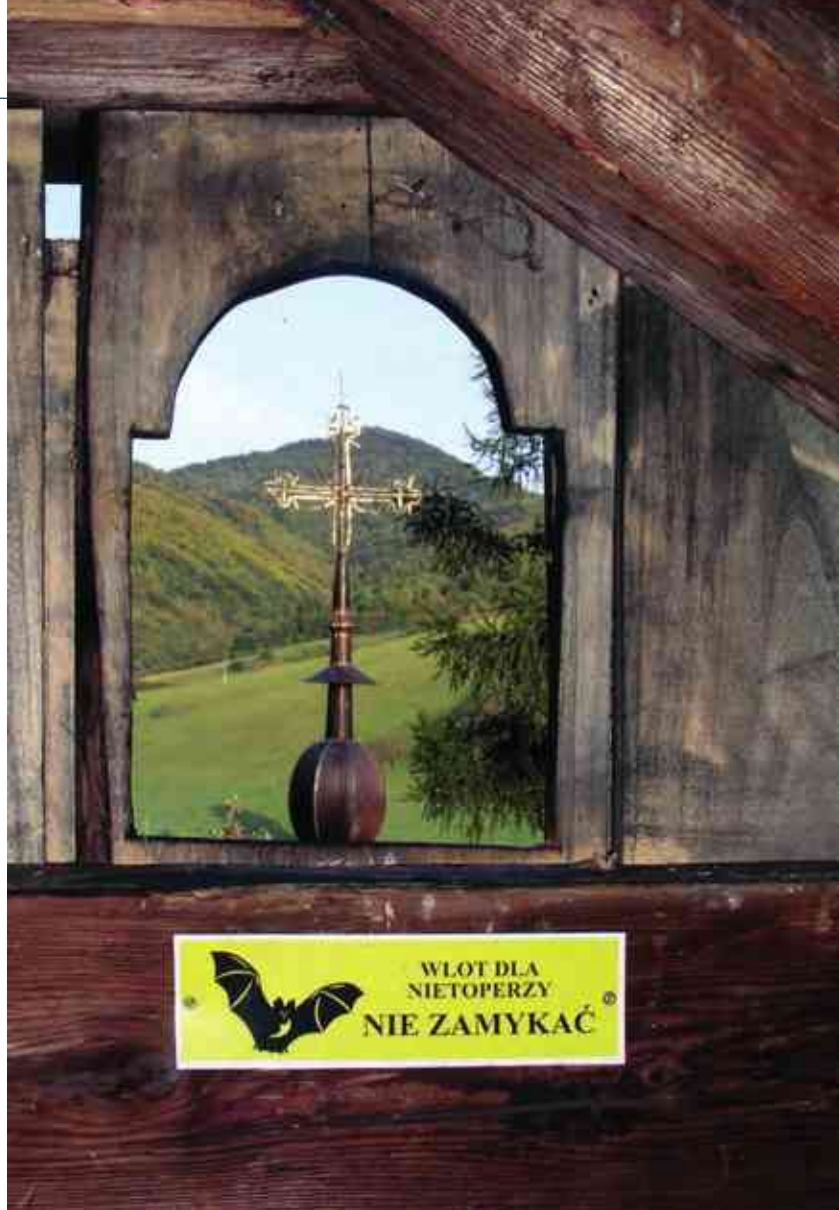
PROGRAM OCHRANY
PODKOVÁRA MAŁÉHO V POĽSKU

Celem działań była ochrona nietoperzy, w tym przede wszystkim rzadkich i zagrożonych gatunków zasiedlających poddasza budynków: podkowca małego, nocka orzęsionego i nocka dużego.

Cieľom aktivít bola ochrana netopierov, predovšetkým zriedkavých a ohrozených druhov, ktoré žijú v podkroviach ľudských obydlí: podkovára malého, netopiera brvitého a netopiera veľkého.

Podkowiec mały występuje w południowej Europie, północno-zachodniej Afryce, na Bliskim Wschodzie i w Azji Mniejszej, a także w centralnej części Azji. W Europie żyje na terenach od Hiszpanii po południową Ukrainę, Krym i Kaukaz. W Polsce występowanie tego gatunku ogranicza się do pasma gór oraz pogórza – spotykany jest na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej, w Karpatach i Sudetach Wschodnich. Unika otwartych przestrzeni. Preferuje lasy liściaste lub mozaikę środowisk z bogatą siecią zadrzewień i zakrzewień oraz tereny krasowe i skaliste, najlepiej w pobliżu wody.

Podkowiec jest niewielkim nietoperzem. Swoją nazwę zawdzięcza charakterystycznej narośli w kształcie podkowy, która jest wykorzystywana do skupienia w wąski strumień sygnałów ultradźwiękowych emitowanych przez nos w procesie echolokacji.

Pierwotnie schronienia podkowca stanowiły wyłącznie jaskinie. Obecnie kryjówkami letnich kolonii rozrodzonych w naszym kraju są przede wszystkim nieużytkowane i dobrze nagrzewane strychy budynków (głównie sakralnych), rzadziej ciepłe piwnice lub schroniska skalne.

W latach 60. i 70. ubiegłego wieku, prawdopodobnie w wyniku silnej chemizacji środowiska toksycznymi

Podkovár malý sa vyskytuje v južnej Európe, severozápadnej Afrike, na Blízkom východe, v Malej Ázii, a aj v centrálnej časti Ázie. V Európe žije na území od Španielska po južnú Ukrajinu, Krym a Kaukaz. V Poľsku sa tento druh vyskytuje v horských a podhorských oblastiach. Môžeme ho stretnúť na Krakovsko-častochovskej vrchovine, v Karpatoch a v Východosudetskej oblasti. Vyhýba sa otvoreným priestorom. Uprednostňuje si listnaté lesy alebo mozaiku spoločenstiev stromov a krov a aj krasové a skalnaté územia, najlepšie v blízkosti vody.

Podkovár je malý netopier. Pomenovaný je podľa charakteristického tvaru nosných výrastkov pripomínajúcich podkovu, ktoré v procese echolokácie slúžia na sústredenie ultrazvukových signálov do úzkeho zväzku a vysielanie cez nos.

Pôvodne boli úkrytmi podkovára iba jaskyne. V súčasnosti obýva v letných rozmnožovacích kolóniách predovšetkým nevyužívané a dobre ohrievané podkrovia (najmä sakrálné), zriedkavejšie teplé piwnice alebo skalnaté úkryty.

V 60. a 70. rokoch minulého storočia, pravdepodobne v dôsledku silnej kontaminácie prostredia toxickými prípravkami na ochranu rastlín a ošetrovanie sta-

šrodkami ochrany rošlin i impregnata-
mi wykorzystywanymi do konserwacji
drewna budowlanego, populacja pod-
kowca małego w Europie została po-
ważnie ograniczona, w niektórych kra-
jach gatunek ten wyginął zupełnie. Kie-
dy na początku lat 90. Polskie Towarzy-
stwo Przyjaciół Przyrody „pro Natura”
rozpoczęło realizację Programu ochrony
podkowca małego, jego populacja na te-
renie całej Polski szacowana była na za-
ledwie 100 osobników.

Główne zagrożenia dla podkowca ma-
łego w Europie i w Polsce dzisiaj to przede
wszystkim:

- zmniejszanie się liczby kryjówek dla
kolonii rozrodczych poprzez:
 - ↳ niewłaściwie i w nieodpowiednich
terminach prowadzone remonty
dachów,
 - ↳ zamykanie dostępu (wlotów) na
poddasza (np. podczas termomo-
dernizacji czy instalowania zabez-
pieczeń przed ptakami),
 - ↳ zagospodarowywanie poddaszy
oraz podziemi,

vebného dreva, bola populácia podko-
vára malého v Európe vážne ohrozená,
v niektorých krajinách tento druh úplne
vyhynul. Keď začiatkom 90. rokov zača-
lo Polskie Towarzystwo Przyjaciół Przy-
rody (Poľské združenie priateľov prírody)
„pro Natura” realizovať Program ochra-
ny podkovára malého, odhadovala sa
jeho populácia na území celého Poľska
na menej ako 100 jedincov.

V súčasnosti je hlavnou hrozbou pre
podkovára malého v Európe a v Poľsku
predovšetkým:

- znížovanie počtu úkrytov pre rozmno-
žovacie kolónie spôsobené:
 - ↳ stavebne a časovo nevhodnými re-
konštrukciami striech,
 - ↳ zatváraním prístupových ciest (vle-
tových otvorov) do podkrovia (napr.
z dôvodu zateplovania alebo inšta-
lácie ochranných prvkov proti vtá-
kom),
 - ↳ zmenami podkrovných a pivnič-
ných priestorov na úžitkové účely,
 - ↳ inštaláciou vonkajšieho osvetlenia
a výrubom drevín v areáloch histo-
rických budov,

- ↳ instalowanie iluminacji i wycinkę drzew i krzewów wokół zabytkowych budynków,
- ↳ stosowanie toksycznych środków konserwacji drewna na strychach,
- powstawanie barier na trasach przelotu łączących sezonowe schronienia czy schronienia kolonii rozrodczych z jej żerowiskami;
- niepokojenie nietoperzy w zimowiskach;
- niszczenie i fragmentacja żerowisk (niekorzystna gospodarka leśna, wycinanie zadrzewień, alei drzew, rozwój infrastruktury);
- chemizacja rolnictwa (zatrucie owadów – stanowiących pokarm nietoperzy – pestycydami).

- ↳ používaním toxických prípravkov na ošetrovanie dreva v podkroviach,
- bariéry, ktoré vznikli na preletových trasách medzi sezónnymi úkrytmi alebo sídlami rozmnožovacích kolónii a miestami, kde podkováre získavajú potravu;
- vyrušovanie netopierov v ich zimoviskách;
- ničenie a fragmentácia krmovísk (nepriaznivé lesné hospodárenie, vyrúb drevín, stromoradií, rozvoj infraštruktúry);
- chemizácia poľnohospodárstva (kontaminácia hmyzu – potravu netopierov – pesticídmi).

W ramach *Programu* zrealizowano wiele kompleksowych działań ochronnych. Skupiono się przede wszystkim na odtwarzaniu i zabezpieczeniu zimowych i letnich schronień kolonii podkowca małego.

Zimowiska zabezpieczano przed niekontrolowanym dostępem ludzi poprzez montaż w otworach wejściowych specjalnych krat.

W przypadku stanowisk letnich, zlokalizowanych najczęściej na strychach budynków, była to poprawa stanu technicznego obiektów oraz adaptacje optymalizujące warunki przebywania nietoperzy (np. zabezpieczenia wlotów, zaciemnienia i montowanie barier termicz-

V rámci *Programu* bol realizovaný rad komplexných ochranných opatrení. Hlavný dôraz sa kládol na obnovu a zabezpečenie zimných a letných kolónii podkovára malého.

Zimoviská boli zabezpečené proti nekontrolovanému prístupu ľudí montážou špeciálnych mreží vo vstupných otvoroch.

V prípade letných, najčastejšie podkrovných stanovišť, išlo o zlepšenie technického stavu objektov a adaptáciu optimalizujúcu životné podmienky netopierov (napr. ochrana vletových otvorov, zatemnenie a montáž termických bariér). Tieto práce prebiehali v období bezpeč-

nych). Práce te prowadzono w okresie bezpiecznym dla nietoperzy – od późnej jesieni do wczesnej wiosny, w tym bowiem czasie nietoperze przebywają w schronieniach zimowych. Ponadto, aby zmniejszyć uciążliwości związane z obecnością nietoperzy dla właścicieli obiektów, na poddaszach części remontowanych budynków instalowano specjalne platformy gromadzące guano. Wokół niektórych stanowisk nietoperzy przeprowadzono nasadzenia ciągów roślinności rekonstruujące zniszczone trasy przelotu.

Drugą grupą działań *Programu* były prace inwentaryzacyjne i monitoring liczebności nietoperzy. Inwentaryzację stanowisk podkowca małego prowadzono na terenach dotychczas słabo rozpoznanych, na których można było się spodziewać występowania tego gatunku. Monitoring liczebności realizowano w wytypowanych zimowych i letnich stanowiskach tego gatunku. W trakcie pobytu w terenie wykonywano także działania konserwacyjne i porządkowe (np. udrażnianie i oznaczanie wylotów, usuwanie guana z platform), a także in-

nom pre netopiere – od neskorej jesene do skorej jari, pretože v tomto čase netopiere zimujú v úkrytoch. Okrem tohto boli pre zmenšenie komplikácií vznikajúcich majiteľom objektov v súvislosti s prítomnosťou netopierov inštalované v podkroviach časti rekonštruovaných objektov špeciálne plošiny na zachytávanie netopierieho guána. Okolo niektorých stanovíšť netopierov bola vysadená zeleň na obnovu zničených trás preletov.

Druhou skupinou aktivít v rámci *Programu* boli inventarizačné práce a monitoring počtu netopierov. Inventarizácia stanovíšť podkovára malého prebehla na územiach, ktoré boli predtým slabšie zmapované, prípadne sa tam jeho výskyt iba predpokladal. Monitorovanie počtu sa uskutočňovalo na vytypovaných zimných a letných stanovíštiach. V rámci terénneho výskumu prebiehala údržba (napr. spriechodňovanie a značenie výletových otvorov, odstraňovanie guána z plošín), a v prípade ohrozenia boli tiež realizované ochranné zásahy. Program obsahoval aj rozsiahle náučné a propagačné aktivity spojené s rôznymi

terweniowano w przypadku dostrzeżonych zagrożeń.

Program obejmował również rozległe działania edukacyjne i promocyjne powiązane z różnymi formami popularyzacji wiedzy o nietoperzach, ich znaczeniu dla ludzi i metodach ochrony.

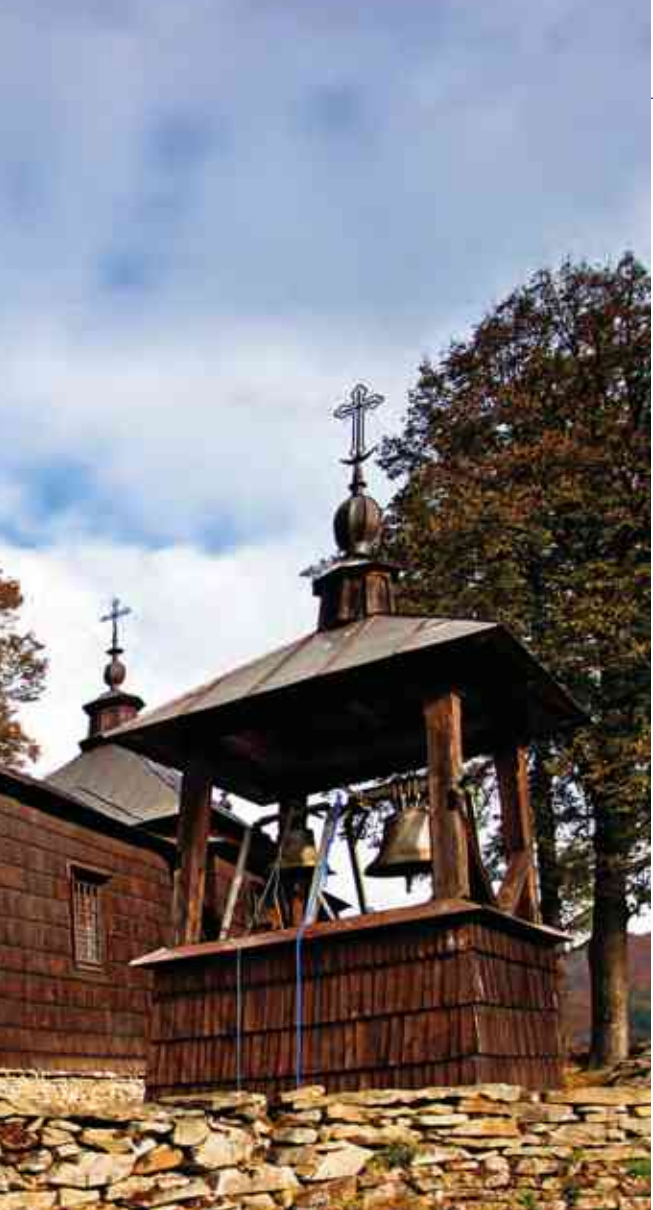
W czasie realizacji projektu:

- przeprowadzono inwentaryzację terenów, na których tego typu działania nie były wcześniej prowadzone;
- objęto corocznym monitoringiem niemal wszystkie znane stanowiska podkowca małego w Polsce – 100 stanowisk letnich i 50 zimowych;
- wykonano zabezpieczenia ponad 20 zimowisk podkowca małego, w tym najwięcej w województwie małopolskim, a także w województwach: opolskim, podkarpackim i dolnośląskim;
- wykonano wymianę pokryć dachowych w ponad 50 obiektach położonych na Podkarpaciu, w Małopolsce i na Śląsku. Były to, między innymi, kościoły i cerkwie w Dubnem, Jastrzębniku, Jaworznej, Jazowsku, Krynicy-Zdroju, Wleniu, Wierchomli Wielkiej,

formami popularyzacji poznatków o nietoperzach, ich významie pre ľudí a metodach ochrany.

Realizácia projektu zahŕňala:

- inventarizáciu predtým neinventarizovaných území;
- každoročný monitoring stanovišť podkovára malého v Poľsku – 100 letných a 50 zimných;
- ochranu viac ako 20 zimovísk podkovára malého, najviac v Malopoľskom vojvodstve, ale aj v Opolskom, Podkarpatskom a Dolnosliezskom vojvodstve;
- výmenu strešnej krytiny na viac ako 50 objektoch nachádzajúcich sa v Podkarkatskej oblasti, Malopoľsku a v Sliezsku. Boli to okrem iného kostoly a cerkvi v obciach Dubne, Jastrzębnik, Jaworzna, Jazowsko, Krynica-Zdrój, Wleń, Wierchomla Wielka, Jaworki, Kamionka Mała, Kamionka Wielka, Konieczna, Szczawnik, Śnietnica, Trzciana, młyn v obci Pierścic, škola v obci Wojkowa a mnohé iné objekty (hlavne sakrálne);
- opravu poškodených alebo neúplných pásov rastlinstva v okolí takmer päť-

Jaworkach, Kamionce Małej, Kamionce Wielkiej, Koniecznej, Szczawniku, Śnietnicy, Trzcianie, młyn w Pierścucu, szkoła w Wojkowej i wiele innych obiektów (głównie sakralnych);

- zrekonstruowano zniszczone lub niekompletne ciągi roślinności w otoczeniu prawie pięćdziesięcioletnich stanowisk podkowca małego w pobliżu kościołów i cerkwi;
- przebudowano i zmodyfikowano około 20 iluminacji zabytkowych obiektów, tak aby wyeliminować zanieczyszczenie światłem.

W rezultacie podjętych działań udało się przede wszystkim:

- zwiększyć populację podkowca małego do około 14–16 tysięcy osobników w Polsce Południowej;
- zabezpieczyć przed zniszczeniem najbardziej zagrożone stanowiska nietoperzy;
- stworzyć nowe stanowiska poprzez adaptację odpowiednich poddaszy;

desiatrocznych stanowisk podkowca małego w arealoch kostolov a cerkvi;

- modifikáciu približne 20 inštalácií vonkajšieho osvetlenia historických objektov s cieľom odstrániť svetelné znečistenie.

Prínos realizovaných aktivít:

- zvýšenie populácie podkovára malého v južnom Poľsku na približne 14 – 16 tisíc jedincov;
- ochrana najohrozenejších stanovisk netopierov pred zničením;
- vytvorenie nových stanovisk vďaka úpravám podkroví;
- zlepšenie životných podmienok na najvzácnejších stanovištiach;

- polepszyć warunki bytowania nietoperzy w najcenniejszych stanowiskach;
- zwiększyć bezpieczeństwo nietoperzy w obrębie schronień, w ich bezpośrednim otoczeniu oraz na trasach przelotów na żerowiska.

Ogromnym sukcesem projektu było zauważenie problemów i potrzeb nietoperzy, w tym ich prawa do współistnienia w środowisku człowieka, a przede wszystkim zmiana wizerunku nietoperza w odbiorze społecznym, uświadomienie społecznościom lokalnym, że warto chronić nietoperze, ponieważ należą one do bogactw naturalnych regionu. Udało się także wypromować markę „Kraina Podkowca” i jej znak jako symbol identyfikujący miejsca o środowisku korzystnym zarówno dla człowieka, jak i przyrody, w których nietoperze są mile widzianymi współmieszkańcami.

Kolejnym niewątpliwym sukcesem podjętych działań było zainicjowanie skutecznych mechanizmów ochrony nietoperzy, które funkcjonują i sprawdzają się już po zakończeniu projektu, a w ogromnej mierze opierają się na korzyści, jakie

- zwiększenie bezpieczeństwa netopierow v úkrytoch, v ich priamej blízkosti a na preletových trasách ku krmoviskám.

Obrovským úspechom projektu bolo upriamenie pozornosti na problematiku netopierov, vrátane ich práva na koexistenciu v ľudskom prostredí, a predovšetkým zmena všeobecného vnímania netopiera. Miestne komunity pochopili, že je potrebné netopiere chrániť, pretože sú súčasťou prírodného bohatstva regiónu. Podarilo sa tiež úspešne propagovať značku „Krajina podkovára” a jej znak ako symbol identifikujúci miesta s podmienkami priaznivými pre človeka aj prírodu, v ktorých sú netopiere vítanými spoluobyvatelmi.

Ďalším nepochybným úspechom realizovaných aktivít bolo zavedenie účinných mechanizmov ochrany netopierov, ktoré fungujú a osvedčili sa už po ukončení projektu a sú v drvivej miere založené na prínosoch, aké môžu majitelia objektov dosiahnuť vďaka zachovaniu území (objektov) s kľúčovým prírodným významom.

właściciele obiektów mogą czerpać dzięki zachowaniu terenów (obiektów) o kluczowym przyrodniczym znaczeniu.

Zrealizowany projekt jest największym przedsięwzięciem dotyczącym ochrony nietoperzy realizowanym w Europie. Wydaje się, że kluczem do jego sukcesu były trzy elementy:

- współpraca z mieszkańcami terenów, na których znajdują podkowce, zaangażowanie w bezpośrednie działania ludzi, od których zależy zachowanie stanowisk nietoperzy, wzbudzenie poczucia dumy z ich posiadania i odpowiedzialności za ich przetrwanie;
- połączenie działań ochronnych podkowca z wymierną korzyścią dla lokalnych społeczności i dziedzictwa kulturowego w postaci znalezienia środków na remonty dachów ważnych dla nich świątyń;
- zaangażowanie w realizację Programu innych organizacji i instytucji, w tym przede wszystkim RDOŚ w Krakowie, Opolu i Rzeszowie, które włączyły się w Program, prowadząc własne, wzorowane na działaniach PTPP „pro Natura”, projekty.

Realizovaný projekt je najrozsiahlejšou iniciatívou na ochranu netopierov v Európe. Zdá sa, že kľúčom jeho úspechu boli tri prvky:

- spolupráca s obyvateľmi žijúcimi v oblastiach, kde sa vyskytujú podkováre, zapojenie do priamych aktivít ľudí, od ktorých závisí zachovanie stanovíšť netopierov, povzbudenie pocitu hrdosti z toho, že ich majú a zodpovednosť za prežitie tohto druhu;
- spojenie ochranných opatrení s merateľným prínosom pre miestne komunity a kultúrne dedičstvo, spočívajúce v získaní prostriedkov na rekonštrukciu striech (dôležité pre chrámy);
- zapojenie iných organizácií a inštitúcií do realizácie programu, vrátane RDOŚ (Regionálnych Dyrekcie Ochrany Środowiska - Regionálnych riaditeľstiev ochrany životného prostredia) v Krakove, Opoli a Rzeszowe, ktoré sa zapojili do programu prostredníctvom realizácie vlastných projektov, pre ktoré bol vzorom projekt PTPP (Polskiego Towarzystwa Przyjaciół Przyrody - Poľského združenia priateľov prírody) „pro Natura”.

Rafał Szkuclarek

Prezes Polskiego
Towarzystwa Przyjaciół
Przyrody „pro Natura”

Predsedo Poľského
združenia priateľov
prírody „pro Natura”

Naszym największym sukcesem i dumą jest restytucja populacji podkowca małego w Polsce. Na początku lat 90., kiedy zaczynaliśmy Program, cała polska populacja podkowca małego szacowana była na 100 osobników. Dziś mamy około 14–16 tysięcy osobników w całej południowej Polsce i to jest znacząca część populacji europejskiej.

Chronimy nie tylko zwierzęta, lecz także dziedzictwo kulturowe i historyczne Polski. W ramach projektu prowadzone były prace remontowe i zabezpieczające w miejscach rozrodu i zimowania nietoperzy – czyli przede wszystkim dachów kościołów i cerkwi. Obecność nietoperzy była nierzadko ostatnią szansą i wybawieniem dla starych, zabytkowych budynków, na których remont nie stać było ich właścicieli lub zarządców. Ratując podkowca małego, uratowaliśmy wiele cennych zabytków południowej Polski.

Naším najväčším úspechom a pýchou je reštitúcia populácie podkovára malého v Poľsku. Začiatkom 90. rokov, keď sme s programom začínali, bola celá poľská populácia podkovára malého odhadovaná na 100 jedincov. Dnes máme okolo 14–16 tisíc jedincov v celom južnom Poľsku a je to veľká časť európskej populácie.

Chránime nielen živočíchy, ale aj kultúrne a historické dedičstvo Poľska. V rámci projektu boli realizované rekonštrukčné a ochranné práce v rozmnožovacích lokalitách a zimoviskách netopierov, ktorými sú predovšetkým strechy kostolov a cerkví. Výskyt netopierov bol často poslednou príležitosťou na rekonštrukciu a záchranou pre staré historické budovy, ktorých majitelia alebo správcovia nemali na to prostriedky. Záchranou podkovára malého sme zachránili veľa vzácných pamiatok južného Poľska.

Lokalizacja:

jaskinie i inne podziemia, kilkadziesiąt budynków, głównie kościołów i cerkwi, w miejscowościach Małopolski Południowej, a także na Podkarpaciu, Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie.

Więcej informacji:

Rafał Szkudlarek, Biuro Programu ochrony podkowca małego w Polsce, Polskie Towarzystwo Przyjaciół Przyrody „pro Natura”, ul. Podwale 75, 50-449 Wrocław

☎ + 48 604 960 390 ✉ nietoperze@eko.wroc.pl

Program jako działanie długofalowe finansowany był z wielu źródeł, w tym: Frankfurckiego Towarzystwa Zoologicznego, Fundacji EkoFundusz, Fundusz na rzecz Globalnego Środowiska, środków Regionalnego Centrum Ekologicznego, NFOŚiGW, Dolnośląskiego WFOŚ, POiŚ oraz Programu Life+.

Lokalizácia:

jaskyne a iné podzemné priestory, desiatky budov, hlavne kostolov a cirkví v obciach južného Malopoľska a v Podkarpatskej oblasti, Dolnom Sliezsku a v okolí Opola.

Viac informácií:

Rafał Szkudlarek, Kancelária Programu ochrony podkowára malého w Poľsku, Poľské združenie priateľov prírody „pro Natura“, ul. Podwale 75, 50-449 Wrocław

☎ + 48 604 960 390 ✉ nietoperze@eko.wroc.pl

Program ako dlhodobá aktivita bol financovaný z viacerých zdrojov, napríklad: Frankfurtská zoologická spoločnosť, Nadácia EkoFundusz, Fond pre globálne životné prostredie, Regionálne ekologické centrum, Národný fond ochrany životného prostredia a vodohospodárstva, Dolnosliezsky Vojvodský fond ochrany životného prostredia, Operačný program životné prostredie a infraštruktúra a Program Life+.

autorzy zdjęć
autori fotografií
Rafał Szkudlarek

KARPACKIE PRZYGODY

NOWE TRANSGRANICZNE PRODUKTY TURYSTYCZNE

KARPATSKÉ DOBRODRUŽSTVÁ

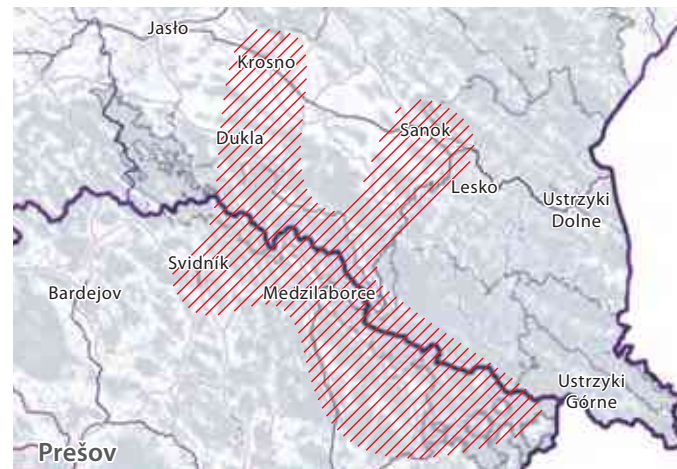
NOVÉ CEZHRANIČNÉ PRODUKTY CESTOVNÉHO RUCHU

Celem projektu *Karpackie przygody* było stworzenie innowacyjnego produktu turystyki przygodowej jako nowej formy promocji dziedzictwa przyrodniczego oraz kulturowego i przyczynienie się tym samym do zrównoważonego rozwoju terenów przygranicznych, szczególnie w segmencie związanym z wykorzystaniem czasu wolnego.

Cielom projektu *Karpacké dobrodružstvo* bolo vytvoriť inovatívny produkt zážitkového cestovného ruchu ako novú formu propagácie prírodného a kultúrneho dedičstva, a týmto prispieť k udržateľnému rozvoju pohraničného územia v segmente voľnočasových aktivít.

Pogranicze polsko-słowackie, zwłaszcza w części obejmującej rejon Preszowa i województwa podkarpackiego, jest wciąż nieodkryte turystycznie, a dysponuje wyjątkowym potencjałem przyrodniczym, kulturowym i poprzemysłowym.

Znajduje się tu wiele obszarów chronionych, wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Przyrodniczego i Kulturowego UNESCO. Łuk Karpat to także miejsce kilkusetletniego współistnienia różnych grup etnicznych. To wreszcie teren, przez który wielokrotnie przetaczały się fronty pierwszej i drugiej wojny światowej, odciskając swoje piętno w krajobrazie miast i wsi, a także psychice mieszkańców tych ziem.

Tu też miała miejsce operacja karpacko-duklińska – jedna z najtrudniejszych operacji militarnych na terenach górskich w czasie drugiej wojny światowej. Pozostałościami po tamtych wydarzeniach są dawne pola walk, pomniki, miejsca pamięci, bunkry, okopy, sprzęt wojskowy, cmentarze wojenne.

Trudnym okresem były lata 1947–1950. To wtedy wielu rdzennych mieszkańców polskiej części tej ziemi zostało zmuszonych do porzucenia swoich domów i ziemi i rozproszenia się po całej Polsce, lecz mimo to zachowali swoje tradycje. Dziś dominującymi mniejszościami

Polsko-słowacké pohraničie, najmä v časti, v ktorej sa nachádza Prešovský kraj a Podkarpatské vojvodstvo, ostáva neobjavené pre cestovný ruch, pričom disponuje mimoriadnym prírodným, kultúrnym a postpriemyselným potenciálom.

Nachádza sa tu mnoho chránených území zapísaných do Zoznamu svetového prírodného a kultúrneho dedičstva UNESCO. Karpatský oblúk je tiež územie, na ktorom po stáročia koexistovali rôzne etnické skupiny. A je to aj územie, cez ktoré mnohokrát prechádzali fronty prvej a druhej svetovej vojny a zanechali svoju stopu v krajine, v mestách a obciach a aj v psychike obyvateľov tejto oblasti.

Prebiehala tu karpatsko-duklianska operácia, jedna z najťažších horských vojenských operácií v období 2. svetovej vojny. Stopami vtedajších udalostí sú bývalé bojiská, pomníky, pamätné miesta, bunkre, zákopy, vojenská technika a vojnové cintoríny.

Ťažkým obdobím boli roky 1947–1950. Práve vtedy bola veľká časť pôvodného obyvateľstva vystaňovaná zo svojich domovov, z rodnej zeme. Boli roztrúsení po celom Poľsku, no napriek tomu si svoje tradície zachovali dodnes. V súčasnosti sú najpočetnejšími etnickými menšinami Rusíni na slovenskej strane a Lemkovia

wymi grupami etnicznymi są Rusini po stronie słowackiej i Łemkowie po stronie polskiej. Ich styl życia, architektura i kuchnia stanowią bogactwo regionu. Kolejny skarb tych ziem wiąże się z tym, co przez lata ukryte było pod ziemią. To tutaj w połowie XIX wieku odkryto pierwsze złoża ropy naftowej i rozpoczęto jej wydobywanie. Odnajdziemy tu wiele miejsc związanych z powstaniem i rozwojem przemysłu naftowego w Polsce i częściowo na Słowacji.

Te trzy elementy – dziedzictwo przyrodnicze, dziedzictwo kulturowe i dziedzictwo przemysłowe – sprawiły, że autorzy projektu postanowili wypracować wspólny, transgraniczny produkt turystyczny, który będzie chronił to dziedzictwo i mądrze je udostępniał, sprzyjając rozwojowi całego regionu pogranicza oraz stwarzaniu lepszych warunków życia dla mieszkańców tego obszaru.

Działania projektowe – realizowane wspólnie przez Regionalną Organizację Turystyczną Północno-Wschodniej

na polskiej stronie. Ich żywotny štýl, architektúra a kuchyňa sú bohatstvom tohto regiónu.

Ďalším pokladom tejto oblasti je to, čo bolo roky skryté pod zemou. Práve tu boli v polovici 19. storočia objavené prvé ropné ložiská a začala sa ťažba ropy. Nájdeme tu mnoho miest spojených so vznikom a rozvojom ropného priemyslu v Poľsku a čiastočne aj na Slovensku. Tie tri zložky – prírodné dedičstvo, kultúrne dedičstvo a priemyselné dedičstvo – pomohli autorom projektu vytvoriť spoločný cezhraničný produkt cestovného ruchu, ktorý bude toto dedičstvo chrániť a racionálne sprístupňovať pre rozvoj celého regiónu pohranicia a zlepšovanie životných podmienok obyvateľov tohto územia.

Projektové aktivity – realizované spoločne Krajskou organizáciou cestovného ruchu Severovýchod Slovenska a Pod-

Słowacji i Podkarpacką Regionalną Organizację Turystyczną – rozpoczęto od opracowania wspólnej metodyki tworzenia produktu w oparciu o doświadczenia turystyki transgranicznej. Powstał poradnik rozwoju produktów turystycznych – swoisty zbiór przepisów, według których należy postępować, aby wykreować produkt turystyczny. Może on służyć prywatnym przedsiębiorcom lub organizacjom.

Wykonano też pogłębione badania ruchu turystycznego, aby się dowiedzieć, do kogo i w jaki sposób kierować informacje o dziedzictwie obszaru i ofercie regionu. Najważniejszym elementem projektu było stworzenie nowych produktów turystycznych ukierunkowanych na turystykę przygodową. Wyznaczono i opisano trzy trasy turystyczne:

- *Śladami pierwszej i drugiej wojny światowej* – dwudniowa trasa wytyczona w północno-wschodniej części regionu preszowskiego. W ramach niej można zobaczyć miejsca bitew, na których znajdują się pomniki, miejsca pamięci, bunkry, okopy, sprzęt wojskowy oraz cmentarze wojenne. Oprócz tego obejmuje ona zabytki sakralne wpisane na listę UNESCO i wieżę widokową. Główne miejscowości na trasie to Svidník i Dukla;
- *Klejnoty przyrodnicze i kulturowe Polonin i Bieszczad* – trzydniowa trasa obejmuje najcenniejsze skarby karpackiej przyrody i wiele obszarów chronionych, które znajdują się na Liście Światowego Dziedzictwa

karpatskou regionálnou organizáciou cestovného ruchu – sa začali vypracovaním spoločnej metodiky tvorby produktu na základe skúsenosti cezhraničného cestovného ruchu. Vznikol manuál rozvoja produktov cestovného ruchu – istý súbor pravidiel pre vytvorenie produktu cestovného ruchu. Môže byť užitočný pre súkromných podnikateľov aj pre organizácie.

Prebehol hĺbkový prieskum cestovného ruchu stanovujúci pravidlá distribúcie informácií o dedičstve tohto územia a ponuke regiónu.

Najdôležitejšou časťou projektu bolo vytvoriť nové produkty cestovného ruchu zamerané na zážitkový cestovný ruch. Boli vytýčené a opísané tri turistické trasy:

- *Po stopách prvej a druhej svetovej vojny* – dvojdňová trasa v severozápadnej časti Prešovského kraja. V rámci nej je možné navštíviť bojiská, na ktorých sa nachádzajú pomníky, pamätné miesta, bunkre, zákopy, vojenská technika, vojnové cintoríny. Okrem tohto sú súčasťou tejto trasy aj pamiatky zapísané do zoznamu UNESCO a vyhliadková veža. Najdôležitejšími mestami na trase sú Svidník a Dukla;
- *Prírodné a kultúrne klenoty Polonin a Bieszczad* – trojdňová trasa ponúka túru po najvzácnejších klenotoch karpatskej prírody a mnohých chránených územiach zapísaných do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO. Okrem stále ešte nedotknutej prírody možno obdivovať kultúr-

Kulturalnego i Naturalnego UNESCO. Oprócz dzieviczej ciągle jeszcze przyrody można tu podziwiać zabytki kultury i techniki, a także wiele reliktyw kilkusietletniego współistnienia Rusinów i Łemków na tych ziemiach. Najważniejsze miejsca na trasie to Park Narodowy Poloniny, Medzilaborce i Sanok;

- *Odkrywcy czarnego złota* – trzydniowa trasa obejmuje najciekawsze i najważniejsze miejsca związane z powstaniem i rozwojem przemysłu naftowego. Główne miejscowości na trasie to Bóbrka, Krosno, Sanok i Miková.

Ostatnim elementem projektu było przygotowanie wielu materiałów marketingowych i promocyjnych wspierających opracowane produkty turystyczne, na przykład map dla zwiedzających, prezentacji multimedialnych, artykułów opisujących nowe produkty turystyczne.

Projekt przyczynił się do powstania nowych i inspirujących produktów turystyki transgranicznej. Rozszerzono także współpracę dwóch regionalnych organizacji turystycznych, dzięki czemu oferta turystyczna oparta na wewnętrznych potencjałach obu regionów może być lepiej wspierana i rozwijana.

W oczywisty sposób projekt przyczynił się do zwiększonego zainteresowania turystyką bazującą na zasobach dziedzictwa przyrodniczego, kulturowego i prze-

ne a technické pamiatky a mnohé relikty stáročného spolunaživania rôznych etnických skupín na tomto území. Najdôležitejšími lokalitami na tejto trase sú: Národný park Poloniny, Medzilaborce a Sanok.

- *Objavitelia čierneho zlata* – trojdňová trasa ponúka najzaujímavejšie a najdôležitejšie miesta spojené so vznikom a rozvojom ropného priemyslu. Najdôležitejšími lokalitami na trasie sú: Bóbrka, Krosno, Sanok a Miková.

Poslednou časťou projektu bola tvorba mnohých marketingových a propagačných materiálov podporujúcich vytvorené produkty cestovného ruchu, napríklad mapy pre návštevníkov, multimedialne prezentácie, články opisujúce nové produkty cestovného ruchu.

Projekt prispel k vzniku nových a inšpiratívnych produktov cezhraničného cestovného ruchu. Rozšírila sa tiež spolupráca dvoch regionálnych organizácií cestovného ruchu, čo prispeje k lepšej podpore a rozvoju ponuky cestovného ruchu založenej na vnútornom potenciáli oboch regiónov.

Projekt výrazne prispel k zvýšeniu záujmu o cestovný ruch založený na zdrojoch prírodného, kultúrneho a priemyselného dedičstva a v súvislosti s tým aj k roz-

mysłowego, a co za tym idzie rozwoju lokalnego biznesu związanego z tą branżą. Zauważalnym rezultatem projektu było także zwiększenie się zainteresowania strony słowackiej polską ofertą turystyczną i odwrotnie. Cieszy szczególnie, że opracowane w ramach projektu trasy turystyczne są wykorzystywane przy organizacji szkolnych wycieczek dzieci i młodzieży z obu krajów, przyczyniając się do budowania już od najmłodszych lat zainteresowania posiadanym dziedzictwem, uczenia szacunku dla przyrody i wartości kulturowych, a także wzajemnego poznawania się sąsiadujących narodów.

Projekt bardzo mocno opierał się na bezpośrednich kontaktach z lokalną społecznością – była to gwarancja dobrego poznania i opisanie elementów najbardziej wartościowych dla projektu i jego późniejszych odbiorców. Tego typu współpraca pozytywnie wpływa na integrację społeczności przygranicznych i przyczynia się do niwelowania różnego rodzaju barier. Doskonale sprawdza się także realizacja tego typu projektów przez organizacje o podobnym profilu działalności, zbliżonych kompetencjach i znajomości dziedziny, których projekt dotyczy.

voju miestneho podnikania spojeného s týmto odvetvím. Viditeľným výsledkom bolo tiež zvýšenie záujmu slovenskej strany o poľskú ponuku cestovného ruchu a naopak. Je veľmi dobré, že sa turistické trasy pripravené v rámci projektu využívajú na organizáciu školských výletov pre deti a mládež z oboch krajín a tak prispievajú k zvyšovaniu záujmu o vlastné dedičstvo už od najmladšieho veku, učia úcte k prírode a kultúrnym hodnotám a aj umožňujú navzájom spoznávať svojich zahraničných susedov.

Projekt veľmi intenzívne vychádzal z priamych kontaktov s miestnou komunitou, čo bolo zárukou dobrého spoznania a opísania najhodnotnejších prvkov pre projekt a jeho budúcich príjemcov. Tento typ spolupráce má pozitívny vplyv na integráciu komunit, ktoré žijú v pohraničí a prispieva k odstraňovaniu rôznych bariér. Výborne sa osvedčila aj realizácia takýchto projektov zo strany organizácií s podobným profilom činnosti, s podobnými kompetenciami a s rovnakou znalosťou oblasti, na ktoré je projekt zameraný.

Mam ogromną satysfakcję, że dzięki projektowi Karpackie przygody udało się przybliżyć dużej grupie turystów z obu krajów walory tego ciągle jeszcze mało znanego i mało odkrytego regionu na granicy kraju preszowskiego i województwa podkarpackiego.

Sukcesem projektu jest nie tylko zwiększenie ruchu turystycznego na tym obszarze, lecz także umiejętne łączenie turystyki indywidualnej i grupowej. Jestem przekonany, że podobna koncepcja tworzenia produktów sprawdziłaby się na wielu innych obszarach, które mają silny potencjał turystyczny i nie są jeszcze tak bardzo znane.

Lokalizacja:

projekt realizowany w miastach: Svidník, Dukla, Medzilaborce, Krosno, Sanok, miejscowościach: Bóbrka i Miková oraz w słowackim Parku Narodowym Poloniny.

Więcej informacji:

Jana Andraščíková, Regionalna Organizacja Turystyczna Severovýchod Slovenska

☎ +421 517 081 513 ✉ marketing@severovýchod.sk

Projekt finansowany ze środków Programu Interreg V-A Polska – Słowacja 2014–2020.

Cítim obrovskú satisfakciu, že sa vďaka projektu Karpacké dobrodružstvá podarilo priblížiť veľkej skupine turistov z oboch krajín krásy toho stále málo známeho a málo objaveného regiónu nachádzajúceho sa na pomedzi Prešovského kraja a Podkarpackého vojvodstva. Prínosom projektu je nielen nárast cestovného ruchu, ale aj úspešné spájanie individuálneho a skupinového cestovného ruchu. Som presvedčený, že podobná koncepcia tvorby produktov by sa osvedčila aj v mnohých iných oblastiach, ktoré majú silný turistický potenciál a nie sú ešte veľmi známe.

Lokalizácia:

projekt realizovaný v mestách: Svidník, Dukla, Medzilaborce, Sanok, Krosno, v obciach Bóbrka a Miková a v Národnom parku Poloniny.

Viac informácií:

Jana Andraščíková, Krajská organizácia cestovného ruchu Severovýchod Slovenska

☎ +421 51 70 81 513 ✉ marketing@severovýchod.sk

Projekt financovaný z prostriedkov Programu Interreg V-A Poľsko – Slovensko 2014–2020.

Martin Janoško

Dyrektor Wykonawczy Regionalnej Organizacji Turystycznej Severovýchod Slovenska

Výkonný Riaditeľ Krajskej organizácie cestovného ruchu Severovýchod Slovenska

autorzy zdjęć
autori fotografii

Krajská organizácia cestovného ruchu Severovýchod Slovenska

WYKORZYSTANIE WALORÓW PRZYRODNICZO-KRAJOBRAZOWYCH

DLA ROZWOJU PRODUKTÓW TURYSTYCZNYCH
W UZDROWISKU ČERVENÝ KLÁŠTOR – SMERDŽONKA

VYUŽITIE PRÍRODNÝCH A KRAJINNÝCH HODNÔT

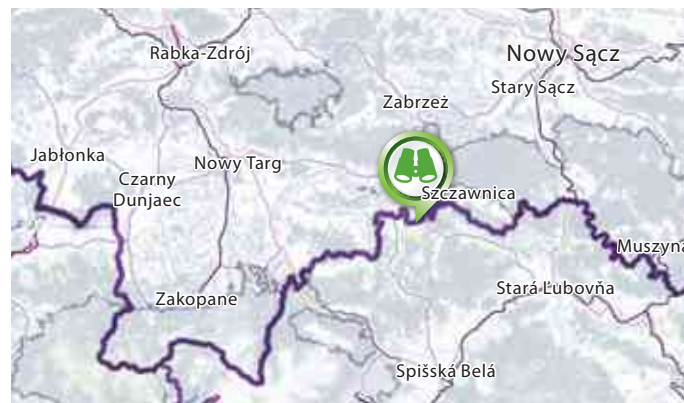
PRE ROZVOJ PRODUKTOV CESTOVNÉHO RUCHU
V KÚPEĽOCH ČERVENÝ KLÁŠTOR – SMERDŽONKA

Celem projektu było wdrożenie rozwiązań proekologicznych w działalności uzdrowiskowo-hotelowej przedsiębiorstwa Červený Kláštor – Smerdžonka, tak aby stał się on bardziej przyjazny dla otaczającej go przyrody Pienińskiego Parku Narodowego.

Cieľom projektu bolo implementovať proekologické riešenia v kúpeľnej a hotelovej prevádzke kúpeľov Červený Kláštor – Smerdžonka, aby sa stali ohľaduplnejšie k okolitej prírode Pieninského národného parku.

Uzdrowisko Červený Kláštor – Smerdžonka należy do najmłodszych i najnowocześniejszych na Słowacji. Znajduje się w północno-wschodniej części kraju, na terenie słowackiej części Pienińskiego Parku Narodowego. Dzięki czystemu powietrzu oraz wyjątkowo korzystnemu składowi tutejszej wody mineralnej szczyt się ono statusem uzdrowiska klimatycznego.

Lecznicza woda spod Trzech Koron pojawia się w podaniach już na początku XIV wieku. Historyczne źródła notują, że do tego zakątka Słowacji najwcześniej przybyli mnisi z zakonów Kartuzów oraz Kamedułów. Zajmowali się uprawą i zbiorem leczniczych roślin, wyrobem lekarstw i leczeniem chorych, a używali do tego między innymi tutejszej wody. Najstynniejszym z mnichów był kameduła o imieniu Cyprian, od którego nazywa się cała okolice krajem latającego mnicha Cypriana. Ów mnich zarządzał klasztorną apteką, a dzięki znajomości medycyny i farmacji stał się znany w okolicy. Jego najważniejszym dziełem był *Zielnik*, składający się z opisu 283 gatunków roślin i ich leczniczego wpływu. Na początku XIX wieku miejscowy młynarz zaczął przygotowywać dla gości w swojej stodole w wannach ciepłe kąpiele z leczniczej wody. Około 1820 roku powstała przy źródle siarczanym miejscowość uzdrowisko-

Kúpele Červený Kláštor – Smerdžonka patria k najmladším a najmodernejším na Slovensku. Nachádzajú sa v severovýchodnej časti Slovenska, na území slovenského Pieninského národného parku. Vďaka čistému ovzdušiu a mimoriadne blahodarnému zloženiu tunajších minerálnych vôd získali štatút klimatických kúpeľov.

Historické zdroje uvádzajú, že do tohto kúta Slovenska najprv zavítali mníši kartuziánskeho rádu a po nich kamalduli. Venovali sa pestovaniu a zberu liečivých rastlín, výrobe liekov a liečbe chorých a v liečiteľskej praxi využívali aj miestnu minerálnu vodu. Najznámejším z nich bol kamaldulský mních Cyprián, po ktorom je celé okolie nazvané krajinou lietajúceho mnícha Cypriána. Tento mních spravoval kláštornú lekárňu a vďaka svojim poznatkom o medicíne či farmácii sa preslávil v širokom okolí. Jeho celoživotným dielom bol *Herbár* pozostávajúci z 283 exemplárov rastlín a ich opisov, vrátane liečivých účinkov.

Na začiatku 19. storočia začal miestny mlynár poskytovať vo svojej stodole teplé vaňové kúpele z liečivej vody. Okolo roku 1820 vznikli pri sírnatom prameni kúpele *Pod Troma Korunami*. V tom istom roku bol posta-

wa, ktorá nosila wtedy nazwę *Pod Trzema Koronami*. W tym też roku wybudowano tu pierwszy budynek uzdrowskiowy. To od tego momentu liczy się historia uzdrowska w Czerwym Kláštorze.

Od 2012 roku – po ponad szešćdziesięciopięćoletniej przerwie – uzdrowsko przyjmuje gošci. Smerdžonka jest jednym z dwóch uzdrowsk na Słowacji zajmujących się leczeniem wszystkich chorób skóry, w tym takich dolegliwošci jak łuszczycza, egzema czy przewlekle dermatozy. Natomiast od roku 2016 – od uzyskania statusu uzdrowska klimatycznego – rozszerzono profil leczniczy o niegruźlicze choroby dróg oddechowych, choroby układu narządów ruchu, układu pokarmowego, a także choroby psychiczne i zawodowe. Leczenie bazuje na wodzie mineralnej bogatej w siarkowodór, któremu zawdzięcza specyficzny zapach i nazwę.

Zarządzająca nim spółka Pieniny Resort, s.r.o. przyjęła kilka lat temu model biznesowy, którego jedną z cech jest dbałość o środowisko i mądre korzystanie z zasobów, tak aby prowadzone działalności – uzdrowskowo-lecznicza i hotelowa – w jak najmniejszym stopniu odziaływały na otaczającą przyrodę.

Za deklaracją idą konkretne działania, którym przyświeca naczelną idea, że wyróżnikiem firmy, która działalność leczniczo-rehabilitacyjną oraz ośrodek typu spa

vený prvý kúpeľný objekt. Vtedy sa začína písať história kúpeľov v Czerwom Kláštorze.

Od roku 2012 – po viac ako šesťdesiatpäťročnej prestávke – opäť začali kúpele prijímať návštevníkov. Kúpele Smerdžonka sú jednými z dvoch kúpeľov na Slovensku, v ktorých sa liečia všetky kožné ochorenia, vrátane takých onemocnení ako psoriáza, ekzém alebo chronické dermatózy. Od roku 2016, po získaní postavenia klimatických kúpeľov, sa pôsobnosť kúpeľov rozšírila o liečbu ďalších onemocnení: netuberkulózných chorôb dýchacích ciest, chorôb pohybového ústrojenstva, chorôb tráviaceho traktu, duševných chorôb a chorôb z povolania. Liečba je založená na minerálnej vode s vysokým obsahom sírovodíka, ktorému vďačí za svoju špecifickú vôňu a názov.

Spoločnosť Pieniny Resort, s.r.o., ktorá je správcem kúpeľov, si pred niekoľkými rokmi zvolila model podnikania, ktorého črtou je starostlivosť o životné prostredie a racionálne využívanie zdrojov, aby kúpeľná, liečebná a hotelierska činnosť mali čo najmenší dopad na okolitú prírodu.

Ruka v ruke so slovnými vyhláseniami idú konkrétne aktivity, ktorých sprievodnou myšlienkou je, že identifikačným znakom firmy vykonávajúcej liečebno-reha-

prowadzi w granicach Pienińskiego Parku Narodowego, musi być stosowanie rozwiązań przyczyniających się do szeroko rozumianego poszanowania przyrody, a dzisiaj także po prostu przeciwdziałania zmianom klimatycznym. To dlatego w budynkach sanatoryjnych już od dłuższego czasu stosowane są takie rozwiązania, jak:

- systemy oszczędzające światło w obiekcie (automatyczne wygaszacze);
- systemy oszczędzające wodę w obiekcie (w kranach, toaletach), a także wody mineralnej używanej do zabiegów;
- systemy oszczędzające światło na zewnątrz (automatyczne wygaszacze);
- własnym sumptem wybudowana nowoczesna oczyszczalnia ścieków powstających w obiekcie (także w trakcie zabiegów leczniczych);
- systemowe rozwiązania w zakresie segregowania odpadów;
- polityka firmy zmierzająca do tego, żeby większość mebli zarówno wewnątrz obiektów, jak i na zewnątrz była z surowców naturalnych (głównie z drewna);
- naczynia i sprzęty wielokrotnego użytku;
- baterie fotowoltaiczne, z których pozyskuje się część energii elektrycznej do bieżących potrzeb;
- kolektory słoneczne do podgrzewania wody basenowej;
- specjalne systemy zatrzymujące ciepło w basenie w czasie, kiedy nie jest on wykorzystywany, tak aby

bilitačnú činnosť a prevádzku typu spa na území Pienińskiego národného parku, musí byť implementácia riešení prispievajúcich k široko chápanej úcte k prírode a v súčasnosti aj snaha o zamedzenie zmien klímy. Preto sa v kúpeľných objektoch dlhodobo používajú také riešenia, ako napríklad:

- energeticky úsporné interiérové osvetlenie v objektoch (osvetlenie s pohybovým sensorom);
- systémy na úsporu vody vo vnútri objektu (v batériách a toaletách) a úsporu minerálnej vody používanej na procedúry;
- energeticky úsporné exteriérové osvetlenie (osvetlenie s pohybovým sensorom);
- na vlastné náklady bola postavená čistiareň odpadových vôd (aj tých z liečebných procedúr) pre objekt;
- systémové riešenia v oblasti triedenia odpadu;
- politika firmy smerujúca k tomu, aby bola väčšina nábytku vo vnútri a vonku objektov vyrobená z prírodných surovín (predovšetkým z dreva);
- nepoužíva sa jednorazový riad ani iné jednorazové potreby;
- fotovoltické články, ktoré produkujú časť elektrickej energie potrebnej pre bežnú prevádzku;
- solárne kolektory na ohrev vody v bazéne;
- špeciálne systémy zadržujúce teplo v bazéne, zabráňujúce plytvaniu energie potrebnej na ohrev vody, keď sa bazén nepoužíva;

nie marnovať energii potrebnej do ogrzewania wody;

- nowoczesne i energooszczędne systemy oświetleniowe wykorzystujące głównie technologię ledową.

Także dbałość o zieleń w otoczeniu obiektu jest elementem polityki prośrodowiskowej prowadzonej przez Zarząd Uzdrowiska. Szczególnie widać to w przepięknym i zadbanym parku zdrojowym z ogrodem ziołowo-kwiatowym. Myślenie prośrodowiskowe obecne jest również przy planowaniu oferty zabiegowej czy rekreacyjnej. Popularna ponad 100 lat temu idea wodolecznictwa według teorii księdza Sebastiana Kneippa stała się inspiracją do oferowanych tu zabiegów bazujących na tutejszych wodach.

Terapia Kneippa to seria hydroterapeutycznych zabiegów, których sekret tkwi w naprzemiennej zmianie temperatury wody: podczas spaceru ciało stymulowane jest w zbiornikach z lodowatą i ciepłą wodą, a receptory systemu nerwowego znajdujące się na skórze wysyłają bodźce do organizmu, aktywując układ odpornościowy i wzmacniając

- moderné a energeticky úsporné svetelné inštalácie založené hlavne na LED technológii.

Aj starostlivosť o zeleň v areáli objektu je súčasťou environmentálnej politiky vedenia kúpeľov. Je to vidieť predovšetkým v krásnom a dobre udržiavanom kúpeľnom parku s bylinkovo-kvetovou záhradou. Proekologické myslenie je prítomné aj v plánovaní ponuky liečebných procedúr a rekreácie. Vodoliečba podľa metódy kňaza Sebastiana Kneippa, populárna už pred viac ako 100 rokmi, sa stala inšpiráciou pre tunajšie procedúry.

Kneippova terapia je séria hydroterapeutických procedúr, ktorých tajomstvo spočíva v striedaní teploty vody: prechádzanie nádržami s teplou a ľadovou vodou stimuluje organizmus a kožné receptory nervovej sústavy vysielajúce impulzy do organizmu aktivujú imunologickú sústavu a posilňujú kardiovaskulárnu sústavu. Teplá voda upokojuje organizmus a studená dodáva silu a energiu. Terapia má pozitívny vplyv na metabolizmus, zlepšuje krvný obeh, spevňuje svaly a prospieva posilneniu organizmu.

uktad krążenia. Ciepła woda uspokaja organizm, a zimna dodaje siły i energii. Terapia pozytywnie wpływa na przemianę materii, poprawia ukrwienie, ujędrnia mięśnie oraz przyczynia się do wzmocnienia organizmu.

Dużą wagę przykłada się także do promocji samego Pienińskiego Parku Narodowego oraz jego zasobów przyrodniczych.

Veľký dôraz sa kladie aj na propagáciu samotného Pieninského národného parku a jeho prírodných zdrojov.

Zmniejszenie negatywnego oddziaływania na środowisko to podstawowy i najważniejszy rezultat wdrożonych rozwiązań. Filozofia działania oparta na szacunku i dbałości o naturalne zasoby zaowocowała zbudowaniem silnej marki Smerdžonki nie tylko na rynku słowackim, ale i polskim. Inne ważne rezultaty to:

- pobudzenie świadomości ekologicznej wśród pracowników oraz klientów;
- wzrost konkurencyjności przedsiębiorstwa;
- polepszenie relacji ze społecznością lokalną;

Zamedzenie negatívneho vplyvu na životné prostredie je základným a najdôležitejším výsledkom zavedených riešení. Filozofia založená na úcte a starostlivosti o prírodné zdroje umožnila vytvoriť silnú značku Smerdžonka nielen na slovenskom, ale aj na poľskom trhu. Inými dôležitými výsledkami sú:

- podporovanie proekologického povedomia u zamestnancov a zákazníkov;
- zvýšenie konkurencieschopnosti podniku;
- zlepšenie vzťahov s miestnou komunitou;
- zvýšenie lojality zamestnancov;

- wzrost lojalności pracowników;
- stosunkowo szybki zwrot nakładów związanych z większą wydajnością i lepszym wykorzystaniem zasobów energii i wody.
- pomerne rýchla rentabilita nákladov spojených so zvýšením efektivity a lepším využitím zdrojov energie a vody.

Najważniejsze jest podjęcie decyzji i wzięcie na siebie odpowiedzialności za stan otaczającej nas przyrody. W przypadku uzdrowiska ten aspekt jest szczególnie istotny, gdyż nieskażone środowisko jest jednym z kluczowych elementów dla wszystkich miejscowości o charakterze leczniczym. Istnieje wiele sposobów, by już od dzisiaj wprowadzić proekologiczne rozwiązania w hotelu czy zakładzie uzdrowiskowym. Począwszy od tych najprostszych, polegających na drobnych nawykach, a skończywszy na kwestiach związanych z rozbudową obiektu. Warto zaznaczyć, że dzisiaj przyczynia się to nie tylko do poprawy stanu środowiska, lecz także do racjonalizacji kosztów funkcjonowania, szczególnie w zakresie mediów.

Najdôležitejšie je rozhodnúť sa a prevziať zodpovednosť za stav okolitej prírody. V prípade kúpeľov je tento aspekt mimoriadne dôležitý, pretože neznečistené životné prostredie je jedným z kľúčových aspektov pre všetky liečebné obce. Existuje mnoho spôsobov, ako už dnes zavádzať proekologické riešenia v hoteli alebo kúpeľnom zariadení. Od najjednoduchších drobným návykov a po rozširovanie objektu. Je potrebné poznamenať, že uvedené prispieva nielen k zlepšeniu stavu životného prostredia, ale aj k racionalizácii prevádzkových nákladov, hlavne pokiaľ ide o energetickú efektivitu.

Aby bol hotel „zelený“ alebo kúpele „eko“, je potrebné aplikovať proekologické riešenia nielen ako marketingové aktivity, ale ako skutočné opatrenia

W drodze do bycia zielonym hotelem czy ekouzdrowiskiem najważniejsze jest, by wdrażać rozwiązania proekologiczne nie jako zabieg marketingowy, lecz jako realne działanie, którego celem jest ochrona środowiska i powstrzymanie zmian klimatycznych. Tylko autentyczne działania i realne zaangażowanie zostaną docenione przez gości i jednocześnie przyniosą realne korzyści ekonomiczne. Do najważniejszych działań proekologicznych w hotelarstwie można zaliczyć: systemy zarządzania środowiskowego, ekoetykiety, współpracę z innymi podmiotami turystycznymi oraz społecznością lokalną, edukację ekologiczną, a także wszelkie inicjatywy i inwestycje w sferze gospodarki wodnej, elektrycznej, gospodarowania odpadami oraz produktami. Podnoszenie świadomości ekologicznej należy zacząć od edukacji pracowników, którzy muszą stać się ambasadorami dbałości o ochronę środowiska. Podstawą będzie tu odpowiedni proces szkoleń. Stworzenie procedur i przestrzeganie ich może w znacznej mierze przyczynić się do wymiernych rezultatów w zakresie ochrony środowiska.

zamerané na ochranu životného prostredia a zastavenie zmien klímy. Iba skutočné aktivity a ozajstnú angažovanosť ocenia návštevníci a súčasne to prinesie reálne ekonomické výhody. K najdôležitejším proekologickým aktivitám v odvetví hotelierstva patria systémy environmentálneho manažérstva, ekologické certifikáty, spolupráca s ďalšími subjektmi cestovného ruchu a miestnou komunitou, ekologická výchova a všetky iniciatívy a investície v oblasti nakladania s vodou, elektrinou, odpadmi a produktmi.

Zvyšovať ekologické povedomie treba vzdelávaním zamestnancov, ktorí sa musia stať veľvyslancami starostlivosti o životné prostredie. Základom je v tomto prípade vhodný školiaci proces. Vytvorenie a dodržiavanie postupov môže významne prispieť k dosiahnutiu merateľných výsledkov v oblasti ochrany životného prostredia.

Staramy się zwracać uwagę na otaczającą przyrodę. Chronić jej naturalne zasoby, z których czerpiemy siłę i których używamy w uzdrowisku do leczenia. Myślę, że naszym społecznym obowiązkiem jest poszukiwanie zrównoważonych rozwiązań i branie pod uwagę ekologii w każdej decyzji. Wierzę, że w realny sposób przyczyniamy się do zmniejszenia zanieczyszczenia środowiska naturalnego. Nieustannie śledzimy najnowsze trendy w zakresie ciekawych rozwiązań i nowych technologii w ekologii, by jak najskuteczniej chronić dary natury, tak jak robili to nasi przodkowie.

K okolitej prírode sa snažíme správať ohľaduplne. Snažíme sa chrániť prírodné zdroje, z ktorých čerpáme silu a ktoré v kúpeľoch využívame pri liečebných postupoch. Myslím si, že je našou spoločnou povinnosťou hľadať udržateľné riešenia a zohľadňovať ekológiu v každom rozhodnutí. Verím, že sa skutočným spôsobom podieľame na znížení znečistenia životného prostredia. Nepretržite sledujeme najnovšie trendy v oblasti zaujímavých riešení a nových technológií, aby sme mohli čo najúčinnejšie chrániť dary prírody tak, ako to robili naši predkovia.

Lokalizacja:

Kúpele Červený Kláštor Smerdžonka,
Červený Kláštor 147, 059 06 Červený Kláštor.

Więcej informacji:

Ján Korčák, Kúpele Červený Kláštor Smerdžonka

☎ +421 914 338 823

🌐 kupelecks.sk

Działania projektowe finansowane w większości ze środków własnych.

Lokalizácia:

Kúpele Červený Kláštor Smerdžonka,
Červený Kláštor 147, 059 06 Červený Kláštor.

Viac informácií:

Ján Korčák, Kúpele Červený Kláštor Smerdžonka

☎ +421 914 338 823

🌐 kupelecks.sk

Aktivity projektu boli väčšinou financované z vlastných zdrojov.

Ján Korčák

vlastníciel Uzdrôviska
Červený Kláštor
– Smerdžonka

majiteľ kúpeľov
Červený Kláštor
– Smerdžonka

autorzy zdjęć**autorí fotografíí**

Kúpele Červený Kláštor
Smerdžonka

ISBN 978-83-942248-3-7

© Gmina Rabka-Zdrój
2020

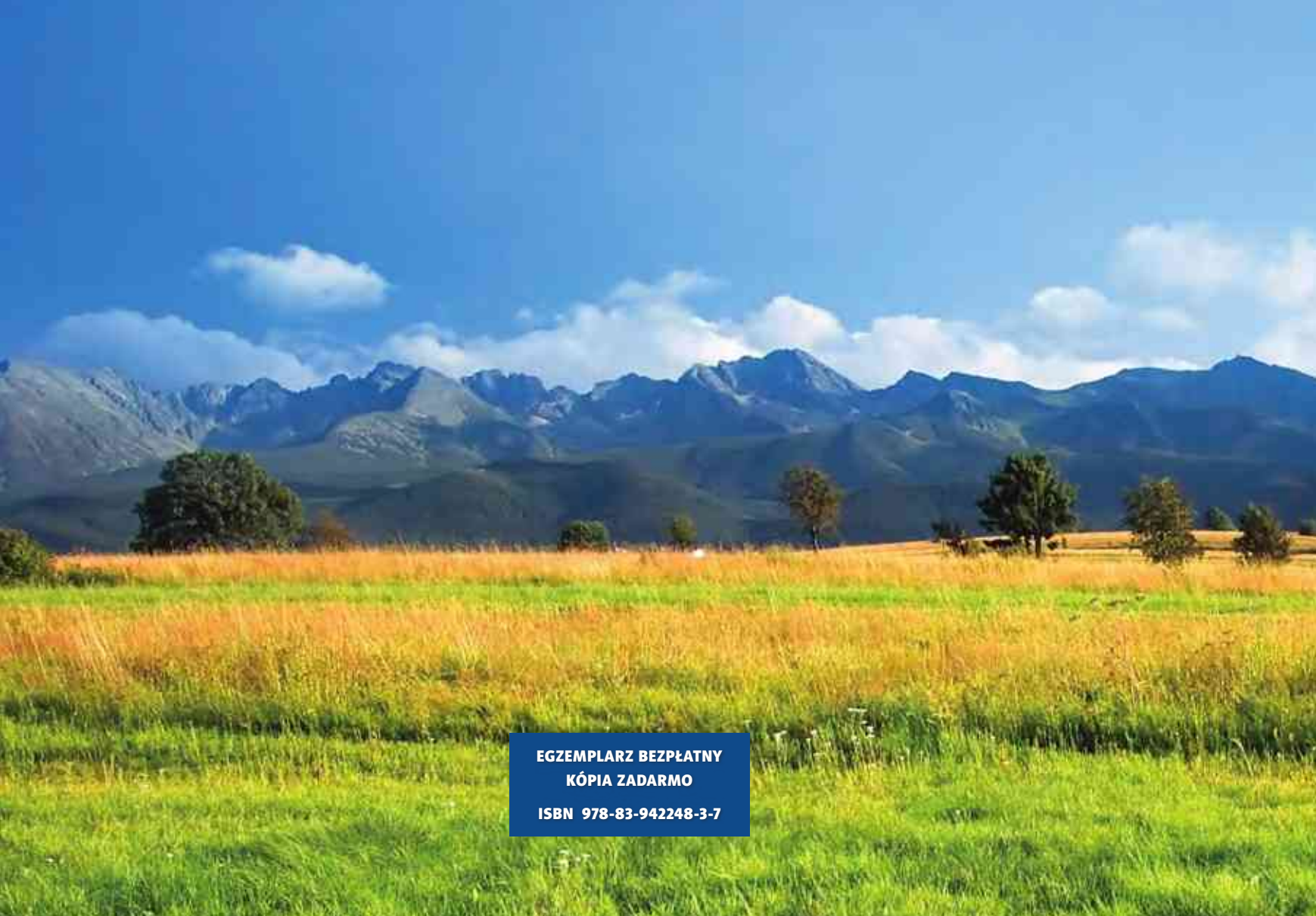
Ako sprístupňovať prírodné dedičstvo tak, aby ostalo neporušené pre budúce generácie?

Ako spájať starostlivosť o faunu a flóru s ekonomickými a sociálnymi prínosmi?

Ako účinne chrániť prírodu, pôsobiac v odvetví cestovného ruchu?

Publikácia prezentuje vybrané príklady aktivít a iniciatív, ktoré boli zrealizované na území poľsko-slovenského pohraničia, a ktoré môžeme považovať za modelové projekty v oblasti udržateľného cestovného ruchu. Ukazujú prínosy tohto prístupu pre životné prostredie, pre obyvateľov, rozvoj produktu cestovného ruchu a aj pre celé cezhraničné územie.

Dúfame, že táto príručka inšpiruje samosprávy, organizátorov cestovného ruchu, podnikateľov, inštitúcie a organizácie zaoberajúce sa ochranou prírodného dedičstva a propagáciou ponuky cestovného ruchu pri plánovaní a implementácii projektov z oblasti cestovného ruchu ohľaduplného k životnému prostrediu. Veríme, že predstavené projekty budú nápomocné pri hľadaní nových riešení.

**EGZEMPLARZ BEZPŁATNY
KÓPIA ZADARMO**

ISBN 978-83-942248-3-7